

Írásné Melis Katalin

A BUDAPEST MARGIT-SZIGETI KÖZÉPKORI KIRÁLYI UDVARHELY RÉGÉSZETI KUTATÁSA

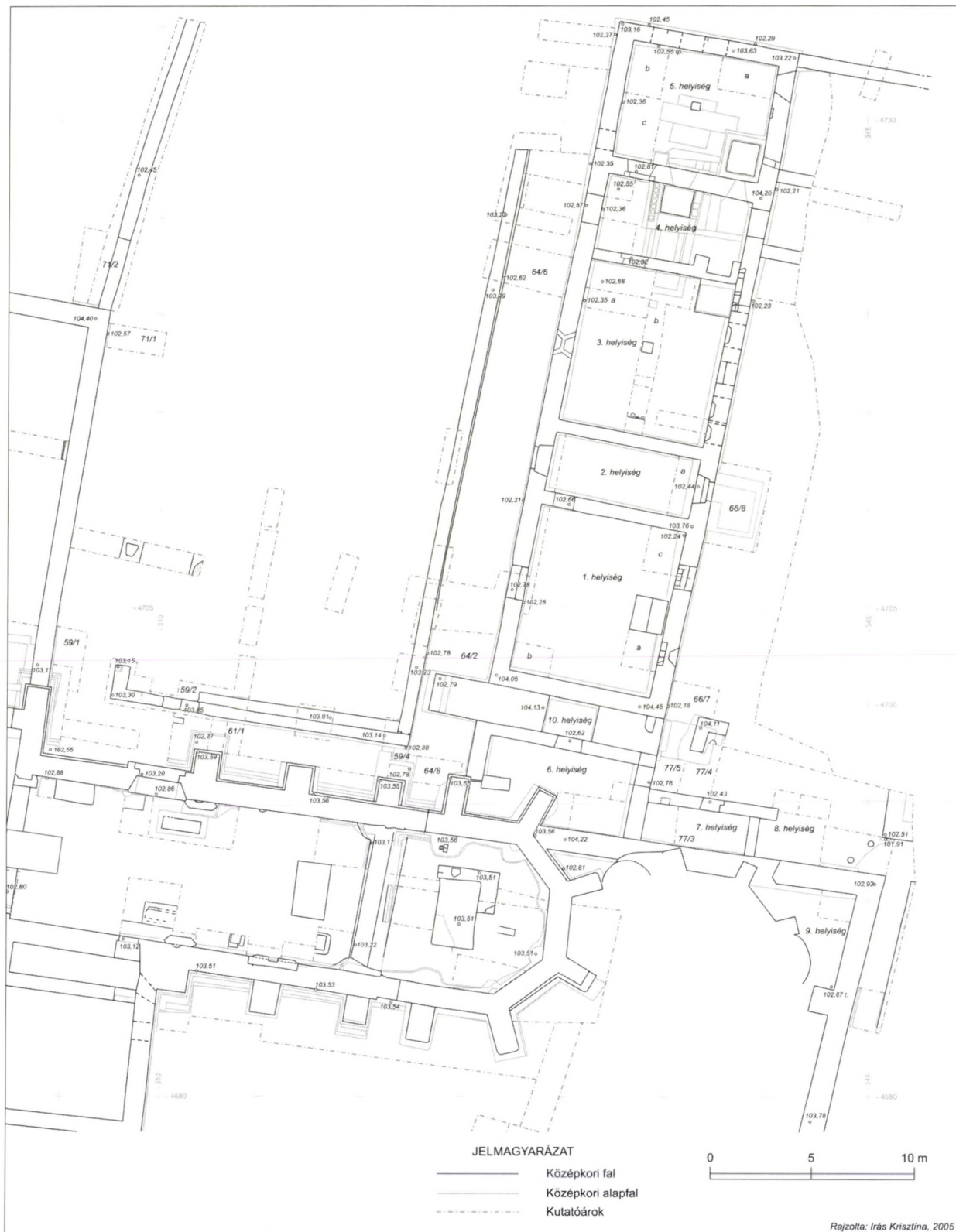
I.

A Margit-szigeti királyi udvarhely kialakulása a 13. század első felében

A 11–13. század folyamán, a királyi magánbirtok gazdasági központjaiban kialakultak a királyi család ellátására szolgáló udvarhelyek. A gyakran látogatott helyeken, a gazdasági épületek mellett udvarházak és kápolnák épültek, az előkelő, magas rangú látogatókat és nem utolsó sorban az udvarhelyen összegyűjtött anyagi javakat, erős falakkal és árkokkal védelmezték. Budapest földjén 1241-ig öt királyi udvarhely létesült (GYÖRFFY 1973, 264–266, 307; IRÁSNÉ MELIS 1999, 291–312). Az óbudai és a Csepel szigeti udvarhelyek voltak a legjelentősebbek, de ezeknek a helyét még nem ismerjük, a pesti udvarház helye is bizonytalan. Elsőként az 1226–1235 között épült óbudai vár (Budapest III. Kálvin utca) maradványai kerültek elő.¹ Régészeti kutatással azonosítottuk a 11–13. századi cinkotai udvarhelyet, Budapest XVI. Rózsalevél utcában álló evangélikus templom körül (GYÖRFFY 1973, 266; GYÖRFFY 1998, 512–513; IRÁSNÉ MELIS 1975, 225–227). Az 1995–2004. évek közötti időszakban, a Margit-szigeti domonkos apácakolostor mellett is megtaláltuk a 13. századi udvarhely épületmaradványait (IRÁSNÉ MELIS 1999, 297–31), amelyek a 15. század végére, a kolostortemplom szentélyével összeépült, királyi-királynéi kastély alapjai lettek (1. kép).

Anonymus 12. századi történeti művében meg sem említette az óbudai partok előtti szigetet, ez azonban nem azt jelenti, hogy a sziget lakatlan volt.² A 13. századi királyi udvarhely területén, a régészeti kutatások közben, sorban előkerültek egy kiterjedt falusias, Duna-parti település földbemélyített házainak, szabadon álló kemencéinek a maradványai.³ Feltételezhető, hogy a királyi család birtokában lévő szigeten királyi népek laktak, akik talán főként halászat- és hajózással foglalkoztak. A történeti hagyomány szerint Imre királyhoz (1196–1205) köthető a Margit-szigeti udvartartás kezdete, a szigeti udvarhely kiépülésére azonban II. András (1205–1235) uralkodása alatt került sor, miután elsőként, Imre, majd II. András

király 1212-ben véglegesen a prépostságnak adományozta Óbudát (GYÖRFFY 1998, 652–653). Ezt követően részletesen leírták a város határait, és később többször is megismételték a határjárást. Óbuda határainak a leírásaiból azonban a Margit-sziget kimaradt, mert 1212 után Óbudától elszakítva, a királyi család birtokában maradt, és miután 1276-ban, IV. László (1272–1290) az egész szigetet a domonkos apácáknak adományozta, továbbra sem tartozott Óbudához. Az óbudai királyi udvarhely által elfoglalt terület, tehát 1212-ben a prépostság birtokába került. Az udvarházat azonban nem használhatták sokáig, mert valószínűleg elpusztult az 1223-as tűzvészben. A tűzvész után, II. András király ismét szerette volna visszaszerezni Óbudát, és 1226-ban elrendelte, hogy a trónörökös Béla herceg, kezdjen hozzá a feleslegesen szétadományozott királyi javak visszaszerzéséhez. 1227-ből fennmaradt oklevél szerint Béla herceg az első feladatai közé sorolta Óbuda egy részének a visszaszerzését. A tárgyalásokról nem maradtak fenn adatok, de következtetni lehet arra, hogy megegyezés született és rövidesen elkezdődhetett az új, óbudai királyi vár felépítése. Mint a későbbi oklevelekből kiderül, érdekes megoldás született. Az Óbuda 1355-ös megosztását tárgyaló oklevélben elmondják, hogy az óbudai királyi kastélyt a káptalan területén építették fel, és ezért a királyi várnagy évente egy márka aranyat tartozott fizetni a káptalannak. Ezek szerint 1227 körül Béla herceg csak azt tudta elérni, hogy a káptalan a királyi vár felépítésére alkalmas területet bérletbe adta vissza a királynak. Az óbudai vár építése 1226–1227 körül kezdődött, és az építkezések az 1230-as években be is fejeződtek. A vár kápolnáját az 1235-ben szentté avatott, Erzsébet tiszteletére szentelték. IV. Béla (1235–1270) trónra lépésétől kezdve rendszeresen járt Óbudára, és 1238-tól, a húsvéti nagyböjt idejét is az óbudai udvarhelyen töltötte. Az 1241-es tatárjárás eseményeit elbeszélő Rogerius mes-ter többször említette az óbudai várat, amely a töbinél „alkalmasabb központ volt”. Az óbudai vár története régóta ismert volt a történeti forrásokból, de a vár maradványait csak az 1949–1951. évek ásati

1. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. A királyi udvarhely. Ásátási alaprajz, 1995–2004
 Abb. 1 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Der königlichen Hof. Grabungsgrundriß, 1995–2004

eredményei alapján sikerült mindent kétséget kizáróan azonosítani az óbudai református templom telkén (Kálvin köz 2–4) előkerült romokkal (GEREVICH 1962, 372–382; GYÖRFFY 1973, 264, 273, 280–281).

A történeti adatok alapján feltételezhető, hogy a 13. század első harmadában, az 1223-as tűzvész után, Óbudán nem volt olyan épület, amely a király korlátlan rendelkezésére állt volna. Nem véletlen, hogy a Margit-sziget ebben az időszakban jelent meg a történeti forrásokban. II. Andrásnak a szigeti udvarhelyet kellett úgy kiépíteni, vagy bővíteni, hogy az új királyi vár felépítéséig alkalmas legyen a királyi udvar és a királyi család befogadására. A Margit-szigeti építkezések elindítását a Szent Mihály egyház alapítása mutatja. Az 1225-ös alapító oklevélben a király a pesti oldalon elhelyezkedő Jenő faluban (Margit-híd pesti hídfője körül) letelepített szolgagyőri (galgóci) várnépek közül két háznépet adományozott az új egyháznak.⁴ Ebben az oklevélben jelent meg először a Margit-sziget, ekkor Budai szigetnek (Insula Budensi), nevezték. A közismert Nyulak szigete (Insula Leporum) 1243-ban tűnt fel, és még évszázadok múlva is, miként ez több, 18. századi térképen látható, ez volt

a sziget egyik, latin nyelvű földrajzi neve. A középkori nevek között a Szent Margit emlékét őrző földrajzi névhasználat először 1319-ben jelent meg, amikor Beatrix királyné, egy, az apácáknak kiadott oklevelében, a Boldog Margit sziget kifejezést használta (GYÖRFFY 998, 644).

Az első udvarház

1998-ban, közvetlenül az árvízi gát mellett kiásott szelvényben, egy téglalap alaprajzú, várszerű épület részlete kezdett kibontakozni (4. kép). A későbbi kolostortemplom szentélyétől K-re elhelyezkedő, nagy kőépület maradványaiban az első udvarház maradványait ismertük fel. A feltárás idején az udvarház Duna parti homlokzata és a középkori templom szentélye közötti területen a 19. századi, neogótikus László kápolna maradványai helyezkedtek el. A 3 m magas, cementes faltömb körül megmaradt a középkori udvarház K-i fala, az ÉK-i sarok, és az É-i fal nagyobb szakasza (2. kép). A 80–90 cm mély, középkori alapfalak szélessége 150 cm, a felmenő falak szélessége 130 cm volt. Az épületrészlet előtt 120 cm széles folyosó, húzódott, a 100 cm-nél valamivel szélesebb folyosófalak várfalként vették körül az udvarházat.⁵

2. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli udvarház. ÉK-i negyed feltárás közben. 13–16. század
Abb. 2 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Südliche Kurie. NO-Viertel während der Freilegung
13.–16. Jh.

Az északi folyosót a 13. század végén lebontották, a keleti folyosófal, várfal, részben lebontva és átépítve az egész középkorban fennmaradt. A folyosókba ásott kutatóárkok régészeti metszetei az épület egész középkori történetét megmutatták. A keleti folyosóban hét középkori padlóréteg jelent meg (3. kép). Az épít-

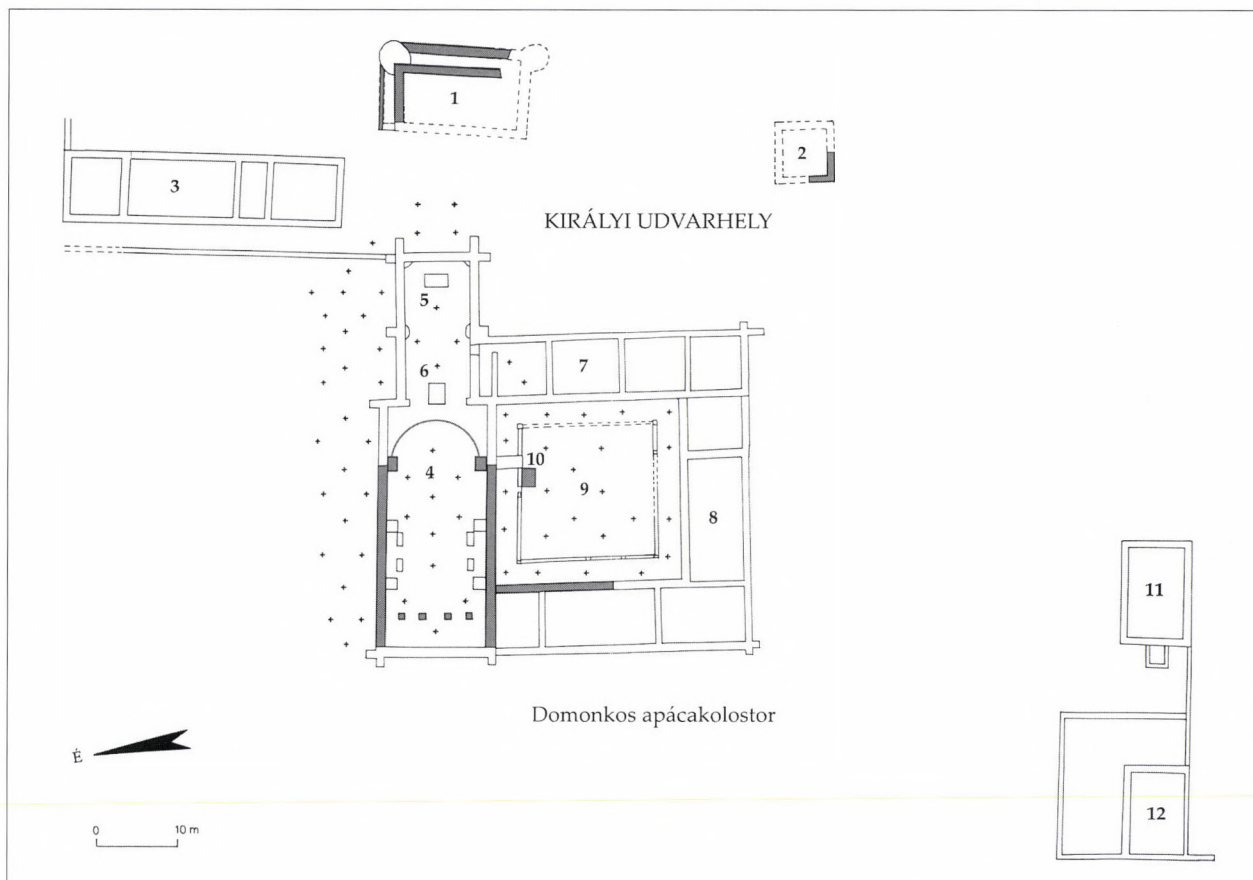

3. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli udvarház. Padlórétegek a K-i folyosóban. 13–16. század
Abb. 3 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Südliche Kurie. Fußbodenschichten im O-Flur. 13.–16. Jh.

kezések idejének a meghatározását két padlóréteg segítette. A legfelső, 7. téglapadló az 1529-ben elhagyott épület járószintje volt, az alulról számított 4. téglapadló alatt, pedig az 1243-ban kezdődő, IV. Béla-kori építkezések jellegzetes, rétegsora került elő. Ez alatt 3. téglapadló alatti habarcsréteg helyezkedett el, amelyek az első, az 1241 előtt épített udvarházhoz tartoztak. A kutatóárok nyugati oldalát az udvarház falmaradványai alkották. Az első kőépület alapozása, egy 12. századi falusi kemence romjait átvágva, a bolygatatlan talajban áll. Jellegzetes, tömör, zsaluzott fal. Az 1. építési periódusban (1200 körül), az udvarházhoz tartozó járószintet a 11–14 cm széles, lapos kővekből álló falkiugrás mutatta. A 2. építési periódusban (1243–1255) a járószint feletti fal alsó kősráig lebontották az udvarházat. Az elnagyolt kváderektől élesen különváltak a sokkal gyengébb minőségű, második épület törtkővekből álló falrészletei. A kutatóárok keleti oldalát alkotó várfalon is feltűntek ezek a változtatások. A 9 m hosszú folyosószakasz déli végén kapu volt, de a körülmények miatt csak a kapu északi oldalát vizsgálhattuk meg. Az udvarház keleti oldalán, a legelső 150 cm széles alapfalat az ÉK-i saroktól mérve 9 m hosszan tártuk fel, ezért sem a várfalnak, sem az udvarház keleti falának nem is-

merjük a hosszúságát. Egyelőre csak azt tudjuk, hogy az ÉK-i falsaroktól dél felé 26 méterre kiásott kutatóárkokban, a későközépkori fal alatt már nem voltak 13. századi épületmaradványok.

Az udvarház ÉK-i sarkában adódott lehetőség a belső tér (9. helyiség) kutatására. A falsarok négy, egymásra épített, különböző anyagú és különböző korú falszövet csíkokból áll. Az 1529-es járószintet mutató, téglapadlóhoz képest 50 cm mélyen előbukkantak az 1243–1255 között épült udvarház padlórétegei, a téglák alatti, világos szürke habarcs, és a közép-szürke, kissé sárgás döngölt, szigetelő agyagréteg. Az agyagréteg alatt egy korábbi tüzelőberendezés omladéka volt szétterítve. A 20–25 cm vastag, kormos, hamus, égett agyagtörmelékes, paticsos feltöltés alatt megmaradt a tüzelőtér vastag, több rétegből álló, égett, kormos fenéklapja. A tüzelőberendezést az épület ÉK-i sarkába építették, mind a két kőfalon paticsfoltokat láttunk. A fűtőberendezés agyagalapozását egy, csak itt látott, lesimított felületű, sötét szürke habarcs padlóra építették, amely a folyosókban látott, alulról számított első, 1200 körüli épület padlójával volt egy szintben. A falsarokban abba hagytuk a mélyítést, mert nem volt lehetőségünk a teljes tüzelőberendezés, és a belső padlórétegek feltárására. Annyi mindenesetre kiderült, hogy az udvarháznak az ÉK-i negyedében egy olyan lakóhelyiség volt, amelyet kályhásagyagba rakott kő, vagy téglakemencével fűtöttek. Az északi folyosóban, nagyobb helyünk mutatkozott a kutatásra (4. kép). A keleti oldalon feltárt falelválások és padlónyomok az északi oldalon is kibontakoztak. A későközépkori folyosóban megtaláltuk a 13. századi fal kiszedett helyét. Az udvarház északi falmaradványait az ÉK-i saroktól 8 m hosszan követtük, itt azonban a 19. századi neogótikus kápolna alapozása miatt elbontották. 8 méterrel távolabb, a 19. századi faltömb nyugati oldalán ezt a jellegzetes, a többivel össze nem téveszthető falmaradványt már nem találtuk meg. A Duna-parti épület K–Ny-i kiterjedésének becslésében a kolostortemplom 14–16. századi szentély záródásához épített támpillérek elhelyezkedése nyújtott segítséget. A támpillérek az első udvarház Duna-parti falától 12 méterre helyezkedtek el, alapfalaik korábban beépítetlen, legfőljebb csak az 1241 előtti temetkezéssel bolygatott talajban állnak. Ebből az következik, hogy az első udvarház K–Ny-i kiterjedése legfőljebb 11 m, és a belső tér maximum 9 m széles lehetett. Az udvarház a Dunával párhuzamos tengelyű, téglalap alaprajzú, nagyobb épület volt, a falvastagság alapján emeletes lehetett. Az első udvarház teljes alaprajzának a megismeréséhez folytatni kell a feltárásokat (ÍRÁSNÉ MELIS 1999, 302–310).

4. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. A királyi udvarházak és a domonkos apácakolostor feltárt részletei. 1243–1255. 1: déli udvarház; 2: torony; 3: nyugati udvarház.; 4: templom; 5: oltár; 6: Szent Margit sírhelye; 7: káptalan terem; 8: ebédlő; 9: kerengő; 10: harangláb; 11: kórház; 12: domonkos szerzetesek háza

Abb. 4 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Die freigelegten Details der königlichen Kurien und des Dominikanernonnenklosters. 1243–1255. 1: Südliche Kurie; 2: Turm; 3: westliche Kurie; 4: Kirche; 5: Altar; 6: Grabstelle der hl. Margarete; 7: Kapitelsaal; 8: Refektorium; 9: Kreuzgang; 10: Glockenstuhl; 11: Krankenhaus; 12: Haus der Dominikaner

A királyi udvarhely kápolnája

Az 1241 előtti, királyi udvarhely épületei közül a templom maradványaiból kerültek elő a legnagyobb, összefüggő részletek (4. kép), megmaradt az északi és a déli hajófal alapozása és helyenként megmaradtak a felmenőfal alsó kövei (GYÖRFFY 1973, 281). Ezeknek a falaknak a többiektől eltérő, két részből álló, jellegzetes alapozása volt (5. kép). Az alapozási árok aljába 10 cm vastag, citromsárga agyagot döngöltek, majd 20–30 cm átmérőjű, 20–25 cm vastag, kerekdedre faragott kőlapokból megépítették az alapozás alsó részét alkotó 35 cm mély falat. A déli falban 45 fokos szögben megdöntve álltak a kőlapok, az északi falban, padig lapjával fektették le a kőlapokat. A citromsárga agyagba rakott alapfal tetejére, ugyancsak a citromsárga agyagból 10–15 cm vastag, záró réteget döngöltek. A közel 50 cm magas, egyben vízzáró és szigetelő

falra 40–45 cm magas, tömör, tört kövekből álló, habarcsos zsaluzott falat építettek. A déli oldalon az alapfal 130 cm, a felmenőfal 100 cm, az északi oldalon az alapfal 150 cm, a felmenőfal 120 cm széles volt. A járószintet mutató falkiugrást különböző anyagú, lapos kövekkel lefedték, kifelé lejtett a felszínük. A déli hajófal maradványa először a kolostor északi kerengő-folyosójában bukkant elő. Az észak-nyugati sarokban 24 cm szélesen kiugrott a későbbi felmenőfal alól, majd fokozatosan elkeskenyedett, és a folyosó keleti felében álló, későbbi falpiller mögött belesimult a jelenlegi, déli hajófalba. Az északi kerengő-folyosóban álló, későbbi falpiller régészeti feltárása adta meg a döntő választ az időrendi kérdésekre. A pillér Ny-i széle ráépült a világos sárga agyaggal alapozott falra, a keleti oldalán azonban ezt a falat már nem találtuk meg. Közvetlenül a falpiller

5. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Templom, hajó. Északi oldal, alapfal. 13. század első fele
Abb. 5 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-
garten. Kirche, Schiff. S-Seite, Fundament
1. Hälfte 13. Jh.

6. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Templom,
hajó. Déli oldal, gyereksír a falpiller mellett.
13. század első fele
Abb. 6 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-
garten. Kirche, Schiff. S-Seite, Kindergrab neben dem
Wandpfeiler. 1. Hälfte 13. Jh.

7. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Templom,
hajó. Nyugati karzat, É-i oszlop alapozása.
13. század első fele
Abb. 7 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-
garten. Kirche, Schiff. W-Empore, Fundament der N-
Säule. 1. Hälfte 13. Jh.

8. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli, Duna-
parti épület (torony?) DNy-i sarka.
13. század első fele
Abb. 8 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-
garten. Südliches Gebäude am Donauufer (Turm?). SW-
Ecke. 1. Hälfte 13. Jh.

keleti oldala mellett, a sárga agyagba rakott alapozás síkjában egy, kövekkel körülrakott gyermeksír helyezkedett el (6. kép). Ez azt mutatja, hogy az első templom hajója a későbbi falpillér helyén ért véget, itt volt a hajó DK-i sarka (1. kép). Sajnos a későbbi kolostortemplom hajójának a K-i részét, amelyben a korábbi templom szentélyének a nyomait megtalálhatuk volna, a 17–20. században teljesen feldúlták.⁶ Az első templom hajója a falakkal együtt 14,3–14,5 m, a belső tér 11,5 m széles volt. A hajó Ny-i falát a kolostor-építkezések során teljesen elbontották, de mivel a jelenlegi Ny-i fal két oldalán nem találtunk korábbi falhelyeket, feltételezzük, hogy az első fal a mai helyén helyezkedett el, és a hajó belső hossza 22 méter lehetett. A hajó Ny-i végében négy, karzattartó pillér került elő, amelyek később, megnagyobbítva, a kolostortemplom 13. századi emeletes U-alakú apácakórusának a nyugati oldalát tartották (7. kép). A templomfalak jellegzetes alapozását még két épületrészlet alatt találtuk meg.

Az egyik épület hozzáépült a templomhajó déli falához, később a lebontott falra ráépült a nyugati kolostorszárny kerengő felőli homlokzata. 1999-ben a kolostorhelyiség nyugati falának a külső, udvar felőli oldalán kiásott kutatóárokban már az 1243-ban induló kolostorépítkezések sávalapozását találtuk meg. A templomhajóhoz csatlakozó 1241 előtti helyiség többi részlete valószínűleg előkerül a kolostorhelyiségek régészeti feltárása közben.⁷ A harmadik, 1241 előtti épület a templom D-i oldalán álló harangláb volt (1. kép). A szabályos négyszög alakú, tömör kőfal alapterülete 240x260 cm, a 80–85 cm mély alapfalnak mind a négy oldalán megmaradt a járószintet mutató falkiugrás. Három oldalán 36–40 cm magasságban megmaradtak a felmenő fal alsó kősorai. A negyedik, a templommal szemközti oldal széle egy kőszorral alacsonyabb volt, mert ráépítették a későbbi apácakolostor első kerengőjének az északi falát. A haranglábak, az egész középkorban ugyanúgy, mint napjainkban, a harangok elhelyezésére szolgáló oszlopszerű építmények voltak. A tartó oszlopokat fából, kőből, gyakran mindkettőből építették, a harangot, a felfüggesztő és mozgató szerkezetet különféle tetőkkel védelmezték. A Margit-szigeti harangláb járószint feletti részeit nem lehet rekonstruálni. A későközépkori kolostorban ugyan ezen a helyen épült fel az újabb harangláb.⁸

A temető

A templom körül temető volt, és a templom belsejében is temetkeztek (4. kép). A kolostor kerengőjében, az ÉNy-i sarokban és a Ny-i folyosóban bolygatlan sírokat találtunk, amelyek azért maradtak meg, mert nem kerültek a kolostorépítkezés útjába. A

13. századi kerengő alapozása alatt 60–70 cm mélyen helyezkednek el a keletelt sírok, a 13. századi kerengő fal a csontvázak lábszárcsontjai felett halad. Előfordult, hogy egy-egy sírban hiányoztak a lábfejsontok, ezeket a későközépkori kerengőfal építése idején kidobálták. A többi helyen azt láttuk, hogy a kolostorépítkezés földmunkáinak a megkezdése előtt megszüntették a temetőt. A sírokból felszedett emberi csontokat gondosan megőrizték és később a kolostor temploma körül, újra eltemették azokat. Az északi kerengőfolyosóban és az északi szentélyfal mellett, nyolc falsarokban megtaláltuk az újra eltemetett emberi csontokat. A temető az első templom északi és keleti oldalára is kiterjedt. A felszedett sírok helyére épült a kolostor templomának első, egyenes záródású, támpillérekkel körbevett szentélye. Szinte teljes egészében megmaradt egy sírgödör habarcspadlója az egyenes záródású szentély ÉK-i sarkán. Önként adódik a kérdés, kik voltak azok az emberek, akik ide temetkeztek? Nagyon nehéz erről a felszedett temetőről bármilyen tudományos megállapítást tenni, de annyi azért látszik, hogy annak ellenére, hogy viszonylag rövid ideig használták, meglehetősen nagy kiterjedésű volt. A kőből, téglából épített sírgödörök gyakori előfordulása alapján feltételezzük, hogy nemcsak a szolganépek, hanem más, tehetősebb családok is ide temetkeztek. A kolostortemplom 13–14. századi, sokszögű szentélyzáródásában az oltár építésével még feldúltak néhány, korábbi, keletelt sírt. Ezek azért maradtak meg, mert az első építési területen kívül helyezkedtek el.

A premontrei szerzetesek háza

A királyi udvarhely és a premontrei kolostor története szempontjából egyaránt fontos Mária királyné 1248-ban kiadott oklevele, amelyben a királyné házát említették és az irány megjelölése nélkül azt írták, hogy a premontreiek háza közelében helyezkedett el. Ebből több kutató arra a következtetésre jutott, hogy az 1248-ban említett premontrei kolostor a mai ismert helyén állt, és az 1225-ben alapított Szent Mihály egyház helyén épült fel. Az 1225-ben épült Szent Mihály egyház maradványait a premontrei templom belsejében előkerült falakkal azonosították (LUX 1943, 305–306; GEREVICH 1973, 369). Ezt a megállapítást azonban semmilyen régészeti adat nem támasztja alá. Az 1920-as években feltárt falak elhelyezkedése és főként az említett épületrészlet igen kis méretei alapján, azt gondoljuk, hogy nem egy királyi alapítású egyház, hanem, egy nagyobb, későközépkori kriptá maradványai lehetnek. A történeti adatok, elsősorban az 1240-es években kiadott oklevelek alapján nyilvánvaló, hogy a tatárjárás (1241) előtti években a premontreieknek már volt háza a szigeten (GYÖRFFY

1973, 281; TÖRÖK 2002, 54–55, 196; TÖRÖK 2003, 130). Amikor a tatárjárás után IV. Béla eltervezte a királyi udvarhely teljes átépítését, a premontriek érdekeit is szem előtt tartotta, de az udvarhely mellett a családtagjai számára alapított apácakolostort építtette fel. A tatárjárás idején a premontriei szerzetesek is elmenekültek, de amikor visszatértek, 1245-ben IV. Béla „visszaadta” a szerzeteseknek a Duna mindkét oldalán elhelyezkedő, korábban megkapott földjeiket, és malmaikat. Ugyanekkor a királyi udvarhely É-i oldalán kijelölték az új épületek, az alapítandó premontriei kolostor helyét és feltehetően az építkezések is elkezdődtek. Az 1248-ban említett „premontriek háza”, függetlenül attól, hogy az 1241 előtti, vagy már az új, 1245 utáni házra vonatkozik, a 13. század végére a rend nyilván tartott kolostora lett, és a nagyváradai anyamonostor filiájaként sorolták fel (GYÖRFFY 1973, 281).

A déli Duna-parti épület

Az 1999. évi ásatási szezonban a geodéziai felmérés érdekében több, korábban feltárt és visszatemetett falat újból fel kellett tární (4. kép). Így került sor a kolostornégyszög DK-i sarkához csatlakozó, falak ismételt kibontására, amelyeket eddig gazdasági épületeknek tartottak (FEUERNÉ 1971, 266). A 13. századi királyi udvarhely kutatása szempontjából különösen fontos volt, hogy ezeket a falakat az alapokig feltárjuk és felmérjük, ugyanekkor egész pontosan szerettük volna kiválasztani azokat a falakat, amelyekhez olyan feltöltés rétegek csatlakoztak, amelyekben Feuer Istvánné kizárólag 1241 előtti régészeti leleteket talált. Kiderült, hogy ez az épületcsoport is több építési periódusban alakult ki, és az is bizonyosodott, hogy a DK-i kiugró falsarok egy olyan épületnek, valószínűleg egy kaputoronynak, az armírozott, DNy-i sarka, amely a kolostorépítkezések előtti időszakban keletkezett (8. kép). A járószint feletti fal 100 cm széles volt, az öntött falmagot külső-belső oldalán simára faragott felületű, négyszögletes kváderek borították. A sarok armírozásából egymás fölött, három, 25 cm vastag, és 40–50 cm hosszú téglatest alakú falazó kő az eredeti helyén maradt, a 4. sarokkőnek, pedig jól látszott a helye a falban. A déli oldalon, a saroktól 160 cm-re, a járószint felett 110 cm magasan, egy befelé szélesedő ablak Ny-i oldala került elő, az ablaknyílás alsó lapja egy 18 cm vastag kőlap volt. Az ablak belső falsíkjá 36 cm magasan megmaradt. A korábban már kibontott, lőrés alakú ablak belül 100 cm, a külső oldalon 40–50 cm széles volt. A korábbi kutatóárok földjével visszatemetve találtuk. A déli fal alapozása a bolygatatlan talajba mélyedt, a járószintet mutató falkiszögeléssel egy magasságban agyagba rakott kőlapok voltak, tehát bur-

kolt felület, udvar, volt a falsarok körül. A kőlapok felett 20 cm vastag, agyagos feltöltés volt, és ez volt az egyik olyan réteg, amelyben mi is csak a 13. század első felére inkább jellemző cserepeket találtunk. Majd a IV. Béla építkezéseire (1243–1255) jellemző, feltöltés és padlórétegek következtek. Ez fölött egymást követték a különböző, későbbi feltöltés rétegek, legfelül az 1529-ben elhagyott épület téglapadlója helyezkedett el. Az udvarház ÉK-i sarka és a Duna-parti épület DNy-i sarka közötti távolság 52 m. Miután mind a két helyen megtaláltuk az 1243-ban induló építkezéssel egyidejű változtatások nyomait, biztosak lehetünk abban, hogy a két épület ugyanahhoz a jelentős intézményhez, a királyi udvarhelyhez tartozott. Itt is folytatni kell a kutatást.

A szolgálcsaládok házai

A Duna-parti udvarháztól nyugatra, a későbbi nyugati kolostorkertben, 40–60 cm széles kőfalrészletek kerültek elő. A színtezés közben kiderült, hogy a kolostor felépítésével kialakított járószintek alatt helyezkednek el. A falak egy sekély, mindössze 20–25 cm mély alapozási árokban álltak. Az udvar közepén elhelyezkedő, 1241 előtti házfalban megmaradtak a küszöbkövek, mutatták, hogy a déli oldalon volt a bejárat. A K-i helyiségében, a bontott faltető szintjén habarcspadló foltokat láttunk. Déli irányban haladva, 8 méterre egy újabb ház K-Ny irányú, 435 cm hosszú falaira bukkanunk. A bejárat a fal Ny-i végénél volt, itt is megmaradt a küszöb helye. 1962-ben a kápolna déli felében szintén előkerült egy 40 cm széles fal, amely talán a 3. házból marad meg (FEUERNÉ 1971, 266).

A tatárjárás, és az újabb támadás elleni katonai védelmi vonal kiépítése, 1241–1250

A történeti adatok azt mutatják, hogy a királyi család az óbudai vár felépülése után is kedvelte a margitszigeti udvarhelyet. IV. Béla király például, 1240. szeptember 10-én a Buda melletti szigeten, adott ki oklevelet (GYÖRFFY 1998, 644). A következő évben, már a húsvéti nagyböjt kezdetén, februárban megérkezett a király Óbudára. Pár hét múlva, 1241. március első napjaiban a tatárok előőrsei betörték a Kárpátokba, és szétverték Dénes nádor határvédő csapatát. A háborús veszedelem hírére a király elrendelte, hogy a magyar és az alföldi kun seregek a Rákosmezőn gyülekezzenek, Frigyes osztrák herceghez és II. Frigyes császárhoz követeket küldött, hogy sürgősen küldjenek katonai segítséget. Bánca István váci püspököt az aradi és a csanádi prépostot pedig megbízta, hogy a királynét a gyermekekkel együtt az osztrák határra kísérik. 1241. április 12-én a muhi

csatatéren a mongolok megsemmisítették a magyar király seregét, IV. Béla a Felvidéken az ausztriai határ felé menekült. A Morvánál találkozott Frigyes osztrák herceggel, aki foglyul ejtette, és Frigyes csak a nála lévő pénzért, kincsekért és három vármegye zálogba adásért engedte szabadon a magyar királyt. Mária királyné és a gyermekek ekkor már a Spalató melletti Clissa várában tartózkodtak (GYÖRFFY 1981, 121–122).⁹ A királyi család a menekülés idején sokat szenvedett, két leánygyermeküket, Katalint és Margitot elvesztették. A királylányok földi maradványait a spalatoji (Split) dóm főkapuja feletti dísztelen kőkoporsóba temették (WERTNER 1892, 462). „Midőn szűz Szent Margitot az ő anyja még méhében viselné, a tatárok kemény üldözésének az idejében, szűz szent Margitnak az anyja az ő férjével, úgy mint a királlyal, fogadást tőnek néminemű áldozatképpen magoknak és az országoknak megszabadításáért. Fogadást tőnek, hogy az Úristen önekik leány magzatot adna, a szent apáca szüzek kezére adnák azt, mivel e szüzön kívül soha a magyar királyok nemzetéből senki apáca nem lett vala” (ÉRSZEGI 1983, 110).¹⁰ 1242. január 27-én Clissa várában megszületett Margit, a királyi család Istennek ajánlott gyermeke. A közeledő tatárok elől a királyi család átköltözött a biztonságosabb Trau (Trogir) várába. Rövid időn belül megérkeztek a tatárok a vár alá, de hozzá sem kezdtek az ostromhoz. Időközben Batu kánhoz megérkezett a mongol birodalom fejének, Ögödej kánnak a halálhíre, és mivel Batunak döntő szava volt a kánválasztáson, 1242 tavaszán, a Duna jobb partját végigpusztítva, a tatárok kivonultak az országból. A királyi család és a IV. Bélát követő főurak a tatárok elvonulása után még két hónapig Dalmáciában maradtak.

IV. Béla és kísérete 1243. április 16-án érkezett Óbudára és a Nyulak-szigeti udvarházában szálltak meg. A csodával határos módon épségben maradt udvarhelyen, két hónapig tanácskoztak. IV. Béla elutazása előtt 10 nappal (1243. június 5) elrendelte, hogy a budai Várhegyen erődített várost építsenek, amely az újabb tatártámadás idején védelmet nyújt az óbudai és a pesti polgároknak. Annak ellenére, hogy a Nyulak-szigeti udvarházat nem nevezték meg a keltezés helyszínéneként, az oklevél nem csak a főváros, hanem a Margit-sziget középkori történetének is az egyik legfontosabb forrása (GYÖRFFY 1998, 644, 652). A király a kelet felől érkező, újabb támadás elleni védelemben fontos szerepet szánt a Dunának. 1241-ben tíz hónapig feltartotta a támadókat, és a tatárok csak a szokatlanul kemény tél beálltával tudtak átkelni a befagyott folyón. Ezért a király a római limeshez hasonlóan, a Duna jobb partján várakat kezdett építeni, de hogy valóban mennyi épült fel, ma még nem tudjuk. A Duna menti várak építésébe bevonta a keresztes

lovagokat, akik a kortársak szerint a legnagyobb gyakorlattal rendelkeztek a korszerű várak építésében. IV. Béla hosszabb ideig tartó együttműködésre gondolt, ezért 1247-ben szerződést kötött a jeruzsálemi ispotályos rendi házfőnökkel, és a keresztes lovagokra bízta a kunokkal és bolgárokkal határos DK-i ország-rész védelmét (SZŰCS 1993, 18–19, 27–32). A keresztesek másik részét, ahogyan ezt 1250-ben megírta a pápának, „országunk belsejében azoknak a váraknak a védelmére állítottuk, amelyeket a Duna mentén építettünk, mivel ebben a mi népünk járatlan.” (GYÖRFFY 1981, 341–344). A budapesti Duna parton elhelyezkedő, régészeti kutatásokból előkerült tornyok és IV. Bélának a pápához írott 1250-es oklevele alapján arra lehet következtetni, hogy az első Duna menti várak a főváros térségében épültek fel. A védelmi vonal egy kisebb szakasza a Margitszigeten haladt keresztül. Az 1243 és 1250 között felépült várak maradványait a 19. században még látni lehetett. A sziget déli végén helyezkedett el a keresztes lovagok négyszögletes, négy saroktornyos vára, a sziget É-i végén álló várat, a történeti források az esztergomi érsek várának nevezték. Építője valószínűleg Benedek, volt budai prépost, majd esztergomi érsek és kancellár (1254–1261) lehetett (GYÖRFFY 1973, 319–322; IRÁSNÉ MELIS 2004a, 68–69).

A Margit-szigeti, királyi udvarház 1241-ben már erődített hely volt, de a régészeti feltárásokból kiderült, hogy IV. Béla nem tartotta megfelelőnek, és az egész udvarhelyet átépítette. Az újjá épített udvarhely beilleszkedett a Margit-szigeti, katonai védelmi vonalba, és egyben annak az új épületegyüttesnek lett a keleti, Duna-parti szárnya, amelyben Margit számára alapított apácakolostor is elhelyezkedett. Feltételezhető, hogy 1243 tavaszán IV. Béla már magával hozta a kész terveket, és személyesen irányította az építkezések elkezdését.

A királyi udvarhely átépítése, a király és a királyné háza (1243–1255)

A történeti adatok alapján Györffy György feltételezte, hogy a 13. századi udvarhely nem az apácakolostor területén helyezkedett el, hanem különálló épület volt. 1998-ban úgy gondolta, hogy az udvarházat az apácakolostor déli kerítésfalának a külső oldalán építették fel (GYÖRFFY 1998, 653, térkép). A történészekkel ellentétben, Lux Géza 1938-ban, a templom főbejárata előtti, Ny-i udvar északi felébe szorította be a „királynéi vendégházat”, ahol az egész épületegyüttes talán legjelentékesebb, a királyi családhoz méltatlan, szűkös helyiségei sorakoztak (LUX 1938, 205, 207). Az 1999-es ásatás során

kiderült, hogy az udvarnak ez a része csak a 14. század elején kezdett beépülni. Az udvarhelyre vonatkozó adatokat elemezve, nem volt kétséges, hogy az udvarhely a kolostortól különálló, erősített épületcsoport lehetett. A kutatásban, illetve az épületmaradványok azonosításában fontos kiindulási pont volt, hogy az uralkodó és a népes királyi család mindenhová az udvari kísérettel és a szolgák seregével utazott. Abban az esetben, amikor az uralkodó a Nyulak-szigetén országos ügyekkel foglalkozott, például ítélkezett, vagy bármilyen ügyben rendelkezett, a királyi tisztségviselők és azok szolgái is a közelében tartózkodtak. Ez a népes társaság az 1938-ban műemlékileg helyreállított romkert egyetlen épületszárnyában sem fért volna el.

A történeti adatok mutatják, hogy IV. Béla és utódai, – V. István, IV. László –, és külön a királynék is, rendszeresen kijártak a Nyulak szigetére. Néhány, a hivatalos ügyek intézésével egybekötött szigeti tartózkodás időpontját az udvarhelyen kiadott oklevelek keltezéséből ismerjük. Például Erzsébet királyné rövid királynésága (1270–1272) idejéből öt oklevél maradt fenn, ebből négyet a Nyulak-szigetén kelteztek (GYÖRFFY 1973, 320). A Margit szentté avatási ügyében lefolytatott, 1276-os vizsgálat idején két szigeti apáca tanúvallomásában határozottan a királyné házaról beszélt, és a szavaikból Mária királyné rendszeres látogatásaira lehet következtetni. A 27. tanú, Anna úrnő elmondta, hogy Szent Margit bármikor átmehetett a klostornak azon épületébe, „melyben a királyné asszony lakik, mikor a monostorba látogat” (BELLUS–SZABÓ 1999, 160).¹¹ A 32. tanú, Erzsébet úrnő „elbeszélte, hogy Margit pünkösdi vigíliáján ezer Veni Sancte Spiritust mondott, és ha ekkor anyja a monostorban tartózkodott, (és emiatt) nem tudta aznap elvégezni az imamondást, egy másik napon” mondta el azokat (BELLUS–SZABÓ 1999, 178).¹² Több tanú is említette, hogy Margit még akkor sem hagyta abba az imádkozást, ha a király, vagy a királyné küldönce kereste. V. István ifjú korától fogva, feleségével együtt szintén rendszeresen járt a szigetre. Kisebb lányukat, Erzsébet hercegnőt, ugyanúgy, mint Margit nagynénjét, már négy éves korában beadták a kolostorba. Szent Margit halála idején, 1270-ben ő volt a priorissza. A kolostorban élt IV. Béla legkedvesebb lányának, a macsói bán feleségének, Anna hercegnőnek a lánya, akit ugyancsak Margitnak neveztek, 1290-ben a kolostor főnökasszonya volt (WERTNER 1892, 474). A Margit nevet viselte a negyedik Árpád-házi hercegnő is, aki III. Béla unokája, illetve IV. Béla dédunokája volt (FRAKNÓI 1896, 190; BELLUS–SZABÓ 1999, 88). 1276-ban a hercegnők elmondták, hogy Margit előbb befejezte az imáit, és csak azután ment át a szüleihez az udvarházba. A közös ebédek és a találkozások nagy része békesség-

ben zajlott, de amikor IV. Béla 1260 körül arra kérte Margitot, hogy az ország érdekében hagyja el a kolostort, és menjen férjhez II. Ottokár cseh királyhoz, az udvarház falai között heves vitákra került sor. Margit szembe szállt a szüleivel és a kolostorban maradt (BELLUS–SZABÓ 1999, 35–37). Az 1260-as években a trónörökös, István ifjabb király és IV. Béla között egyre jobban kiéleződtek a hatalomért vívott küzdelmek, amelyek az ország kettéosztásához vezettek. A két országrész között a Duna volt a határ, és a két ország határán fekvő, Nyulak szigeti udvarhely, az egymással szemben álló felek között semleges területnek számított. A legenda szerint Margit teljes erejével apja és szeretett bátyja kibékítésére törekedett. Az udvarhelyen 1264. május 13–28. között a megegyezés jeleit mutató eseményre került sor, IV. Béla a két ország fő méltóságait és a két érseket a Nyulak szigetére hívatta, és velük egyetértésben két hétig, az udvarhelyen ítélkezett. 1264 nyarán azonban a két király között kirobbantak a fegyveres harcok, és a győztes István ifjabb király 1264-ben és 1265-ben, amikor ellátogatott a szigetre, birtokokat és adózás alóli mentességet adott az apácáknak. A súlyos belpolitikai válság 1266. március 23-án nyugvópontra jutott, IV. Béla és István ifjabb király a szigeti udvarházban találkoztak és békét kötöttek egymással. Amikor Margit 1270. január 18-án meghalt, IV. Béla Füzitőn tartózkodott, feltehetően beteg volt, és ezért nem tudott elmenni a temetésre. Csak áprilisban vitték át a Nyulak szigetére, ahol pár nap múlva, 1270. május 3-án meghalt (GYÖRFFY 1998, 645, 654). V. István (1270–1272) és Erzsébet királyné elődeik példáját követve támogatták az apácákat, és személyes jelenlétükkel is növelték a kolostor tekintélyét. A legenda szerint V. István is megjelent a Margit halálának első évfordulóján rendezett ünnepségen. V. István király utolsó szigeti látogatásának az időpontját egy 1272. július 17-én kiadott oklevél őrizte meg. Innen Zólyomba indult, de váratlanul megbetegedett és 1272. augusztus 6-án meghalt. A Nyulak szigeti domonkos apácakolostor templomában, szeretett testvére, Szent Margit sírja mellett temették el (GYÖRFFY 1998, 654). V. István halála után a főurak egy része nem tartotta megfelelő uralkodónak a 10 éves IV. Lászlót (1272–1290), szívesebben látták volna a trónon az Árpád-ház egyetlen felnőtt férfiát, IV. Béla legkedvesebb lányát, Annát és az 1263-ban elhunyt Rosztiszlav macsói bán fiát, Béla macsói herceget. Béla herceg Magyarországra jött, 1272 szeptemberében a szigeti udvarhelyen tartózkodott. Szeptember 15. körül a László-párti főurak egyike, Héder Henrik és fegyveresei berontottak a szigeti udvarházba és Béla herceget lekaszabolták. A herceg szó szerint szétdarabolt holttestét a kolostorban élő testvére Margit hercegnő és V.

István lánya Erzsébet hercegnő szedték össze és nagy sírás közben eltemették a templomukban. A koronázás után a gyermek IV. László és az özvegy királyné az őszi hónapokat felváltva Budán és a Nyulak szigetén töltötték. Az elkövetkező években az özvegy anyakirályné és Erzsébet hercegnő minden befolyásukkal arra törekedtek, hogy az apácakolostor javára újabb javadalmakat szerezzenek a királytól. Elérték, hogy 1276-ban IV. László király az egész szigetet, kivéve a többi egyházi intézmény épületei által elfoglalt területet, az apácának adományozta. A szigeti udvarhely történetének meglehetősen komor fejezete az 1286–1290. évek közötti időszak. 1286 körül IV. László elűzte a feleségét, Nápolyi Izabellát, a szigeti udvarházba vitték, és itt tartották őrizetben. Izabella egy 1290-ben kiadott oklevele szerint az év elején, nehéz körülmények között élve, még fogságban volt és feltehetően csak IV. László halála (1290. július 10.) után lett újra szabad. 1290-ben, a IV. László halálát követő politikai küzdelmekből Kun Erzsébet (1240?–1295?), az özvegy anyakirályné vesztésként került ki. III. András trónra kerülése után visszavonult a politikai életből, és a Nyulak szigetére költözött. 1295-ben Ágnes királyné már, mint nem élő személyt említi az egyik oklevelében. A két özvegy királyné Kun Erzsébet, Nápolyi Izabella, és a kolostorba visszatért Erzsébet hercegnő 1290 utáni szigeti életéről nincsenek adataink, de feltételezhető, hogy békességben éltek egymással. Erre mutat, hogy 1300 körül Izabella Erzsébet hercegnővel együtt hagyta el az országot, és az Erzsébet nővére, Mária nápolyi királyné által támogatott, Nápoly körüli domonkos kolostorokban folytatták életüket. III. András (1290–1300) és a királynék szigeti tartózkodásáról nincsenek adataink. Az apácákat megerősítették a jövedelmeikben, de valószínűleg nem sokat törődtek az apácakolostorral, vagy a mellette lévő udvarhellyel. Talán azért, mert az udvarhelyen ekkor még az alapító, IV. Béla rokonai és leszármazottai éltek (GYÖRFFY 1973, 321–322; GYÖRFFY 1998, 654–657).

Kun Erzsébet és Nápolyi Izabella Nyulak szigeti tartózkodásának elemzéséből arra a következtetésre jutottunk, hogy Izabella királynét feltehetően nem abban az épületben tartották fogva, amelyet Kun Erzsébet olyannyira kedvelt. Erre vonatkozóan is találunk adatot az 1276-os, Margit szentté avatásának ügyében tartott vizsgálat során elhangzott tanúvallomásokban. Különösen fontos az udvarhely korábbi katonai parancsnoka unokahúgának, Ágnesnek a tanúvallomása. Ágnes elmondta, hogy miközben négy napig, betegen Margit sírjánál imádkozott, „éjjelente a király úr ma már lerombolt házában” tartózkodott (BELLUS SZABÓ 1999, 234–235).¹³ Mivel a jelen-

lévők egyike sem javította ki Ágnest, a tanúvallomása két, alapvető, fontos dologra bizonyíték. Az egyik: a király úr és a királyné háza két, különálló épület volt, a másik: a király úr háza 1276-ban lerombolt állapotban volt. Izabella királyné rabsága idejére azonban már valószínűleg elkészültek az udvarház átépítésével, és Izabellát feltehetően ebben a Duna-parti épületben tartották őrizetben.¹⁴

1243 nyarán, egy különösen nagy tereprendezéssel elkezdődött a királyi udvarhely átépítése és a királyi pár által alapított apácakolostor felépítése. Lebontották a korábbi épületeket, feltöltötték a korábbi járószint egyenetlenségeit és megemelték a járószintet. A feltöltés alsó rétege egy világos, néhol sárgás szürke, döngölt, szigetelő agyagréteg volt. Ilyen agyagot az ásatási terület legmélyebb kutatóárkaiban sem találtunk, lehet, hogy nem is a szigetről származik. A feltöltés felső rétege a szigeten mindenütt előforduló, homokos, humusz volt. A falak építőanyagában igen nagy különbségek mutatkoztak. Az egész építkezés legjobb minőségű falai az alapozások voltak, amelyek a későbbi évszázadokban a jól-rosszul átépített épületek alatt a mai napig épségben maradtak. Az említett szürke agyagos szigetelőréteg és a rendkívül nagy gondossággal megépített sávalap olyan építéstechnikai jellegzetességek, amelyeket kizárólag csak IV. Béla idején, az 1243–1255 közötti építkezéseknél alkalmaztak. A kolostortemplom egyenes záródású szentélye alatti alapozás volt a legerősebb, a javított habarccsal vastagon bevakolták az alapozási árok alját és a homokfalakat, a habarcs belekötött a homokba, és leszedhetetlen réteget alkotott az alapfalakon. A többi épületnél is megtaláltuk az alapozási árkok aljában a vastag, víztaszító habarcsréteget, de az alapozási árkok oldalát csak a statikailag fontos helyeken, például külső sarkoknál, vagy támpilléreknél vakolták be. A hézagok nélküli, tömör alapfalat szemlátomást szintén a javított habarccsal építették. Az alapozás alapján összetartozó, 1243 utáni épületek: a templom, a kolostorszárny, a templom szentélyétől ÉK-re felépített Ny-i udvarház, a déli udvarra épített kórház és a déli udvar DNY-i sarkában álló épület, amely a domonkos szerzetesek első háza lehetett.

A királyi udvarhely épületeinél csak az alapfalak voltak jó minőségűek, a felmenőfalak között a felhasznált építőanyagok sokfélesége miatt nagymértékű, minőségi különbségek mutatkoztak. A régebbi, 1241 előtti épület kváder borítású öntött falaival szemben, az 1243 után épített udvarházak felmenőfalai törtekövekből készültek. A teljes egészében új, 1243 utáni udvarház (királyné háza, 1248) felmenő falainak a nagy részét, pedig igen rossz minőségű, lemezesen szétmálló, márgás palából hasított kőlapokból építet-

ték. A Duna-parti várfalszerű kerítésfalak masszív, tömör törtkőfalak voltak, a nagyjából egyforma kövek közötti hézagokat kisebb kődarabokkal fűgázták.

A régészeti kutatások során kiderült, hogy az 1541-ben török kézre került királyi kastély két, központi épületének a falai a 13. századi udvarházak földszinti helyiségeinek a falain álltak. A két épületszárny a kolostortemplom szentélyétől északra, egy a Dunával párhuzamos tengelyű, 38 m hosszú, 12 m széles, keskeny téglalap alakú udvar két oldalán helyezkedett el, amelyet a továbbiakban az udvarhely keleti udvarának nevezünk. Az udvar déli oldalon találtuk meg a korábban bemutatott, 12–13. század fordulója körül épített első udvarház alapfalait és a ráépített, 13–16. századi kastély falmaradványait. A keleti udvar Ny-i oldalán feltártuk a másik, későközépkori kastélyépület földszinti helyiségeit, amelyek kisebb alaprajzi módosításokkal a 13. század közepén épült udvarházból maradtak meg.

A keleti udvar déli épülete, a király háza

A korlátozott kutatási lehetőségek miatt 1998-ban a déli épületből az ÉK-i és az ÉNy-i sarkot, az északi homlokzatot, a keleti homlokzat 13 m hosszú szakaszát, és az épület előtti folyosók részleteit tárhattuk fel (1. kép). A jelenlegi árvízi töltés előtt, az ÉK-i sarok

falai a 16. századi járószinttől számítva 110 cm magasak voltak. A keleti zárófal a saroktól számítva, 11 m hosszan 110 cm magas volt, majd a 19. századi, neogótikus kápolna építéséhez kiásott munkagödör déli oldalán, egyben a kutatás határán, a bontott faltető 220 cm-re emelkedett. Az engedélyezett kutatási terület keleti határa az udvarház előtti folyosó-várfal belső falsíkjával esett egybe, ezért csak a belső falsíkot söpörhettük le. Mivel a hatalmas földtömeg visszatartására nem rendelkezünk megfelelő eszközökkel, a keleti folyosóban egyetlen kutatóárkot nyithattunk, és a gyors dokumentálás után a folyosót visszatöltöttük.

A keleti folyosó, a 13. század közepén 130 cm széles volt. A várfal É-i vége a Duna felé fordult, és a kikötőbe vezetett. D-i végén kapu volt, de egyelőre csak a kapu északi oldalát lehetett feltárni (9. kép). A kutatóárok keleti oldala a várfal belső oldala, a nyugati oldal az udvarház fala, az északi oldal a folyosó padlórétegei, a déli oldal, pedig az udvarház fala és a folyosóban lévő kapu közötti rétegek voltak (IRÁSNÉ MELIS 1999, 304–310, 22–24. kép). Korábban ismertettük a 13. század első felében épült falakat és a hozzájuk kapcsolódó padlórétegeket. IV. Béla a 13. század első felében épített udvarházat lebontatta, és bontott faltetőn 11–14 cm széles falkiszögellést hagyva, felépítették a 2. udvarházat. Az alulról számított, 2.

9. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli udvarház, kapu a keleti folyosóban. 13–16. század
Abb. 9 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Südliche Kurie, Tor im O-Flur. 13.–16. Jh.

10. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli udvarház. ÉK-i sarok. Patkó alaprajzú torony feltárás közben. 1243–1250

Abb. 10 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Südliche Kurie, NO-Ecke. Hufeisenförmiger Turm während der Freilegung. 1243–1250

falkiszögellésre ráfutottak az erre az építési periódusra jellemző szürke agyag és habarcsrétegek. A K-i folyosó-várfalban az új felfalazást csak egy habarcskifolyás mutatta, ehhez kapcsolódtak a szürke agyag és habarcsrétegek. A folyosó átalakításával egy időben kaput építettek a várfalban. A kapu északi oldalát a járószintet mutató habarcskifolyásra állított, 20 cm széles, négyszögletes keresztmetszetű, élszedett keretkövekből alakították ki. A feltárás idején, eredeti helyén maradt a 65 cm magas lábazat. Az ajtókeret aljához 15 cm vastag kőlapból küszöböt építettek. Az ajtókeretet és a várfalat több rétegű, vastag vakolatréteg borította. A kapunyílást épülettörmelék és az újkori feltöltés anyaga töltötte be, ez azt mutatta, hogy a kapu 1529-ben is használatban volt. A kutatóárok északi oldalánál megpróbáltuk megkeresni a folyosófal külső szélét, de csak annyit sikerült megállapítani, hogy 100 cm-nél szélesebb volt.

A keleti folyosóban észak felé haladva, a 16. századi járószinten a várfal derékszögben a Duna felé fordult, és az árvízi töltés alatt a középkori kikötő felé haladt. A folyosókeresztződés É-i oldalán a déli saroktól 2 méterre, egy újabb későközépkori falsarok bukkan elő az árvízi töltésből. A falsarok között kiásott kutatóárokban, a 16. századi járószinttől 56 cm mélyen egy patkó alakú torony alapfala került elő, amely teljesen betöltötte a későközépkori folyosókeresztződést (10. kép). A bontott faltetőtől számítva, 51 cm mélyen volt a fal alja. Ugyanolyan, sárgás, palás szerkezetű kövekből épült, mint a keleti udvar Ny-i oldalán álló, királynéi udvarház. A torony és az udvarház közötti kapcsolat az udvarház ÉK-i sarkán mutatkozott meg a legjobban. Az 1. udvarház ÉK-i sarokfalai jól látszottak a köréje épített toronyfalban. A két különböző fal alja azonos mélységben, a bolygatlan talajban állt. A torony maradványa É–D-i irányban 170 cm, K–Ny-i irányban 167 cm széles volt. A toronyfal előtt két cölöplyuk volt, amelyekben az építőállvány gerendái álltak. A torony építésével elvágták a korábbi udvarház előtti folyosókat, a keleti folyosóban láttuk, hogy a várfal és a torony közötti rést befalazták. A torony felépítése után burkolták a járószintet.

A 13. századi Duna-parti udvarház ÉK-i negyedében elhelyezkedő helyiség feltárható részében (ÉK-i sarok) a korábbi tüzelőberendezés maradványai felett megmaradt a téglapadló, jellegzetes, világosszürke habarcsalapozása, amely az új, 1243-es járószintet mutató falkiszögelléshez kapcsolódott. A felmenőfalat lapos, kváder formára hasított kövekkel borították. Ez a 3–4 szabályos kősből álló falszövet 40–45 cm széles csikban megmaradt, a sarokban kötésben állt az 1243-as, törtköves keleti fallal. A 2. épület felmenő falai 110–115 cm szélesek voltak. A 2. épület fal-

szélessége arra mutat, hogy 2. épületet is eleve várnak építették, és az épület hadi erejét patkóalakú saroktoronnyal növelték. A teljes alaprajz ismerete nélkül is besorolható a 13. századi várak sorába.¹⁵ Az ÉK-i torony két oldalához hozzáépítették a lerövidített várfalakat. A keleti várfalban meghagyták a korábbi kaput, a Duna felől továbbra is itt lehetett belépni a saroktoronyos, keskeny folyosókkal körülvett épületbe. Az udvarház valamelyik helyiségében padló alatti fűtőberendezés lehetett, amelynek 1686-ban szétszedték a maradványait. A fűtőberendezés jellegzetes, szabályosan kettétört tégláit az 1243 után épült udvarház (királyné háza, 1248) Ny-i folyosójában lehet látni, ahol az 1686-os katonasírok felett ezekből a téglákból pótolták ki a folyosó kőburkolatában keletkezett hiányokat.¹⁶

A keleti udvar nyugati épülete, a királyné háza

A keleti udvar nyugati épületén látszottak a legjobban azok a magas szakmai tudást és igényességet mutató, korábban ismertetett építéstechnikai jellegzetes-

11. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház. Földszinti helyiségek feltárt falai. 13–14. század
Abb. 11 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie. Freigelegte Wände der ebenerdig-
gen Räume. 13.–14. Jh.

ségek, amelyek az 1243-ban meginduló királyi építkezés épületmaradványait jól felismerhetően kiemelték a korábbi és a későbbi falak közül (11. kép). A legjellegzetesebb falstruktúra az alapozás volt, amely nemcsak az egyes épületek kiterjedését, hanem az alaprajzi beosztást és nem utolsósorban, a padló alatti fűtőberendezések elhelyezkedését is megmutatta. A 13. századi udvarház É–D-i irányban 35 m hosszú, K–Ny-i irányban 9 m széles volt, és 4 helyiségből állt (1. kép). A Duna-parti épületnél keskenyebb falai voltak. A sávalap 130 cm, a záró falak 90 cm, a kémények nélküli válaszfalak 70 cm szélesek voltak. A felmenőfalak jellegzetes, de igen rossz minőségű lemezesen szétváló márgás palából készültek, az ajtó és ablakkereteket legnagyobbbrészt mészkőből és kisebb részt homokkőből faragták, mészkőből készült az épület sarok armírozása. A márgás pala könnyen oldódik a vízben, ezért az épületet valószínűleg vastagon bevakolták, festették, vagy meszelték. Az ajtónyílásokban a küszöbök előtti faltetőt nagy kőlapokkal fedték le. Az ajtókeretek és az ajtónyílások belső, armírozott sarkai élszedettek voltak. A belső járószinteket mutató falkiugrásokon és a belső terekben megmaradtak a jellegzetes padlórétegek nagy foltjai, a világos szürke habarcsban azonban már csak a téglák lenyomatait figyelhettük meg. Az ablakok a 13. századi téglapadlótól 125–130 cm magasan helyezkedtek el.

Az 1. helyiség

A terem belső mérete: 8,6 x 7,2 m. A déli fal a 13. századi járószinttől számítva 210–240 cm magasan maradt meg. A nyugati falat a főbejárat két oldalán 140 cm-rel mélyebbre bontották, mert a 19. század

12. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség. Ajtókeret lábazata és a küszöb.

13. század közepe

Abb. 12 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 1. Sockel des Türrahmens und die Schwelle. Mitte 13. Jh.

elején kiszedték a széles ajtó jó minőségű kővekből faragott keretköveit (12. kép). A helyiség 170 cm széles főbejárata nem középen volt, 30 cm-rel közelebb került az északi falhoz. A főbejáratból in situ maradtak a lábazatok, és a küszöböt alkotó nagy kőlapok, ez utóbbiak a feltárás idején töröttek voltak. Az ajtó két belső síkja párhuzamos, a falsarkok élszedettek voltak. A küszöbkövek a 13. századi sávalap felett 50 cm magasan helyezkedtek el, ez azt mutatja, hogy kívül-belül egy-egy lépcsőfok tartozott a bejáratához. Az északi fal 70 cm széles volt, és a 13. századi járószinttől 130–150 cm magasan maradt meg. A későközépkorban az ÉNy-i saroktól 50 cm-re belevágták a 2. helyiségbe vezető ajtót. A Dunára néző keleti fal a 13. századi járószinttől átlagosan 165 cm magasan maradt meg. Két ablak volt rajta, mind a kettő 173 cm-re volt az északi, illetve a déli falsaroktól, a két ablak között 290 cm volt a távolság. A faragott kővekből álló ablakkeretek 130–140 cm szélesek, a lőrés formájú ablakmélyedések 90 cm szélesek voltak. Az északi ablak az ablakkeret aljáig elpusztult, a déli ablakból a feltárás idején még a helyükön álltak a sarokkövek, és az ablak külső oldalán keresztben feküdt egy béllet töredéke. Az ablakok keretköveit mészkőből faragták, és nagyjából 1 cm-re kiemelkedtek a laposra vágott, sárgás, vöröses, márgás palából épített falból. A két ablak teljesen egyforma volt, az alsó részt a jobb állapotban maradt déli ablak alapján lehet rekonstruálni (13–14. kép). A befelé szűkülő, szélesebb lőrés formájú ablakok típusába tartoztak. Az ablakkeret belül 25, kívül 20 cm-re mélyült a rézsűs ablaknyílásba, a sima felületű, függőleges ablakkeret 45 cm széles, az ablaknyílás, pedig 50 cm széles volt. A feltárt ablakrészek a főbejáratához hasonlóan, az

13. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség feltárás közben. Keleti fal: déli ablak, belső oldal. 13. század közepe. Oltár. 1686

Abb. 13 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 1 während der Freilegung. O-Wand: S-Fenster, Innenseite. Mitte 13. Jh. Altar. 1686

14. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség, keleti homlokzat. Déli ablak, külső oldal.
13. század közepe

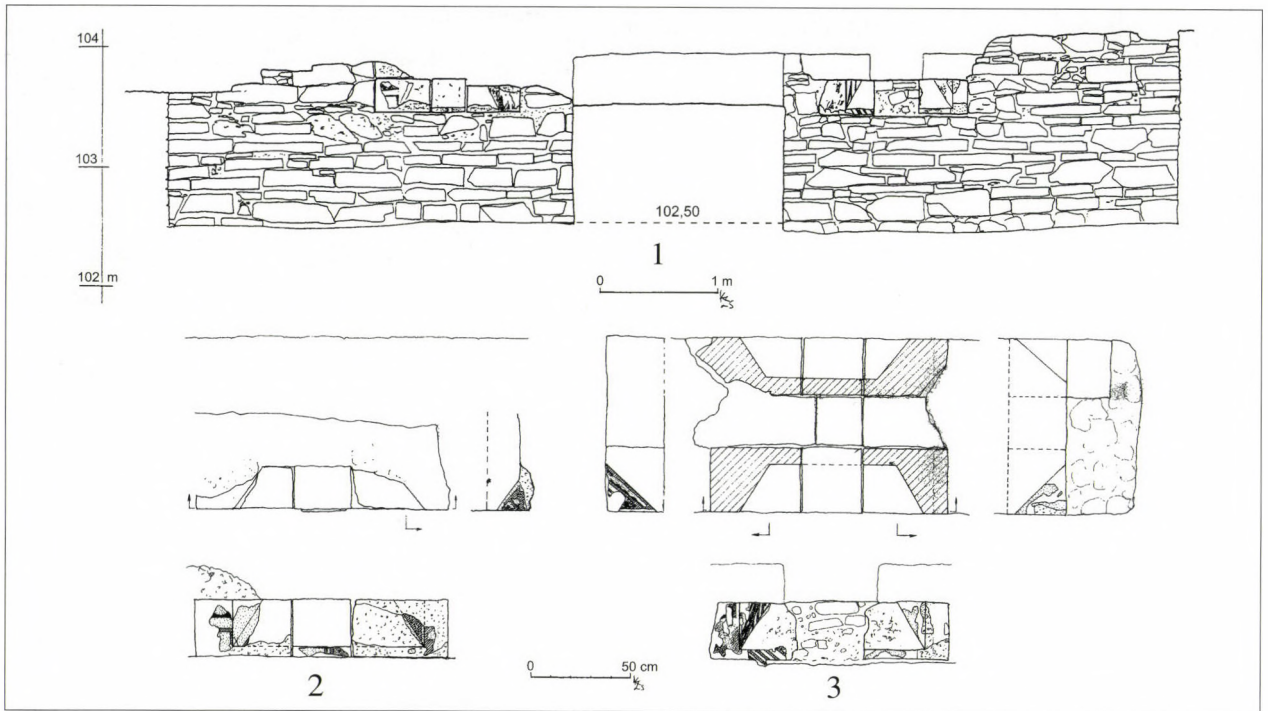
Abb. 14 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 1, O-Fassade. S-Fenster, Außenseite.
Mitte 13. Jh.

egész középkorban, változatlan formában fennmaradtak, ezzel szemben a kastély többi helyiségében, egy későbbi szintemelés idején befalazták a 13. századi ablakok alsó részét. Az 1. helyiséget, valószínűleg az alapító IV. Béla és Mária királyné emlékére meghagyták az eredeti, 13. századi állapotában, és az udvarház-kastély régi hagyományokat őrző, reprezentatív célokra szolgáló helyisége, királyi fogadóterem, lehetett. Erre mutatnak az innen előkerült, színes falfestmény töredékek is. A kastély többi termét is kifestették, de a képzőműveletre bontott, dekoratív elemekből álló, színes falfestés nagyobb darabjai csak az 1. helyiségben kerültek elő (15. kép). A festett vakolatdarabok anyagvizsgálata alapján három, különböző falfestés darabjait lehetett szétválogatni, ezek közül a legutolsó a 15. közepe és a 16. század fordulója közötti időszakban keletkezett.¹⁷ Az udvarház falait minden korszakban kívül-belül befestették, vagy bemészelték, így takarták el az ajtó és ablakkeretek közötti, hasított kőlapokból épített falfelületek vastag vakolatrétegét.

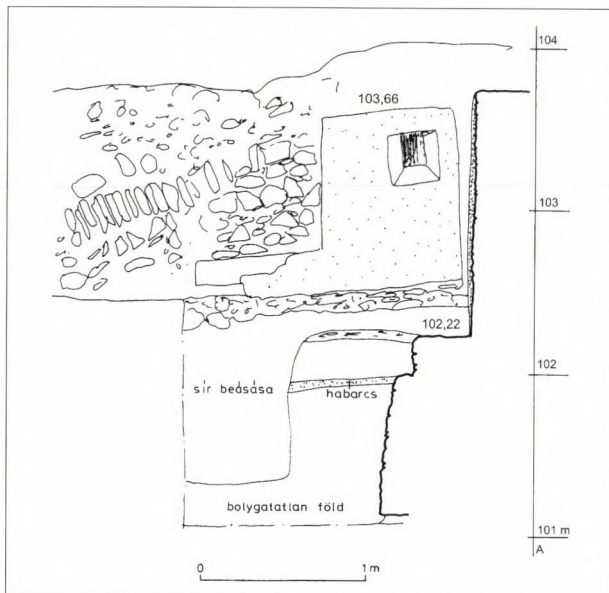
Az 1. helyiséget betöltötte az egyik, 1686-os katonai tömegsír, a két ablak között helyezkedett el a 17. századi tábori kápolna középkori, faragott kövekből épített oltára (16. kép).¹⁸

A 2. helyiség

A 2. helyiség belső mérete: 3 x 7,2 m. Keskeny, a keleti és a nyugati udvar közötti átjáró volt. A keleti és a nyugati falban ajtók voltak. A falmaradványok megőrizték a 13. századi formájukat, a feltárás idején több rétegű, fehér festék borította a vastag vakolatréteget. A vakolat még a feltárás folyamán leomlott és elporladt. A nyugati fal a 13. századi járószinhez képest, 170 cm magasan maradt meg. A 115 cm széles, befelé nyíló ajtót a nyugati fal külső oldalára szerelték fel, az ajtó alatti küszöb 25 cm széles volt (17. kép 3). A rézsűs ajtónyílás a belső oldalon, az ajtó előtt 130 cm széles volt és a belső falsíkig 170 cm-re kiszélesedett. A falsarkok élszedettek voltak. Az ajtó belső oldalán, a küszöb elé nagy, 75 cm széles kőlapokat raktak, amely a 13. században a helyiségbe

15. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség. 1: keleti fal belső oldal, 2: északi ablak, 3: déli ablak. 13. század közepe. Festés nyomok. 15–16. század
 Abb. 15 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 1. 1: Innenseite der O-Wand; 2: N-Fenster; 3: S-Fenster. Mitte 13. Jh. Malereispuren. 15.–16. Jh.

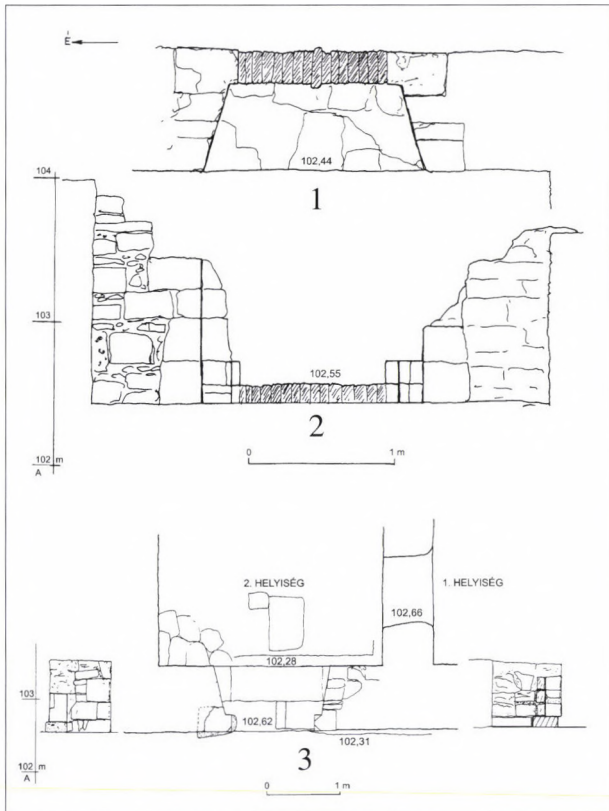

16. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 1. helyiség. A keleti fal, sávalap és az első habarcs padlóréteg. 13. század közepe. Oltár, sír. 1686.
 Abb. 16 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 1. O-Wand, Streifenfundament und erste Mörtel-Fußbodenschicht. Mitte 13. Jh. Altar, Grab. 1686

vezető lépcsőfok teteje volt. Az északi fal a 13. századi járószinttől 200 cm magasan maradt meg. A keleti fal már a 17. század végi átalakítások miatt sérült, ezért a 19. század eleji rombolás alatt az ajtókeretek a lábázig kidőltek. Az ajtó a kastély keleti homlokzata előtti udvarra nyílt (17. kép 1–2. 18. kép). Kisebb volt, mint a nyugati oldalon lévő, a 90 cm széles ajtónyílás egyik keretkövében in situ maradt az egyik kovácsoltvas, függesztő vasalás. Az ajtó alatti küszöb 25 cm széles volt, az ajtónyílás belső oldala 150 cm-re kiszélesedett. A sarokkövek itt is élszedettek voltak. Az ajtónyílásból a 17. században kiszedték a fedőlapokat és elbontották az ajtó alatti küszöböt is. Az 1686-os, török alóli felszabadító háború idején ebben a helyiségben is temetkeztek. (Az első in situ csontvázrészlet megjelenése után pénz és időhiány miatt a kutatást abbahagytuk.)

A 3. helyiség

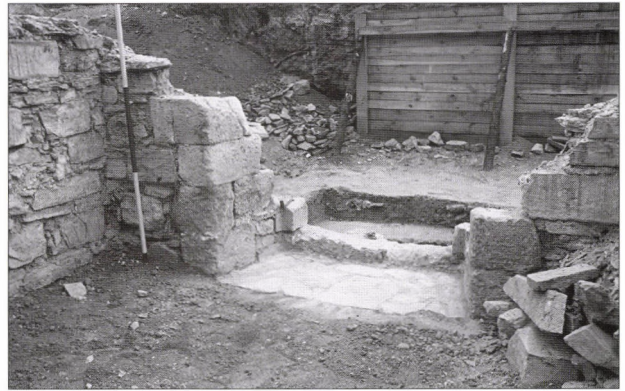
A 13. században a 3. helyiség volt az udvarház legnagyobb terme. Belső mérete: 12,8 x 7,2 m. A déli fal a 2. helyiséggel közös válaszfal. A nyugati fal a 13. századi járószinttől 165 cm magasan maradt meg. A Dny-i saroktól 3 méterre előkerült egy, 13. századi ablak befalazott, alsó része (19. kép). A kőkeret 130 cm széles, a lőrés alakú ablaknyílás 95 cm széles volt.

17. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 2. helyiség. 1–2: keleti ajtó, 3: nyugati ajtó. 13. század közepe

Abb. 17 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 2. 1–2: W-Tür; 3: W-Tür. Mitte 13. Jh.

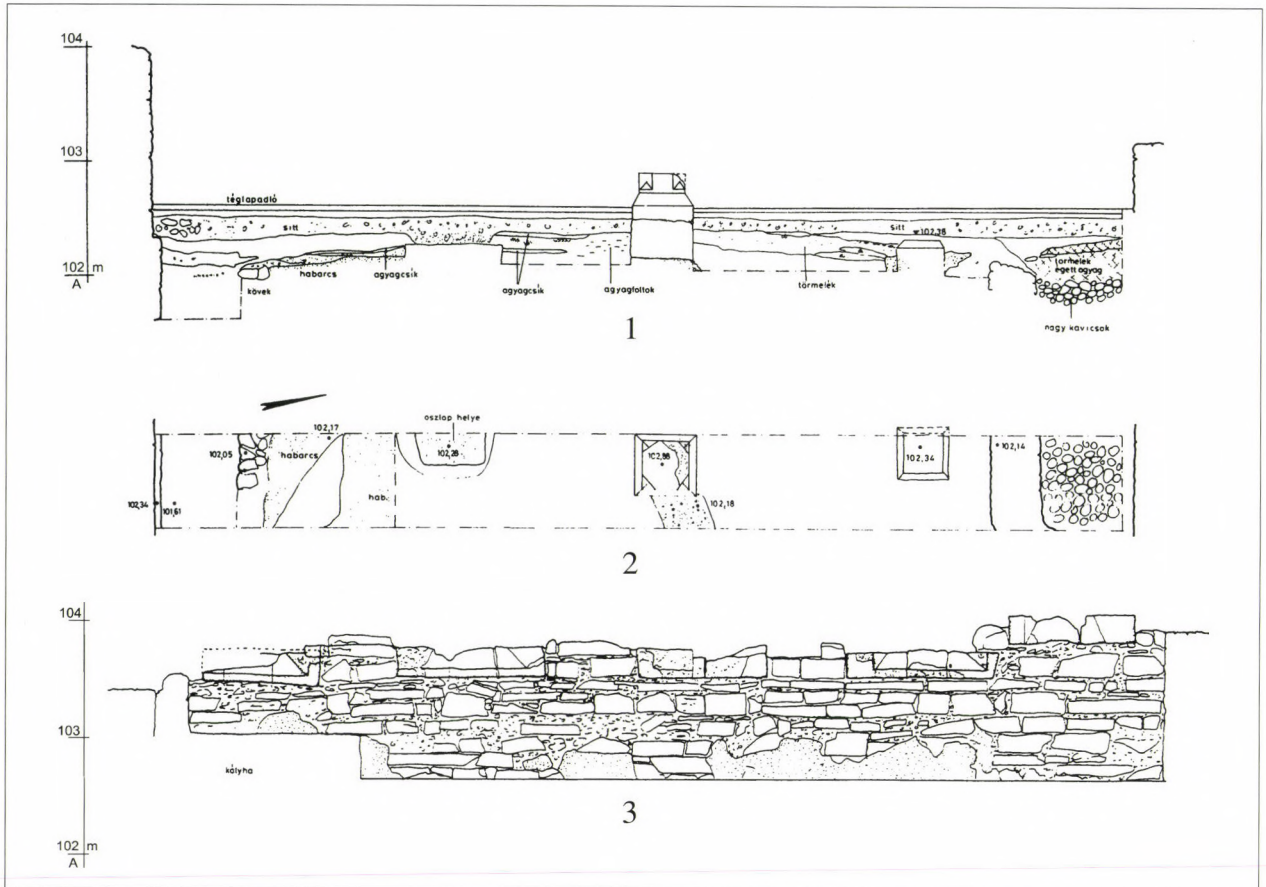
Az ablakrés 45 cm széles. A terem ÉNy-i sarkától 130 cm-re helyezkedett el a 13. századi ajtó (1. kép). Az armírozott ajtókeret töredékei csak a déli oldalon maradtak meg, az északi oldalt szétomlasztották a faltetőre ültetett fák és bokrok gyökerei. A belső oldalon az ajtó 135 cm széles volt, a sarokkövek élszedettek voltak. Az külső ajtókeret és a küszöb elpusztult. A rézsüs ajtónyílásban megmaradtak a küszöb előtti nagy kőlapok töredékei, amelyek a 13. századi alapfalon helyezkedtek el. Az északi fal az egész épület legrösszobb állapotban maradt fala, 2004-re a teljes falsík leomlott. Alapja a 13. századi sávalap, de a 13. századi felmenőfal részletei csak az ÉNy-i és a DK-i sarokban maradtak meg. A feltárás kezdetén (1998) a bontott fal magassága az ÉNy-i sarokban a 13. századi járószinttől 135 cm, az ÉK-i sarokban 189 cm volt. Az ÉNy-i saroktól 75 cm-re a 13. századi falba belevágták az 5. helyiségbe vezető ajtót. Az északi falban több kémény volt. Feltehető, hogy a feltárást követő években azért omlott le a falsík, mert csak a két, 13. századi kémény volt befalazva, és a többi szétnyomta

18. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 2. helyiség. K-i ajtó, belső oldal. 13. század közepe
Abb. 18 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 2. O-Tür, Innenseite Mitte 13. Jh.

19. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. Nyugati fal, ablak. 13. század közepe
Abb. 19 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. W-Wand, Fenster Mitte 13. Jh.

20. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 1–2: É–D-i kutatóárok. 13–16. század. 3: keleti fal, belső oldal. 13. század közepe

Abb. 20 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. 1–2: N–S-Forschungsgraben, 13–16. Jh.; 3: O-Wand, Innenseite. Mitte 13. Jh.

21. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. DK-i sarok, 1–2. ablakpárkány. 13. század közepe

Abb. 21 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. SO-Ecke; 1–2: Fenster-simse. Mitte 13. Jh.

az átázott, majd megfagyott faltörmelék. Az ÉK-i sarokban az 5. helyiségbe vezető, 14. századi, padló alatti fűtőkamra építése, majd ennek megszüntetése után, a feltöltés megsüllyedése miatt, megroggyant az északi fal és valószínűleg rés is keletkezett benne. A feltárás megkezdése idején látszott a befalazás, de a nagy része már kiomlott. A keleti fal a 13. századi járószinttől 165 cm magasan maradt meg. A belső oldalán egy lebontott ablak párkánya és öt, befalazott ablak alsó része került elő (20. kép 3). A fal külső oldaláról hiányoztak a rézsús ablakmélyedések és az ablakkeretek faragott kövei. Feltehetően kiszedték azokat, hiszen a leomlott faltörmelékben egyetlen ablakhoz tartozó építészeti elemet sem találtunk. A belső oldalon az ablakmélyedések keretköveinek csak az alsó 20–25 cm magas töredéke maradt meg. A dél felől számított 1. ablak szinte a sarokban volt, az ablakkeret alja 110 cm széles (21. kép). Ez volt a legkeskenyebb, a rézsús ablaknyílás alja 60 cm.

A többi ablakhoz képest 35 cm-rel magasabban helyezkedett el, de a falstruktúrán látszott, hogy a felmenőfallal egybeépítették. A többi ablak alja egyvonalban van. Az 1. ablak északi sarka mellett 10 cm-re következett a mélyebben fekvő, 2. ablak (21. kép). Az ablakkeret alja 135 cm, a rézsús ablaknyílás alja 95 cm. Észak felé haladva, 68 cm-re következett a 3. ablak, az ablakkeret alja 115 cm, a rézsús ablaknyílás alja töredezett. A 3. és a 4. ablak között 70 cm volt a távolság, a 4. ablak keretének az alja 130 cm, a rézsús ablaknyílás alja 95 cm széles. Az 5. ablak 60 cm-re következik. Az ablakkeret aljából csak egy 100 cm-es részlet maradt meg, mert az ablak északi oldalát a későbbi tüzelőberendezés építésével elbontották, ide építették füstelvezető nyílást, majd a középkor végén átalakították a cserépkályha fűtőnyílásává. A 6. ablakból, amely már a későközépkori 4. helyiségbe esett, az ablakkeret alsó kövei maradtak meg, mind a két oldalán későbbi bontások, illetve átalakítások figyelhetők meg. Az ablakkeret alja 130 cm széles volt, és ebből következik, hogy az 5. ablaktól való távolsága 60–70 cm lehetett. A 6. ablak mellett a padlóalatti fűtőberendezés kéményei haladtak az udvarház keleti falában.

A 3. helyiség ÉK-i sarkában, a keleti fal a fűtőberendezések átalakításai, majd ezek gondatlanul végzett javításai miatt, ugyanolyan rossz állapotban került elő, mint az északi fal, és a falsík nagy része a 2004-es feltárás idejére itt is leomlott. A keleti fal a feltárás megkezdése idején, a 13. századi járószinttől 200 cm magasan maradt meg. A belső falsíkon több, befalazott füstelvezető nyílás látszott. A fal külső oldalán találtunk egy kéménylukat, de nem tudtuk megállapítani, hogy melyik kéményhez tartozott.

A 2. világháború idején a német katonaság géppuskaállást és lövészárkot ásott az udvarház legnagyobb, 13. századi terméből leválasztott későközépkori 4. helyiségében. Mélysége az 1997-es járószinttől 150 cm mély volt. Ebben a mélységben az utolsó középkori padlórétegek helyezkedtek el, és szerencsére az ágyúállás alatt a mélyebb rétegek és a falak megmaradtak. A német katonák a keleti fal előtt, 200 cm széles rézsút hagytak, a felszínét agyagos földbe rakott, középkori kövekkel megerősítették. A 3. és az 5. helyiségbe vezető ajtókból kiszedték a faltörmelékét és agyagos földbe rakott középkori kövekkel befalazták azokat. A Ny-i falban lévő középkori ajtót használták, a hozzávezető lövészárokban téglafalakokat építettek. A háború befejezése után sötét szürke murvával az 1945-ös járószintig feltöltötték a helyiséget.

A 3. helyiség belső terének a kutatását nagymértékben nehezítette, hogy az északi feléből leválasztott, későközépkori 4. helyiségben egymást érték a 13–16.

századi, egymásra és egymásba épített tüzelőberendezések. A toldások-foldások miatt helyiség falai, a Ny-i falat kivéve, az összeomlás határára kerültek. A feltárás kezdetén, 1998-ban, feltűnt, hogy a kéményekkel szabdalt 13. századi É-i falban és a laza szerkezetű, 14. századi D-i falban, egymással szemben repedések vannak, de csak a 2004. évi feltárás idején kaptunk erre magyarázatot, miután befejeztük a padló alatti fűtőberendezések maradványainak a feltárását.

A 3. helyiség 1. padló alatti fűtőberendezése. 13. század közepe

A 3. terem keleti falának mindkét oldalán, a 13. századi járószintet mutató falkiszögellés felett egy, 200 cm széles, 60 cm magas, fekete földdel betömött félköríves nyílás jelent (22. kép). Először a külső oldalon kutattunk. Lemélyítettünk az alapfal aljáig, és a sávalapban megjelentek az első, 13. századi padló alatti fűtőberendezés befalazott bejáratának a maradványai. A sávalap alsó kősorainak a tetején látszott a küszöb helye, de a küszöböt alkotó kőlap, vagy téglasor már hiányzott. A küszöb alatt még 20–30 cm mély volt az alapozás. A küszöbhely É-i vége szabályos derékszögűre épített falsarokba illeszkedett. 150 cm magasan megmaradt a bejárat É-i oldala. A feltárás idején nem találtunk ajtókeretet, de mivel a bejárat függőleges falsíkja egyenletes volt, lehetséges, hogy a bejáratban nem is volt épített ajtókeret. A déli oldal és a bejárat teteje a későbbi építkezések során megsemmisült.

A bejárat belső oldalán, a helyiség ÉK-i sarkában, a középkor végéig egymást követték a különböző tüzelőberendezések. A feltárásban nehézséget okozott a 13–16. századi tüzelőberendezések maradványainak a szétválogatása, és az első padló alatti fűtőberendezés rekonstrukcióját is csak a feltárás befejezése után lehetett elvégezni (23. kép). A sávalapban megmaradt a bejárat déli oldalának az alsó sarka, a 13. századi falsík többi része, a későbbi befalazás – kibontás és újbóli betömés miatt, teljesen szétesett. A sarok azért maradt meg, mert az alsó, nagy sarok kváderhez hozzáépítették az 1. padló alatti fűtőberendezés előterének a déli falát, amelyet a 14. századi fűtőberendezés építésénél is felhasználtak (24. kép). A 13. századi bejárat 85–87 cm széles lehetett. Az 1. padlóalatti fűtőberendezést a 13. századi nagy terem ÉK-i sarkában, építettek fel, hosszában az É-i fallal párhuzamosan helyezkedett el (1., 23. kép). É-i fala a lakóhelyiség É-i alapfala volt. A fűtőberendezés Ny-i fala, valamint a fűtőkamra és az előtér közötti válaszfal egybeépült a sávalappal. A fűtőberendezés 550 cm hosszú és 225 cm széles volt. Két helyiségből állt. A keleti helyiség a fűtőkamra előtere volt, ide a keleti udvarról valószínűleg lépcsőn lehetett lemenni. A nyugati helyiség

22. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház keleti homlokzat. 13. század közepe
 Abb. 22 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. O-Fassade der westlichen Kurie. Fundament von Raum 3.
 1: Eingang zur Heizanlage. Mitte 13. Jh.

volt a fűtőkamra. A két helyiség közötti válaszfalban volt a fűtőkamra tüzelőnyílása.

Az előtér

Az előtér belső tere 230 cm hosszú és 175 cm széles volt. A déli fal sárga agyagba rakott téglákból állt, a feltárás idejére különböző magasságban maradt meg (24. kép). Az udvarház keleti sávalapjához volt hozzáépítve, 15 cm-rel mélyebb volt, mint a sávalap. A 14. században ugyanitt alakították ki az 5. helyiség padló alatti fűtőberendezésének az előtérét. A 13–14. századi falak a bolygatatlannak látszó, feketés barna, az árvizek folyamán kialakult öntéstalajban álltak, amelyben kelta cserepek voltak. Ezen a részen az árvíz teljesen összemosta a szürke agyagot a többi talajréteggel. A 13. századi téglafal alatt 2–3 cm vastagon megmaradt, a sárga agyagréteg. Az alapozás 50 cm széles, és négy sor 5 cm vastag, falazó téglából áll. Két oldalán 12–12 cm széles falkiugrás volt, és ettől kezdve csak 37 cm széles volt a téglafal. A felmenőfal téglái a falazó tégláknál kissé vékonyabb, jobban kiégetett, feltűnően élénk vörös színűek voltak, méretük: 23 x 11,5 x 4,5 cm. A 14. századi fűtőberendezés előtérében, a 13. századi falból 6 téglasor, az

előtér DNy-i sarkában, ahol hozzáépítették a 14. századi kőfalat, a 70 cm magas falban 11 sor téglá maradt meg. A téglafalnak jellegzetes szerkezete volt, egymást váltogatták a következő téglacsoportok: a fal irányában, hosszában, 3 téglát egymás mellé raktak, és 37 cm széles lett a fal, majd 3 téglát keresztbe tettek. Egy-egy téglá azonban csak 23 cm hosszú, ezért a keresztbe rakott téglák egyik vége elé 3–3 félbetört téglát raktak. A félbetört tégláknak mindig az ép oldala került a falszélekre. A téglacsoportok sorrendje soronként váltakozott, félbetört téglákat felváltva, a fal belső, illetve külső szélére rakták. A hosszában rakott középső téglák két oldalán és a keresztbe rakott téglák belső szélé közötti, 0,6–0,4 cm széles réseket hagytak, és sárga agyaggal tömték be. A falsíkok teljesen zártak, a hó hatására bekövetkező tágulást a fal belsejébe szorították. A 13. századi téglafal a 14. századi kőfal Ny-i oldalán 70 cm hosszan teljes szélességében folytatódott. Jól látszott, hogy a 2. 13. századi padló alatti fűtőberendezés keleti fala miatt bontották el. A késő-középkorban a bontott faltető egyenetlenségeit lapos kövekkel vízszintesre falazták. A téglafal déli szélé egy vonalban volt a fűtőkamra Ny-i és K-i falának a végével. A későbbi falak között, az omlásveszély

23. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 1: 1. fűtőberendezés, 13. század közepe; 2: 2. fűtőberendezés, 1270 körül; 3: válaszfal, 1300 körül; 4: fűtőberendezés előtere; 5: szabad tűzhely, 14. század; 6: cserépkályha. 15–16. század

Abb. 23 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. 1: erste Heizanlage, Mitte 13. Jh.; 2: zweite Heizanlage, um 1270; 3: Trennwand, um 1300; 4: Vorraum der Heizanlage; 5: freies Herd, 14. Jh.; 6: Kachelofen, 15.–16. Jh.

miatt a falcsonk legmagasabb részénél csak 30 cm-re mélyítettünk. Az előtér alja sárga, tapasztott agyagpadló volt, vastagon kormos és hamus volt a felülete.

A fűtőkamra

A fűtőkamra belső terének a pontos méreteit a sávalappal egybeépített falak mutatják. A Ny-i és a K-i kőfalak hosszúsága 215 cm, szélessége 50–55 cm volt. A két fal között 160 cm volt a távolság. A déli falat téglából építették, ennek azonban csak a helye maradt meg, mert a második, 13. századi padló alatti fűtőberendezés építése előtt elbontották. A fűtőkamra szélessége 175 cm körül lehetett, tehát a fűtőkamra alaprajza négyzethez közelálló, téglalap volt. Az északi oldalát alkotó falban a fűtőkamra aljától 170 cm magasan, két, később befalazott, keskeny füstelvezető nyílás, – kémény – bukkant elő. Mind a kettő szinte a sarkokból indult. Az 1. fűtőkamra nyugati fala a bejáratától 500 cm-re került elő (25. kép). A 130 cm magas falrészlet felső része téglafal, az alatta lévő 78 cm mély kőfal, a sávalap része. Az alja abban a szürke agyagban áll, amely a IV. Béla építkezéseire jellemző

szigetelő réteg. Mivel ebben a mélységben az 1. fűtőberendezés falain kívül az itteni, bolygatatlan sárga agyagot találtuk meg, látható, hogy a fűtőberendezés helyén először egy gödröt ástak, amelynek az aljába beledöngölték a világos szürke agyagot. Az 50 cm széles kőfal felső 7. kőszora 4–7 cm vastag kőlapokból áll. Vízszintes felületet alakítottak ki. A kőfal belső szélén 6 cm széles falkiugrást hagytak, és téglából építették tovább a fűtőkamra nyugati falát. A kőfal és a téglafal is egyforma, nagy szemű sóderes habarccsal készült. A téglafalat élénk vörös téglákból építették, a külső és a belső falsíkon, a tégláknak a rövidebb, vagy a hosszabb oldala látszik. A fal szerkezete olyan mint az előtér déli fala, ahol a későbbi falak nagyobb pusztulása miatt a fal szerkezetét is jobban megfigyelhetjük. A fűtőkamrában az alsó 6 téglasor falsíkja függőleges, a 7. sor tégláinak a belső széle 3–4 cm-re benyúlik a fűtőkamra belső terébe, ez a téglasor már a födém alja volt. A 14. században a fűtőkamra fölé szabad tűzhelyet építettek, amelynek a nagy kváderekből álló szegélye a fűtőkamra külső oldalán belemélyed a bolygatatlan talajba. Az 1. fűtő-

24. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. ÉK-i sarok, 1. fűtőberendezés: előtér, 13. század közepe

Abb. 24 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. NO-Ecke, erste Heizanlage: Vorraum. Mitte 13. Jh.

kamra keleti falából csak az a 36 cm mély, kőfalrészlet maradt meg, amely kötésben volt a sávalap aljával. A tüzelőnyílás küszöbéig lebontották. A ráépített falak már a 2. padló alatti fűtőberendezés előtérének a keleti falából maradtak meg. Jól láthatók az egymással

26. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, Ny-i homlokzat: kiadó ablak párkánya, 13. század közepe

Abb. 26 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, W-Fassade: Gesims des Durchreichfensters. Mitte 13. Jh.

szemben álló falak közötti különbségek, amelyek nem az építő anyagban, hanem a falazási technikák minősége közötti különbségekben mutatkoztak meg. A fűtőkamra belsejében erőteljesen átégett agyagpadló volt. A K-i sarokban látszott, hogy az alapozás

25. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 1. fűtőberendezés: fűtőkamra, 13. század közepe

Abb. 25 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. Erste Heizanlage: Heizungskammer. Mitte 13. Jh.

alsó köveinek a szélén 1–1,2 cm vastag, égett agyag tapasztás volt, amely betöltötte a fűtőkamra feltárt részleteit. A feltárás idején a 2. fűtőberendezés előtérének az agyagpadlója eltakarta 1. fűtőkamra padlóját. A feltárás közben az 1. fűtőkamrában, a tüzelőnyílással szemben, egy 114 cm hosszú, 36 cm mély, függőleges falú beásás, mélyített tüzelőcsatorna volt. Épéségekben megmaradt az északi oldala. Égett agyagpadló

27. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, É-i homlokzat, 13. század közepe

Abb. 27 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, N-Fassade. Mitte 13. Jh.

darabokat csak a tüzelőcsatorna széle és a fűtőkamra északi fala között láttunk. A déli oldal a 14. századi tűzhely feltárhatatlan fala alá esett. A tüzelőcsatorna feketés barna, kormos földdel apró, kormos épülettörmelékkel, égett csontdarabokkal és néhány, kormos, a

13. század közepére jellemző edénytöredékekkel kevert koromszerű anyaggal volt betöltve. A betöltés alatt vastagon átégett, illetve fehérre égett a szürke agyagréteg, és a bolygatatlan sárga agyag is megvöröszödött.¹⁹

A 3. helyiség 13. századi padlórétegei a helyiség északi felében, a későbbi átépítések miatt csak kisebb foltokban maradtak meg, viszont a 13–14. sz. fordulója körül épített válaszfal déli oldalán kiásott kutatóárokban, jól látszottak (20. kép 1–2). A terem közepén a Ny-i fal előtt és a terem DK-i sarkában, a keleti fal előtt bolygatatlanul, egymás fölött helyezkedtek el a terem padlórétegei. A terem szinte teljes épségben maradt 16. századi téglapadlója alatt 45 cm mélyen jelent meg a sávalap tetején hagyott falkiugrás, amelyre ráfolyt az első téglapadló jellegzetes világos szürke habarcsalapozása. Ezt a réteget mindegyik kutatóárokban megtaláltuk. A terem közepén az első padlóréteg alatt megmaradt a szigetelő agyagréteg felső rétege, a többi helyen, főként a sávalapok mellett, teljesen összemosódott a kelta cserepeket tartalmazó, fekete öntéstalajjal. A termet átszelő, É–D-i kutatóárok északi felében a 2. padló alatti fűtőberendezés lebontása és a későbbi építkezések miatt elpusztultak a 13. századi padlórétegek.

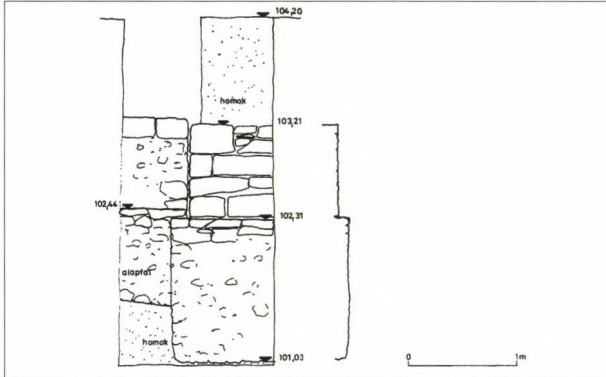
A 4. helyiség (14–16. században 5. helyiség.)

A 4. helyiség belső mérete: 7,3 x 6,2 m. A megmaradt falak az alapozás aljától, a bontott faltetőig 1243–1248 között épültek. A 13–14. században konyha, majd a 14. század közepétől lakóhelyiség volt. A déli fal a 3. helyiséggel közös válaszfal. A DK-i sarokban és a déli falban nagy javítások és repedések látszottak. A nyugati fal az 1998-as feltárás idején a 13. századi járószinttől átlag 100 cm magasan maradt meg. A DNY-i sarok közelében egy befalazott ablak alsó része, az ÉNy-i sarok közelében, pedig a fal mindkét oldalán egy kiszedett ablakpárkány helye látszott. A DNY-i ablak eltért az udvarház többi ablakától (26. kép). Az egész ablak egy téglalap alakú mélyedésben volt, amelynek megmaradt az alsó része. Az ablaknyílás előtt a párkány belső részén egy félhenger alakú mélyedés haladt, amelyben valószínűleg egy rúd helyezkedett el. Lehetséges, hogy itt volt a konyha kiadó ablaka, és a rúdhoz volt felszerelve az ablaknyílásból lehajtható deszkalap. Az északi fal az 1997-es feltárás idején, a 13. századi járószinttől mérve, 160 cm magas volt, három ablak helye látszott benne. 2004-re olyan nagymértékben szétfagyott és leomlott a faltető, hogy az ablakok helye már nem látszott (27. kép). A falsarkok külső oldala armírozott volt. A keleti falban, az ÉK-i sarkon négy szabályos, nagy méretű kváder a helyén maradt, mert hoz-

záépítették a keleti udvar északi oldalát lezáró, a Duna felé haladó várfalat (28–29. kép). A helyiség ÉK-i sarkában egy, befalazott ajtónyílás volt, amely a konyha első, belül 140, kívül 200 cm széles bejárata volt. 1997-ben a fal közepe táján egy középosztós ablak párkánya került elő, az ablak pontosan úgy volt befalazva, mint a 3. helyiség 6. ablakának az alsó része. Több rétegű, világos színű, festett vakolatfoltok voltak rajta. Az egész helyiségben téglapadló lenyomatát lehetett megfigyelni (30. kép). A téglák a IV. Béla építkezéseire jellemző világos szürke habarcsban feküdtek. Az ÉNy-i sarokban hagyunk tanúfalat, amelyben in situ maradtak a középkori padlórétegek és a közöttük lévő feltöltések. Az északi fal előtt egy 200 cm széles sávban, egészen a bolygatatlan talajig csak 13–17. századi padlórétegeket találtunk, a helyiség déli fele viszont tele volt a különféle, 13–16. századi tüzelő és fűtőberendezések maradványaival.

28. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, ÉK-i sarok. 13. század közepe
Abb. 28 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, NO-Ecke. Mitte 13. Jh.

29. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, ÉK-i sarok és az északi várfal.

13. század közepe

Abb. 29 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, NO-Ecke und N-Burgmauer. Mitte 13. Jh.

30. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Padlóréteg feltárás közben.

13. század közepe

Abb. 30 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. Fußbodenschicht während der Freilegung. Mitte 13. Jh.

31. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. 1: tűzhely falai, 13. század közepe; 2: lépcső lejárata (2. fűtőberendezés) 1270 körül; 3: téglátűzhely, 1270 körül; 4: szabad tűzhely, 13. század vége; 5: fűtőkamra, 14. század.

Abb. 31 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. 1: Wände des Herdes, Mitt 13. Jh.; 2: Treppenniedergang (zweite Heizanlage), um 1270; 3: Ziegelherd, um 1270; 4: freie Feuerstelle, Ende 13. Jh.; 5: Heizungskammer, 14. Jh.

A 4. helyiség 1. szabadkéményes konyhai tűzhelye. 13. század közepe

Az udvarház északi helyiségében a déli fal előtti, első építmény egy négyzet alaprajzú, 380x380 cm kiterjedésű szabadkéményes konyhai tűzhely volt (31. kép).²⁰ Északi oldalának az alapfala, a helyiség déli falával párhuzamosan helyezkedett el, a két fal közötti távolság 230 cm. A tűzhely északi fala 80 cm széles, 380 cm hosszú, 140 cm mély, a 13. századi sávalapokkal azonos, tömör kőfal volt, a magasságát nem ismerjük. A helyiség Ny-i falától 200 cm-re, a K-i faltól 150 cm-re helyezkedett el. A tűzhelyfal É-i oldalán megmaradt az első járószintet mutató, 8–10 cm széles falkiugrás, egy szinten volt a helyiség 13. századi járószintjeivel. A tűzhelyfalnak mind a két végén, az egész falat keresztező, 48–50 cm széles falhelyek látszottak, de ezek már fal lebontását és a tűzhely átépítését mutatták. A falhelyekkel szemben, a helyiség déli falából, 50 cm széles és 65 cm hosszú falpillérek emelkedtek ki, amelyeket a 14. századi padlószintig lebontottak (32. kép). A bontások miatt a pillérhelyek mellett megrepedt a fal. A 380 cm hosszú tűzhelyfal és a déli falpillérek a tűzhely füstelvezető berendezésének, a szabadkéménynek a gerendáit tartották. A feltárás folyamán kiderült, hogy a déli falpillérek alapozása is a sávalap része. A tűzhely belső tere a déli fal előtt 280 cm hosszú és a falra merőleges irányban 230 cm széles volt. A tüzelőtér rétegeinek és a helyiség déli falának a közvetlen kapcsolatát nem lehetett megvizsgálni, mert a fal előtt 100 cm széles sávban a 2. 13. századi padló alatti fűtőberendezés lépcsőlejárata helyezkedett el. A lépcsőlejárát nyugati falát hozzáépítették a szabadkéményes tűzhely sávalapon álló, DNy-i falpilléréhez (31–32. kép). A 14. századi bontás után a sávalap tetején meghagyták a pillér ÉNy-i sarok kváderét, mérete 24x21x13 cm. A pillér másik két oldalát is kváderek borították, de ezeknek csak a helye látszott a bontott faltetőn. A falpillér alapozása 118 cm mély, a Ny-i oldal lefelé 12 cm-re kiszélesedik, az É-i és a K-i oldal függőleges. A DK-i falpillér maradványaira ráépítették a helyiség DK-i sarkába épített, 14. századi padló alatti fűtőkamra Ny-i falát (31. kép). Az első tűzhelyekből a későbbi átalakítások miatt, csak foltok maradtak meg (33. kép). A 80 cm széles tűzhelyfal déli oldala magasabban megmaradt, de ezen az oldalon nem volt falkiugrás. Ebből arra lehet következtetni, hogy az első tűzhely felmenő fala 70 cm széles volt. Az első tűzhelyek átégett fenékrészletei, vékony paticsrétegek, és az újabb tűzhelyek tapasztásából megmaradt sárga agyagfoltok, 110 cm széles sávban, közvetlenül a tűzhelyfal déli oldalához csatlakoztak. A tűzhelyek és a helyiség déli fala között 120 cm széles beépítetlen sáv maradt. A tűzhelynyomok és a későbbi lépcsőle-

járát közötti keskeny sávban a bolygatatlan talajnak számító, kelta cserepeket tartalmazó, fekete öntés talaj tetején vékony habarccsík húzódott, amely szintén a 13. századi járószinttel volt egy magasságban. Vékony földcsík volt felette, majd ismét egy vékony habarcs réteg következett. Ez utóbbi habarccsík a konyha, illetve a tűzhely átépítésével kapcsolatban keletkezett. A tűzhely K-i és a Ny-i oldala nyitott volt, a kőfalhoz épített – tapasztott – tűzhelyekhez mind a két oldalon be lehetett menni.

A tüzelőberendezések átépítése a 13. század 2. felében

A Duna a 13. században is gyakran elöntötte a Margit-szigetet. 1267 körül egy, különösen nagy árvíz lehetett, mert az árvíz lefolyásának a részletei Margit árvíz csodájaként fennmaradtak az apácák emlékezetében. Az 1276-os vizsgálat idején a tanúk elbeszéltek, hogy 1267-ben, gyertyaszentelő és a nagybőjt között elöntötte a Duna a kolostort, és a cselédudvarban három napig állt a víz. Az első árhullám levonulása után a kolostorba látogatott Marcellus domonkosrendi szerzetes, akinek Margit saját magán mutatta meg, hogy milyen magas volt a víz. Marcellus kételkedett Margit szavaiban, erre Margit a Boldogságos Szűzhez fohászkozott, hogy mutassa meg Marcellusnak, hogy igazat beszél. Az esti ima után hirtelen megérkezett az újabb árhullám, amely elöntötte a kerengőt is, a víz elől Marcellus és a közelében lévő apácák felmásztak a kerengő „gerendáira, deszkáira”. Az árvíz hajnalra levonult.²¹ A szentté avatási per jegyzőkönyvéből (1276) egyébként kiderül, hogy az árvizek nem érték váratlanul a kolostor lakóit. Figyelték a víz emelkedését, és egyszer, amikor várható volt, hogy a konyha is víz alá kerül, Szent Margit két napig éjjel nappal a konyhában maradt és a betegek számára előre elkészítette az ennilót.²²

A történeti forrásokban a padló alatti fűtőberendezésekről nem esik szó, de nyilvánvaló, hogy már a kisebb áradások is elöntötték a járószintek alatti helyiségeket. A nyugati udvarház 3. helyiségének a fűtőberendezésébe a sávalapban lévő bejáraton keresztül szabadon beáramlott a víz, és a K-i falban lévő ajtón keresztül a konyhába is azonnal beömlött az árvíz. A nagyobb károk a fűtőberendezésben keletkeztek, mert a járószint alatti helyiségekből nem folyt ki a víz, és az átázott falak lassan száradtak. A közvetlenül beáramló víz ellen a sávalapban lévő bejárát, és a konyha keleti ajtajának a befalazásával védekeztek. A 3. teremben feltöltötték az 1. fűtőberendezés előterét, és az 1. fűtőkamra falait felhasználva, a helyiség északi fala előtt felépítették a 2. padló alatti fűtőberendezést. A konyha Duna-parti bejáratának a befalazása után a 3. terem és

a konyha közötti válaszfalban ajtót nyitottak, ezután egyszerűbben lehetett áthordani az ennivalót a 3. terembe.

A 3. helyiség 2. padló alatti fűtőberendezése. 1270-es évek

A 2. fűtőberendezést a 3. terem É-i falához építették. Az É–D-i, 750 cm hosszú középvonala merőleges volt az É-i falra (23. kép). Alapterülete 750x240 cm. A feltárás idején a fűtőberendezés részletei három későközépkori helyiségben kerültek elő. A 13. századi 4. helyiségben lépcsőlejáratot építettek, amely a sávalapba vágott átjáró elé vezetett. A sávalapba vágott átjárón lehetett átmenni a 3. teremben elhelyezkedő padló alatti fűtőberendezés előterébe. Az előteret az 1. fűtőberendezésnek a fűtőkamrájából alakították ki. A kutatást nagymértékben nehezítették az északi falban lévő kéményekhez épített, későbbi, 14–16. századi tűzhely és cserépkályha alapok. A 14. századi tűzhely széles, déli kőfala ráépült a 2. padló alatti fűtőberendezés előtere és a fűtőkamrája közötti válaszfalra, a 14. századi fallal betömtek a fűtőkamra nyílását is. A 80 cm széles 14. századi fal déli oldalán helyezkedett el a fűtőkamra. Amikor a 14. században leválasztották a 3. helyiség északi részét, kialakítva ezzel a későközépkori 4. helyiséget, a 60 cm széles 14. századi válaszfal áthaladt a fűtőkamra felett, és a fűtőkamra 150 cm hosszú, déli szakasza átkerült a lerövidített 3. helyiségbe. A fűtőkamra kiterjedésének megismerése érdekében, 2004-ben, a 3. helyiségben felbontottuk a fűtőkamra DK-i sarka felett a 15–16. századi téglapadlót. A fűtőkamra DK-i sarka mellett leástunk a padlórétegek alatti bolygatatlan talaj tetejéig. A fűtőberendezés lebontását követő feltöltések és befalazások, valamint a későközépkori szintemelések és az újabb fűtőberendezések falmaradványai között nem lehetett teljes egészében, egyszerre kibontani a 2. padló alatti fűtőberendezés maradványait, és közben a fűtőberendezés falainál sokkal rosszabb állapotba került, szétfagyott felmenőfalakra is vigyázni kellett.

A lépcsőlejárát

A udvarház északi helyiségének a feltárása közben, a déli fal előtt, a 14. századi padlóréteg alatt egy homokos, sittes, épülettörmelékkal feltöltött 60–90 cm széles beásás mutatkozott, amely a DK-i sarokban megmaradt, későközépkori tüzelőberendezések és a DNy-i sarok közelében lévő ajtó között helyezkedett el (31. kép). A mélyítés folyamán a beásás elkeskenyedett és a 14. századi feltöltés alatt megjelent a 2. 13. századi padló alatti fűtőberendezéshez tartozó, 300 cm hosszú lépcsőlejárát lebontott fala (34. kép). A K-i oldal 70 cm, a Ny-i oldal 45 cm széles volt. Az eredetileg 6 lépcsőfokból csak az alsó 5 lépcsőfokot tár-

tuk fel. A lépcsőlejárát a 2. lépcsőfoktól számítva 126 cm mély volt. A feltárás és a dokumentálás után a megtalált állapotban visszatemettük. Az 1. lépcsőfokot, amelynek a teteje azonos volt a helyiség 13. századi járószintjével, nem lehetett látni, mert ráépítették a későbbi tüzelőberendezések DNy-i sarokköveit. A 2. lépcsőfok felülete 57x30cm, magassága 29 cm. A járófelületet 12 cm vastag, 3 oldalán faragott, kőlap a befalazott, K-i szélén törésnyomok látszanak. A kőlap alatt két sor téglából áll a lépcsőfok. A 3. lépcsőfok felülete 50x32 cm, magassága 28 cm. Tetejét 12 cm vastag, 3 oldalán faragott kőlap alkotja, alatta 2 sor téglá. A 4. lépcsőfok felülete 48x31 cm, magassága 28 cm. Tetejét 12 cm vastag, 3 oldalán faragott kőlap alkotja, alatta 2 sor téglá. Az 5. lépcsőfok felületét alkotó kőlap a feltárás idején törött volt, de látszott hogy a 28 x 33 cm-es töredék eredetileg 40 cm széles lehetett, a lépcsőfok magassága 32 cm. A lépcsőfok belső oldalát tönkretették, amikor a lépcsőlejárát alján befalazták a fűtőkamra előterébe vezető átjárót. Ugy látszott, mintha nagyobb lépcsőlapokból vágták volna ki a lépcsőlejárátba beépített kőlapokat. A legalsó, 6. lépcsőfok teteje egy szintben lehetett a sávalapban lévő átjáró küszöbének a tetejével. A 6. lépcsőfokot az ajtónyílás befalazása előtt félig elbontották, és csak a kőlap alatti hátsó téglák maradtak meg.

A lépcsőlejárát É-i fala a külső oldalon 300 cm hosszú, és a lépcsőfokok szerint lépcsőzetesen mélyül. Hozzá volt építve a lépcsőfokok É-i oldalához. A fal alja a fekete öntéstalajban állt. A faltető a 2. lépcsőfoknál 22 cm széles, 3. lépcsőfoknál 40 cm-re, majd a Ny-i végén 65 cm-re kiszélesedett, és a belső oldalán derékszögben befordult a falpillérhez. A külső oldala félkör alakban kiterébélyesedett. A lépcsőlejárát fala két rétegből állt. A felső rész 30–40 cm vastag fal-szövet, főként tégladarabokból és kisebb-nagyobb kődarabokból építették. Nagy szemű, sóderes habarcsba van rakva, szétfolyik az alsó, kemény, meszes, homokos habarcsba rakott, tömör szerkezetű zsaluzott kőfal tetején. A zsaluzott fal keskenyebb, mint a felső rész, ezért a belső oldalát a tégladarabos falból induló köpenyfállal megvastagították. A köpenyfala a szabadkéményes tűzhely levésett DNy-i falpillérénel 85 cm mély volt, a külső oldalt hozzáépítették a szabadkéményes tűzhely épen maradt falpilléréhez. A feltárás idején a köpenyfala kormos, hamus, faszenes, állatsontos szeméten állt. Feltételezhető, hogy a lépcsőlejárát alját is valamilyen módon kövekkel, vagy téglával burkolták, és miután ezeket kiszedték, a lépcsőlejárátba dobált konyhai szemét betöltötte a kövek helyét.

A lépcsőlejárát a sávalapban kialakított, 145 cm széles és 142 cm magas, ajtónyíláshoz vezetett. Az átjáró teteje az udvarház 13. századi, hasított kövekből

32. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Tűzhely, DNy-i falpillér.
13. század közepe

Abb. 32 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. Herd, SW-Wandpfeiler. Mitte 13. Jh.

33. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Tűzhely, kemencék fenéklapjai.
13. század

Abb. 33 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. Herd, Bodenplatten der Öfen. 13. Jh.

34. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. 2. fűtőberendezés, lépcsőlejárát.
1270 körül

Abb. 34 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. Zweite Heizungsrichtung, Treppenniedergang. Um 1270

35. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 2. fűtőberendezés előtere, bejárat.
1270 körül

Abb. 35 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. Vorraum der zweiten Heizanlage, Eingang. Um 1270

álló, felmenőfalának az alja. A Ny-i oldalon a szabadkéményes tűzhely falpillére mellett bontottak bele a sávalapba, a bontott falsík egyenletlenségeibe téglá és zömében lapos kődarabokat falaztak, K-i oldalon lapos kövekből álló, köpenyfallal erősítették meg a bontott falfelületet. Az ajtónyílás teteje, amely a bontott fal megerősítését szolgáló falcsík, 25–30 cm szélesen kinyúlik a 13. századi hasított kövekből álló fal alól. Az ajtónyílás aljában nem találtunk küszöbkövet, vagy kőlapokat, mert azokat a megszüntetés idején kiszédték, de látható volt, hogy a szétbontott 13. századi sávalap tetejének egyenletlenségeit apró kövekkel nagyjából kiegyenlítették. Az ajtónyílás K-i szélénél a felmenőfalban repedés látszott, ezért ezen az oldalon nem bontottuk meg az ajtó befalazását. A sávalapban kialakított küszöb helyén, mint a lépcsőlejárát alján, 10–15 cm vastag, kormos, hamus, állatcsontokkal kevert fekete, homokos betöltés volt. Laza szerkezetű, földdel kevert épülettörmelékét hordták rá, és csak ez fölött helyezkedett el a bejárat felső részének kő és tégladarabokkal kevert habarcsos befalazása. A 2. fűtőkamra előterébe vezető, rézsűs bejárat áthaladt a 120 cm széles alapfalon, a fal déli oldalán feltárt ajtó 80 cm széles volt.

Az előtér

A későközépkori 4. helyiségben, amelyet a 13. századi, 3 teremből választottak le, megmaradt a 2. 13. századi padló alatti fűtőberendezés előtere és a fűtőkamra nagyobb része (23. kép). Az É–D-i irányban 200 cm hosszú, K–Ny-i irányban 175 cm széles előteret az 1. padló alatti fűtőberendezés fűtőkamrájából alakították ki. Északi oldala a 13. századi udvarház sávalapja. Az ajtónyílás alatti alapfal 26–28 cm mély, két sorban elnagyolt kváderekből és hasított kőlapokból áll. A feltárás idején az ajtónyílás Ny-i oldalán megmaradt a kőkeret 55 cm magas darabja, fölötte még 44 cm magasan látszik az ajtókeret kialakítása (35. kép). Az ajtókeret töredékén egy, nagy törött kváder helyezkedett el, amelynek a hiányzó részeit apró kövekkel pótolták. A K-i oldalon a nagy ajtókeretkő tetején, egy 21 x 19 cm-es, és egy félig szétomlott, 39 cm magas, kb. 20 cm széles kváder helyezkedett el. A szétomlott kváder tetejénél kezdődött a keleti kéménylyuk befalazása. Az ajtókeret Ny-i sarokkőve és a Ny-i fal között 10 cm, a K-i sarokkő és a K-i fal között 26 cm a távolság. A 120 cm hosszú, 20 cm széles küszöbkö bontásból származik, a közepe táján tompaszögben bevágták, itt csak 6 cm széles. A feltárás idején a küszöbkö már elrepedt, de még nem vált szét. A helyiség 13. századi járószintjéhez képest 130 cm mélyen helyezkedik el. Az 55 cm magas nyugati ajtókeret külső széle töredezett, és az ajtónyílásba eső oldala is csak 45 cm magasan van simára

faragva. Korábban lépcsőfok, vagy egy széles küszöb lap lehetett. Eredetileg 17 cm vastag volt és a lecsizolt járófelület 55x45 cm volt. A K-i oldalon egy 40 cm hosszú, 12 cm magas és 20 cm széles kő fekszik a küszöbön, erre van ráállítva a 70 cm magas, alul 32 cm felül 30 cm széles kőlap, amely egy korábbi ajtókeret sarok része volt. A 16–19 cm vastag kőlapban 6 cm mély az ajtónyílás széle. A köveken jól látszanak az egyenletes fogasvéső nyomok. Az ajtókeret másodlagos helyzetben lévő kövei az 1. padlóalatti fűtőberendezésből is származhattak. Az ajtónyílást a küszöb felett 100 cm magasan épülettörmelékkel föld töltötte be, efölött 30–40 cm vastag volt a befalazás. Az ajtónyílást nem bontottuk ki, mert egész biztosan leomlott volna az ajtó feletti, szétfagyott fal. Csak 30 cm mélyen szedtük ki az épülettörmelékét, és alátámasztottuk az ajtónyílás befalazott felső részét. A kibontott falban a küszöbköttől 6–7 cm-re már hiányzott a sima felületű járólap és csak az alapfal bontott tetejét láttuk. Az ajtónyílást már a feltárás közben zsaluzni kellett, és a zsaluzattal temettük vissza.

Az előtér nyugati oldala az 1. 13. századi padló alatti fűtőberendezés fűtőkamrájának a nyugati, záró fala volt (25. kép). Ez a kőből és téglából épített falrészlet változatlan formában megmaradt, korábban részletesen ismertettük. Az átépítés az utolsó téglasorban látszik. Ugyanis a bejárat ajtótól számítva, 265 cm hosszan, az 1. fűtőkamra egyforma piros téglái kerültek elő, és ettől délre, barnás vörös téglából folytatódott a fal. A keleti oldalnak az alja az 1. fűtőkamrából maradt meg, amely a sávalap része volt. A lebontott falra újat építettek. Az előtér agyagpadlójától számítva a keleti fal 128 cm magasan maradt meg. A 6 sorból álló kőfal tetején, a felső sor alaktalan falazó köveinek a széle alkotja a 6 cm széles falkiugrást. A kőfalon itt is 7 téglasor maradt meg, a földem indítása az 5. téglasorról indul. A téglafal falsíkja nem olyan egyenletes, mint a szemben lévő oldalon, sokkal hézagosabb és több kisebb, törött darab is van benne. Ezen az oldalon több helyen megmaradtak a vastag vakolat nyomai. A téglák ugyanolyanok, mint a szemben lévő fal téglái. A vörös téglafalra ráépült a 14. századi tűzhely vastag agyagba rakott kőfala, de a tűzhely falának a D-i oldalán már vöröses barna téglából folytatódott a fűtőberendezés fala. Az előtér déli oldalának a kutatása a fölé épített, későbbi tűzhely maradványai miatt nehézségekbe ütközött. Az előtérben az ajtó és a 14. századi tűzhelyfal között feltártuk az egymás fölötti padlórétegeket. A 2. előtér felső, 2. agyagpadlója hiányos és töredezett volt, vékony, kemény koromréteg volt rajta, ilyen volt az alsó, 1. padló teteje is. Az előtér közepén mind a két, átégett agyagpadló besüppedt az 1. fűtőkamra korábban ismertett, 36 cm mély tüzelőcsatornájába.

Az előtér D-i falához közeledve az agyagpadlón kikopás mutatkozott, amelyben sok 13. századi edény- és állatsont töredék volt. Úgy látszik, a kikopást régészeti leletekkel kevert agyagos földdel tapasztották be. Az átjárótól 145 cm-re, a későbbi tűzhely 80 cm széles, 55–45 cm vastag D-i fala keresztezte a 13. századi fűtőberendezés maradványait, és a rendkívül masszív fal teljes szétszedésére nem volt lehetőségünk.

A fűtőkamra

A 360 cm hosszú fűtőkamra közepe táján keresztülhalad az a válaszfal, amellyel a 13. századi 3. helyiségből leválasztották a későközépkori 4. helyiséget (36. kép). A rendkívül laza szerkezetű, omlásveszélyt mutató válaszfalon látszik egy alig érzékelhető habarcskifolyás, amely a helyiség 14. századi járószintjét mutatta. A válaszfal alapozása a valóságban nem is nevezhető falnak, mert habarcsos, kisebb-nagyobb kövekkel, épülettörmelékekkel kevert massa, amelybe még jellegtelen, kerámiatöredékeket is belekevertek. Az omlásveszély miatt a fűtőkamra belsejét csak úgy tárhattuk fel, hogy a válaszfal előtt 70 cm széles tanúfalat hagytunk. Ebből az következett, hogy 2004-ben csak a fűtőkamra 160 cm hosszú északi felét ismertük meg. A válaszfal déli oldalán, a 3. helyiségben a fűtőkamra lebontott falkoronájáig mélyíthettünk, végeredményben a fűtőkamra nagyobb része gyakorlatilag feltáratlan maradt. A későközépkori 4. helyiségben, a 13. századi járószinttől számítva 40 cm mélyen megjelent a fűtőkamra lebontott keleti falának a teteje, a nyugati faltető 28 cm-rel mélyebben került elő (23. kép). Az előtér és fűtőkamra közötti válaszfalat a fűtőkamra felől tudtuk kibontani, mert a későközépkori tűzhelyfal déli részének csak egy 20 cm széles sávja nyúlt be a 2. fűtőkamra belsejébe. A későközépkori tűzhely 78 cm-re vastagodott déli szélé alatt feltártuk a fűtőkamra északi falának az alsó téglasorait. Szerencsére in situ maradt a fűtőnyílás küszöbét alkotó, élére állított, hosszában lerakott, szétégett, vastagon kormos téglák közül hat darab, és még kétőnek a helye látszott (37. kép). A fűtőnyílás mindössze 42–43 cm széles lehetett. A küszöb belső oldalát a kisebb, élénk vörös téglákból építették. Az előtér felőli küszöbrész külső oldala valószínűleg egy kőlap volt, de ennek csak a helye látszott az alatta lévő téglafalban. Látható lett a fűtőkamra belső oldalát alkotó falak szerkezete. Az északi falból csak két sor, sárga agyagba rakott téglák maradt meg. A belső oldalon a lapjával lerakott téglák a fűtőkamra oldalfalaival párhuzamosan feküdtek, a téglák rövidebb oldala alkotta a falsíkot. Ezen a soron voltak a küszöb-téglák. Az előtérben lévő, külső oldalon, a fűtőkamra oldalfalaira

merőlegesen rakták le a téglákat, és a téglák hosszabb oldala alkotta a falsíkot.

A nyugati fal 160 cm szakasza volt az egyetlen részlet, amelynek mind a két oldalát az aljáig feltárhattuk. A külső oldal teljes egészében téglafalnak látszott, és a középkori szempontból bolygatatlannak számító fekete öntéstalaj alatt a bolygatatlan sárga agyagba mélyedt. A bontott faltető nagyon roncsolt volt és 1999-ben a fal szerkezetéről semmit sem tudtunk meg. 2004-ben került sor a fűtőkamra belső terének a feltáráására (38. kép).

A betöltés kihordása és a bontott faltetők letisztítása után feltárult a fűtőkamra maradványa és látható lett a falak szerkezete. A fűtőkamra belső tere két részből állt. Az alsó rész 65 cm mély, 95 cm széles, a falak három rétegből álltak. A Ny-i fal magja egy 60 cm magas, 50–55 cm széles, hasított kövekből álló, habarcsba rakott, tömör kőfal. Külső oldalát habarcsos téglaköpeny borítja. Belső oldalához 24 cm széles téglafal – alsó téglafal – volt hozzáépítve. A 4. és a 3. helyiség közötti válaszfal alatt az alsó téglafal a kőfal tetejéig felért, tehát a fűtőkamra aljától számítva, 65 cm magas volt. A fűtőberendezés megszüntetése után, a fűtőkamra északi felében nagyrészt elbontották az alsó téglafalat. Az alsó két sor megmaradt, és néhány téglák maradt a 3. sorból. A kőfalon mindenütt látszott a sárga agyag tapasztás nyoma. Az alsó téglafal belső oldala erősen átégett és vastagon kormos volt. A bontott faltetőkön látszott, hogy majdnem az egész téglafal átégett, a belső oldalon a sárga agyag világos szürkére égett. Az élénk vörös téglák mérete: 23x12x5 cm. Domború felületű, kézzel simított falazó téglák, látszottak az ujjak lenyomatai. A 24 cm széles téglafal két sor, jellegzetesen lerakott téglacsoporthoz állt. Észak felől haladva: először 2 téglát egymás mellett, hosszában a kőfal mellé helyeztek, majd ugyanebben a helyzetben szintén két téglát fektetett. Ezután egy téglát a kőfalra merőlegesen raktak. Mellette a kőfalra merőleges irányban 2 téglát helyre félbetört (összesen 4 db) tégladarabokat raktak. A félbetört téglák után ismét a fallal párhuzamosan fekvő egész téglák következtek. Az alsó téglasor az északi faltól indult, a felette lévő sorokban a keresztbe rakott téglákat csúsztatták jobbra-balra. Az alsó téglasoron 4,5 cm széles kiszögellést hagytak, ezzel egy szintben volt a fűtőkamra 1. padlója, a 2. padlót azonban ráépítették a 4,5 cm-es széles kiszögellésre.

A fűtőkamra felső részét a hasított kövekből álló falra, két sor téglából építették. A nyugati oldalon feltártuk, hogy a külső téglasor a fal aljáig elfedte a külső oldalt. A téglákat, láthatóan ugyanolyan habarcs tartotta össze, mint a kőfalat. A habarcsos téglafal a fűtőkamra alsó felében a fűtőkamra falának a 3. külső,

36. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 2. fűtőkamra feltárás közben. 1270 körül
Abb. 36 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 3. Zweite Heizungskammer während der Freilegung. Um 1270

38. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 2. fűtőkamra feltárt részletei. 1270 körül
Abb. 38 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 3. Freigelegte Details der zweiten Heizungsanlage. Um 1270

37. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 2. fűtőkamra, fűtőnyílás, padló, nyugati oldal. 1270 körül
Abb. 37 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 3. Zweite Heizungskammer, Feuerungsöffnung, Fußboden, W-Seite. Um 1270

réteget alkotta. A 14. századi tűzhely déli kőfala alatt, a felső téglasor 44 cm magasan, a 4. és a 3. helyiség közötti válaszfal alatt csak 35 cm magasan maradt meg. A felső téglafal alatt, a kőfal tetején 16–17 cm széles falkiszögellést hagytak, sárga agyagfoltok voltak rajta. A kőfal tetejéről induló, felső téglafalban a tüzelőtér alsó tégláihoz képest, más fajta, barnás vörös, teljesen sima felületű, egyenes szélű téglák voltak beépítve. A fűtőkamra tetejének az íves indulását

39. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 2. fűtőkamra feltárt részletei. 1270 körül
Abb. 39 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 3. Freigelegte Details der zweiten Heizungskammer. Um 1270

is ilyen téglák alkották. A felső téglafalat két sor, félbetört téglákból építették, a darabok 14 cm szélesek, ez az eredeti szélesség. A nagyjából félbetört téglák hossza 14–15 cm, vastagsága 6–7 cm. A külső-belső falsíkon az ép végek látszanak. Ezért középen a törött téglaszélek között keskeny dilatációs rés maradt. A felső téglafalról indult a fűtőkamra teteje, de a fűtőberendezés nagymértékű lebontása miatt kérdéses, hogy milyen volt a földem lezárása.

A fűtőkamra keleti fala magasabban maradt meg, mint a nyugati fal (39. kép). A felső téglafalban az alsó, 5 sorban a téglafal belső falsíkja kissé ívesen, befelé hajlik. A 6. és a 7. sor tégláinak a belső széle túlnyúlik az alatta lévő téglák szélén, ez már a földem kialakítás részlete. A felső, téglasor 34 cm széles. Ugyanolyan, két sor, félbetört téglából álló fal, mint a szemben lévő. Alatta a kőfal, a szemben lévónél keskenyebb, 12–13 cm széles falkiszögellés van. A kőfal előtti, alsó téglafal 34 cm széles, 10 cm-rel szélesebb, mint a Ny-i téglafal, mert ennek más a szerkezete (37. kép). A keleti oldalon a téglafal belső oldalán két sorban és a kőfal előtt egy sorban élére rakott téglák voltak, és úgy látszik, mintha a két téglasor között fél téglányi, 14–15 cm széles légakna lett volna. A feltárás idején laza épülettörmelék volt az élére állított téglák közötti résben, amely szemléltomást csak a lebontás közben kerülhetett oda. A 4. és 3. helyiség közötti válaszfal alatti metszet K-i sarkánál két téglakilógott a falsíkból, a szabadon álló oldalak vastagon égettek és kormosak voltak. Egy téglakeresztben állt előttük, amelynek a déli oldalánál egy, 36 cm hosszú 12 cm vastag, barnás vörös, égett tapasztás széle jelent meg, amely a Ny-i falig kiterjed. A K-i fal mellett csak egy töredezett szélű tapasztás darab maradt meg, kilátszott belőle egy téglakilógott sarka. A fűtőkamra belső terének a kialakításához tartoztak, de ennél többet nem tudunk.

A fűtőkamra ÉNy-i sarkában, a padló vizsgálatára kiástunk egy 40x65 cm kiterjedésű, 45 cm mély szondát. Két padlóréteg került elő, az alsó a tüzelőnyílásig 8 cm-t mélyült. Az alját az alsó téglafal alsó tégláinak a széléhez tapasztották. A felső padló teteje a küszöb előtt 45 cm széles félkör alakban kikopott. A padlók alatt 9–10 cm vastag, szürkés sárga agyagréteg volt. Alatta hamuval és koromfoltokkal kevert, 30 cm vastag sárga agyagréteget találtunk, és csak ez alatt jelentkezett a bolygatlan sárga agyagos talaj (37. kép).

A fűtőkamra lebontásának a nyomait és a feltöltés rétegeit a 4. és a 3. helyiség közötti, 14. századi válaszfal északi oldalán láttuk a legtisztábban, mert itt csak a későközépkori padlórétegek haladtak át a fűtőkamra maradványai felett. A 14. századi válaszfal alapozása alatt 25 cm vastag, épülettörmelékes, barna,

sittel, kő és tégladarabokkal kevert, rendkívül laza szerkezetű, homokos földréteg húzódik. A réteg alja befedte a fűtőkamra falmaradványainak a tetejét. A fűtőkamra északi fala fölött, a 14. századi tűzhely falnál elvékonyodott, és 50–60 cm szélességben, gondosan illesztett kőlapokkal volt lefedve. Ez a réteg és alatta a fűtőkamra betöltésének a rétegei a válaszfal alatt áthaladtak a 3. helyiségbe. A feltárás menetét követő, felülről számozott rétegek: 1. Kőlapok és az alatta lévő feltöltés. 2. A 14. századi feltöltés kihordása után, a fűtőkamra belsejében megjelent egy nagy, kormos, fűtőkavicsokból álló réteg. A 25–30 cm vastag kavicsréteg zömében cc. 10–20 x 15–25 cm átmérőjű folyami kavicsokból, vagy ennél nagyobb kavicsok töredékeiből állt (36. kép). Kevés, homokos föld volt közük szórva, amely a kavicsoktól kormos lett. A szomszédos, 3. helyiségben, a fűtőkamra DK-i sarkában csak ennek a kavicsrétegnek a tetejéig mélyítettünk. 3. A kormos kavicsréteg alatt a fűtőkamra falai között egy, középen megvastagodó, tömör barna, homokos feltöltés következett, amelyben szintén voltak kormos fűtőkavicsok. 4. A K-i oldalon 12 cm vastag, kormos föld borította be a fűtőkamra alsó részében megmaradt, belső téglafal tetejét. A Ny-i oldalon ez a réteg hiányzott. 5. A fűtőkamra alján, 36 cm vastag réteget alkotva, ismét egymásra dobált, kormos, fűtőkavicsokat találtunk. Közülük elég sok, 13. századi régészeti lelet, főként kormos, de nem átégett, edénytöredék és állatcsont került elő. Lehetséges, hogy ezek a kormos kavicsok eredeti helyzetben maradtak.

A fűtőkamra délkeleti sarkát alkotó falak részleteit a 3. helyiségben, az É-i fal előtt tártuk fel (40. kép). Az omlásveszély miatt a 15–16. századi téglapadlótól csak 70 cm mélységig, a 3. és a 4. helyiséget elválasztó fal aljáig áshattunk, ezért a fűtőkamra déli része valójában feltáratlan maradt. A helyiség ÉK-i sarkában helyezkedtek el a 14–16. századi fűtőberendezések, a 13. századi és a 14. századi fűtőkamra helye között mindössze 40 cm volt a távolság. A 13. századi fűtőkamra falai a helyiség 13. századi járószintje alatt 18–25 cm mélyen jelentek meg. A keleti falszakasz 110 cm, a déli falszakasz 136 cm hosszú volt. A feltárás szintjén a keleti falat és a DK-i sarok falait már nem találtuk meg, a kiszedett fal helyébe agyaggal kevert épülettörmeléket csömöszöltek. A saroktól 100 cm-re meghagyták a fűtőkamra 36–37 cm széles D-i falát, ez a 75 cm hosszú falrészlet habarcsba rakott kőfal volt. A fűtőkamra belsejében a feltöltés felső, kormos kavicsrétegéig mélyítettünk. A K-i oldalon, a 16. századi téglapadlótól 45 cm mélyen megjelent a bolygatatlannak látszó, feketés barna föld. A tetején egy kőporos csík húzódott, ebből indult a fűtőkamra oldalának a teteje. Ez fölött a kutatóárkot

40. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 1: 2. fűtőkamra, DK-i sarok, 1270 körül; 2: válaszfal, 1300 körül; 3: oszlop lábázat, 14. század; 4: fűtőberendezéshez vezető lépcső és a fűtőkamra helye, 14. század; 5: téglapadló, cserépkályha. 15–16. század

Abb. 40 Budapest XIII. Bez., Margaretensinsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. 1: zweite Heizungskammer, SW-Ecke, um 1270; 2: Trennwand, um 1300; 3: Säulensockel, 14. Jh.; 4: Treppe zur Heizanlage und Stelle der Heizungskammer, 14. Jh.; 5: Ziegelfußboden, Kachelofen, 15.–16. Jh.

betöltötték a szintemelések és a későbbi padlók rétegei. A bontott faltető a helyiség 1. habarccspadló rétegével volt egy magasságban. A kőfalra ráfolyt a középső, 2. 14. századi padlóréteg alatti feltöltés, az apró épülettörmelék szemcsékkel kevert, barna, homokos föld.

A 4. helyiség első átalakítása. 13. század 2. fele

A fűtőberendezések átépítésével egy időben sor került a 4. helyiség átalakítására. Befalazták az ÉK-i sarokban lévő ajtót, a befalazás szinte egybemosódott a felmenőfallal, mert teljesen egyforma volt a két fal építőanyaga és a falazási technika. Ezután a helyiség DNy-i sarkában, a déli falban egy új bejáratot kellett nyitni (1. kép). A laza szerkezetű, 13. századi falban elég nagy rés keletkezett, mind a két oldalát kisebb kövekkel és téglá darabokkal szűkítették. A feltárás idején az ajtónyílás körül különböző összetételű falpótlások voltak, amelyek azt mutatták, hogy a középkor folyamán többször sor került a falak kijavítására, és az ajtó átépítésére. A feltárt küszöb az

utolsó, 15–16. századi téglapadlóhoz illeszkedett. A későközépkori, 100 cm széles ajtónyílás nyugati oldalában, másodlagos helyzetben egy olyan, 13. századi, élszedett lábázat került elő, mint amilyenek in situ maradtak az udvarház több helyiségében (41. kép). Amikor megépítették a 2. 13. századi padló alatti fűtőberendezést, a konyhai nagy tűzhely és a közvetlen környezete is megváltozott. A déli fal előtti lépcsőlejárát mellvédjének a magasságát nem ismerjük, de a balesetveszély miatt, valamennyire fel kellett magasodnia a padlószint fölé. A lépcsőlejárát megépítése után kifestették a helyiséget. Miután kihordtuk a 14. századi szintemelés, feltöltés, rétegeit, az egész keleti falon és a déli fal nagyobb részén, 15–35 cm széles sávban (ilyen vastag volt a feltöltés) megjelentek a festett vakolat összefüggő, nagyobb foltjai. A vakolatfoltok alja, a lépcsőlejárátot kivéve, az első, 13. századi téglapadló tetejéhez illeszkedett. Nem tudtuk megállapítani, hogy a lépcsőlejárát alsó részét is kifestették-e? Az azonban látszott, hogy a festett vakolat alja az átjáró tetejét megerősítő falszövet alján

kitüremkedett. A festés alapszíne fehér volt, amelyen vörös színű, vízszintes és függőleges vonaltöredékeket lehetett látni. A falakon a padlótól átlag 25 cm magasan egy 2 cm széles vörös csík húzódott körben, ebből maradt meg a legtöbb részlet. Az átépítés idejének a meghatározását segítette, hogy a vörös csíkos, fehér festés beborította a befalazott ajtót és a vörös csík a lépcsőlejárattal ugyanabban a magasságban haladt. A lépcsőlejárattal folyamatosan haladt tovább, de a vonal alatti rész keskenyebb volt. A festett vakolat a lépcsőlejárattal nyugati végénél, a lefaragott falpillér keleti oldalán egyenes széllel befejeződött. Ebből arra lehet következtetni, hogy a falpillér szabályos kváde-rekből épített falsíkjaikat szabadon hagyták. A függőleges csíkok között nagyjából egyforma volt a távolság, lehetséges, hogy a falak alsó részét vörös négyszögekkel díszítették.²³

A 4. helyiség 2. téglalépcsője. 13. század 2. fele

Az első szabadkéményes tüzhely átépítése a 80 cm széles tüzhelyfal lebontásával kezdődött, de az új tüzhelyeknek továbbra is fontos szerkezeti eleme maradt. A bontott falvégekre kváder alapozású, téglalap keresztmetszetű oszlopokat építettek, amelyek, a helyiség déli falán kialakított falpillérekkel pontosan szemben helyezkedtek el. A négyszögletes kőoszlopok továbbra is a földem és a kémény szerkezeti elemeit tartották. A feltárás folyamán a kőfalnak mind a két oldalán téglafallal körülvett, égett padlóréseket, átégett téglafal maradványokat és nagy darabokból álló paticsalmokat találtunk. Egyiknél sem sikerült megfigyelni, hogy nyílt, vagy zárt rendszerűek voltak-e a tüzhelyek. Az első, sárga agyagba tapasztott téglalépcső tüzelőtere, még a lebontott fal déli oldalára került, csak a tüzelőnyílást építették a kőfalra (42. kép). A tüzelőtér alapozását szabályos, négyszög alakú téglakeret vette körbe. Falazó téglalépcsőből állt, amely a kőfalnál 160 cm hosszú és 100 cm széles volt. A téglalépcsőt szabályos sorban rakták le. A téglalépcső Ny-i oldalán a kőfallal párhuzamosan két sor téglalépcső, a másik három oldalon, pedig a keret vonalára merőlegesen egy sor téglalépcső volt lerakva. A belső részen nagyjából félkörben rakták le a téglalépcsőt, a széles hézagok között teljesen szétégett a vastag tapasztás. A tüzhely felmenő falaiból semmi sem maradt meg. A többi tüzhelyből még ennyit sem sikerült megfigyelni és felmérni. A szétvált égett paticsrétegekből viszont nyomon kísérhető volt, hogy az átépítések során a tüzelőtereknek egyre nagyobb része került a kőfalra, majd az egyik tüzhelyet úgy kellett építeni, hogy a nagyobbik része a kőfal északi oldalára esett. A kőfal északi oldalához épített téglalépcső alap méretében és építésmódjában is eltért a déli oldalon lévőtől (43. kép). 180 cm hosszú és 65 cm széles volt. A K-i és a Ny-i oldala

félbetört téglalépcsőből állt, az északi oldalt elnagyolt kváde-rek szegélyezték. A belső rész kályhásagyagba rakott alakatlan kődarabokból állt. A 80 cm széles kőfalnak mind a két oldalán megtaláltuk az utolsó tüzhelyek nyomait. A déli oldalon, a nyugati oszlop-hely mellett viszonylag épségben megmaradt a tüzhely fenekete. A kőfallal párhuzamos, K–Ny-i átmérő 98–100 cm, az erre merőleges átló 88 cm volt. Homorú volt az alja, középen 10 cm-rel volt mélyebb, mint a széleken. A tapasztott oldalfal alja 20 cm vastag volt. A keleti oldalfal rákanyarodott a 80 cm széles kőfalra, tehát a tüzelőnyílás teljes egészében a kőfalon volt. A nyugati oldalfal a bontott kőfal tetején egy, nagy patics halom alatt folytatódott. A paticsrétegek elhordása után az utolsó tüzhelypadló szélén kibontakozott egy köríves téglafal alsó téglalépcsőnek 40x30 cm-es foltja. A tüzhely ÉK-i sarkában előkerült két, kisebb egymásba átsó, 40 cm átmérőjű gödör, amelyeknek tapasztott volt az oldala, a gödrök alja nem törte át a tüzhely padlójának az alsó rétegét. Az alatta lévő téglalépcsőben nem is látszott. A tüzhely maradványait eltakaró feltöltésben és a későbbi padlórétegekben sem látszott, ezért azt gondoljuk, hogy a tüzhely aljába állított edény, vagy edények helye lehetett (43. kép). Laza szerkezetű égett téglalépcsővel és paticsal voltak betöltve. A téglalépcsőből, agyagból épített tüzhelyek és a helyiség déli fala közötti járószinten sötétebb, világosabb, betaposott, kormos, hamus foltok voltak, ami azt mutatta, hogy a legutolsó tüzhelyeket erről az oldalról fűtötték. A kőfal északi oldalára épített tüzhelyeknek a kőfalon volt a tüzelőnyílása, ezeket is a déli oldalon fűtötték. Az utolsó tüzhely aljának az északi széle beleért az udvarház építése előtti időszakban használt, 12–13. századi szabadon álló kemence együttes maradványait eltakaró, sötét agyagrétegbe. A tüzhely ÉK-i sarka mellett a kőfalhoz tapasztva, megmaradt a parázstartó gödör. Alsó felében a pernye finom hamurétegei váltakoztak a vékony homokrétegekkel. A gödör falainak a tapasztása vörösre égett.

A 4. helyiség 3. nyílt lángú, szabad tüzhelye. 13. század vége

A 13. század végén megszüntették a 2. padló alatti fűtőberendezést, a lépcsőt, az előteret és a fűtőkamrát feltöltötték. Lebontották a helyiség közepén álló téglalépcsőt. A felszín egyenlenségeit barna földdel feltöltötték, majd híg, vizes habarccsal lellocsolták. Így szilárdították meg a szabadkéményes tüzhely nagy kormos padlóját, a padlóra és a 80 cm széles falra épített kemencék maradványait. A helyiség DK-i sarkában új, nyílt lángú szabad tüzhelyet építettek, és kéménylyukat vágtak a keleti falban. Megmaradt a tüzhely padlójának az északi oldala, az ÉK-i, az ÉNy-i

41. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4–5. helyiség közötti válaszfal. Ajtó, déli oldal, 1270–16. század

Abb. 41 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Trennwand zwischen Raum 3 und 4. Tür, S-Seite, 1270–16. Jh.

43. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Téglá tűzhelyek alapozásai. 13. század

Abb. 43 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 4. Fundamente der Ziegel-herde an beiden Seiten ersten abgerissenen Steinwand. 13. Jh.

42. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Téglá tűzhely déli oldal alapozása. 1270 körül

Abb. 42 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 4. Fundament der S-Seite des Ziegelherdes. Um 1270

44. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Szabad tűzhely É-i oldala és a fűtőkamra. 13–14. század

Abb. 44 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 4. O-Seite der freien Feuerstelle (13. Jh.) und 4: Heizungskammer (14. Jh.) während der Freilegung

és a DK-i sarka (44. kép). A kissé égett, kormos téglaszegély mögött végighúzódtott a helyiség keleti falát borító vörös csíkokkal tagolt fehérre festett vakolat részlete.

A téglafelszín két részből állt. A tűzhely keretét szabályos, pontosan illeszkedő, hosszában lerakott téglasorok alkották, a kerethez csatlakozó szélső téglasorok a kerettéglákra merőlegesen voltak lerakva. A többi téglá azonban jóval később, a fűtőkamra tetejének a lebontása után került ide, a fűtőkamra betöltésének a tetején a 15. századi téglapadló alapozása lett. A

sarkokat kivéve, a tűzhely nyugati és déli oldalát a 14. századi fűtőkamra építése előtt szétszedték. A tűzhely tégláit a bolygatatlan talajtól számított, 3. téglapadló alsó habarcsrétege takarta el. A kéménylyukat a későbbi fűtőberendezések során többször átalakították, de a déli oldala mindvégig megmaradt a 13. század végi állapotában. A falrés déli sarkába beépítettek egy mésző kvádert, és a tetejére falazott keskeny téglákkal kibélelték a kéménylyuk déli oldalát. A helyiség DK-i negyedét kivéve, az egész helyiséget épületörmelékes földdel feltöltötték, amely vékonyabb-vastagabb rétegben betakarta a korábbi építmények maradványait. A DK-i sarokba áthelyezett tűzhely körül, illetve az egész helyiségben ugyancsak változó vastagságú habarcsréteget terítettek le, amelynek a tetején téglalenyomatokat találtunk. A helyiség ÉNy-i és DNy-i sarkában tanúfalakat hagytunk. Ezekben jól látszik, hogy a 13. századi tüzelő berendezésekhez tartozó, különböző rétegek a tüzelőhelyektől távolodva elvékonyodtak és belefolytak a 13. század-végi téglapadló alatti vastag feltöltés és habarcsrétegbe.

A régészeti kutatás közben feltárt jelenségek szerint a 13. század 2. felében többször átalakították a nagy tűzhelyet, illetve a tűzhely területén ide-oda helyezték az újabb és újabb agyagból, vagy agyagból és téglából épített, kisebb tűzhelyeket-kemencéket. Az első, a tűzhely falához épített, kisebb tűzhelyek padlótöredékeire ráépítették a későbbi tűzhelyek téglalapozását. A 80 cm széles, lebontott tűzhelyfal két oldalára épített téglalapokon nyolc, egymásra épített tűzhely maradványait figyeltük meg. Számításaink szerint a 13. század 2. felében 3–4 évenként teljesen át kellett építeni a konyhai tűzhelyet. A 13. század utolsó éveiben a helyiség DK-i sarkába helyezték át a tűzhelyet, de itt is csak néhány évig használhatták, mert a 13. századi 3. helyiségből leválasztott, 14–16. századi 4. helyiségbe áthelyezték a konyhát.

A nyugati folyosó

Az udvarház nyugati oldalán az egész középkorban 320 cm széles folyosó húzódott (1., 11. kép). Nagy részében 17. század-végi katonasírok voltak, ezért csak foltokban maradtak meg a nagy, szabálytalan alakú kőlapokból álló, középkori burkolat részletei. A katonasírok közötti kutatóárkokban azonban látszott, hogy a 31 m hosszú, későközépkori folyosófal a lebontott 13. századi, 65–70 cm széles falra épült. A 13. századi fal az udvarházzal egyszerre épült. Déli végét hozzáépítették az egyenes szentélyzáródás ÉK-i sarkán álló, É–D-i támpillér északi oldalához. A folyosó É-i végét nem ismerjük, mert elbontották az 1945-ös lövészárkokkal. A 13. századi fal alapozása tört kövekből épült, a felmenőfalban elnagyolt kváderek borították a falsíkot. A járószintet mutató, 5–7

cm széles falkiugrás egy szinten volt az udvarház járószintjét mutató falkiugrással. A folyosófalat jobb minőségű kövekből építették, mint az udvarházat, a nagyrészt mészkövekből álló fal ugyanolyan volt, mint a többi várfalnak is beillő kerítésfal. Az 50 cm mély 70 cm széles alapozásra több méter magas falat is rá lehetett építeni, amelyben esetleg keskeny, lőrés alakú ablakok voltak. Az 1. helyiség bejáratánál kiásvott kutatóárkokban előkerült egy, keletelt sír, amely a kolostor építését megelőző időszak köznépi temetőjéből származott. A csontváz koponyája és a vállcsontjai a folyosó fala alá estek. A folyosóban a 13. századi járószint alatt sárga foltos szürke agyagréteg húzódott, a folyosó déli végén, a burkolatból egy, nagyobb kőlap töredéke is megmaradt. Miután a 4. helyiségben a felépítést követően, rövid időn belül befalazták a Duna-partra nyíló ajtót, a nyugati folyosóból lehetett belépni az udvarház földszinti, 1. és 3. helyiségébe. A 2. helyiség továbbra is a nyugati folyosó és a keleti udvar közötti átjáró volt. Mivel az udvarház Ny-i oldalán nem találtunk még egy, 13. századi, É–D-i falat, a folyosó falát kell az udvarhely Ny-i várfalának tekinteni.

Az északi homlokzat

Az udvarház északi falában 3 ablak helyét találtuk meg. Ebből arra lehet következtetni, hogy ezen az oldalon udvar lehetett. Az udvarház ÉK-i sarkától 8,3 méterre, egy cc. 80 cm széles, K–Ny-i fal részlete bukkan elő a 3 m vastag, jelenkori feltöltés alatt. Nem volt lehetőség a kutatás folytatására, így a fal építési idejét sem ismerjük.

A keleti udvar

Az udvarház előtti, keleti udvar északi oldalát egy, az udvarház ÉK-i sarkához épített, 65 cm széles fal zárta le (28–29. kép). A 90 cm mély alapfal a bolygatatlan talajban áll, a 8 m hosszan feltárt falrészlet többi része a jelenlegi árvízi töltés alatt tovább halad a Duna felé. Egyik oldalán sem találtunk hozzá épített falakat. Ráépítették az udvarház járószintjét mutató falkiugrásra, járószintje 13 cm-rel lett magasabb, mint az udvarház járószintje. A keleti udvar nagy része feltáratlan, védett fákkal, bokrokkal beültetett, 3 m vastag jelenkori feltöltés borítja. Az udvarház keleti homlokzata előtt, egy közel 3 m széles sávban előbukkantak a jellegzetes, szigetelő, szürke agyagréteg, és a burkolat sárga agyagalapozásának a foltjai. Az udvarház keleti homlokzatán helyezkedtek el a később befalazott ablakok. A 13. század végén csak a 2. átjáró helyiségben volt ajtó. Az udvarhelyet lezáró, keleti, Duna-parti falak maradványai, mint korábban említettük, a jelenlegi árvízi töltés alatt helyezkednek el és egyelőre feltárhatatlanok.

Az udvarházak átépítése. 13–14. század fordulója

Az apácakolostor az 1255–1259 közötti időszakban jelentős anyagi haszonnal járó jogokat és kiváltságokat kapott az alapító IV. Béla királytól és a Szent Széktől. Ezek mellé, 1259-ben a király nagy földbirtokot, és több a tatárjárás alatt elnéptelenedett falvat adományozott az apácának. A kolostori vagyon a gazdag nemesi családok és a kolostorba költözött asszonyok adományaival is gyarapodott. Az apácák az 1270-es évekre az ország leggazdagabb földbirtokosai közé emelkedtek, országszerte 80 falujuk volt. Az apácakolostor vagyona 1276-ban a Nyulak szigetével is gyarapodott, amikor a királyi család magántulajdonában álló szigetet, az ifjú IV. László király (1271–1290) az apácának adta. Az adományozás feltehetően az özvegy Erzsébet királyné (1270–1272) és a kolostorban élő, Erzsébet hercegnő befolyására történt. A kismemizett esztergomi érsek és a keresztes lovagok 1278-ban visszakapták a kerítésen belüli épületeiket, a király a ferencesekkel is kiegyezett és megnövelték a ferences kolostor körüli terület nagyságát, hogy elég hely legyen a kert, a temető és a szabadban lévő prédikáló hely kialakítására. A premonstreiek 1294-ig pereskedtek az apácákkal, de csak a kerítésen belüli épületeiket kapták vissza (GYÖRFFY 1973, 320–322; GYÖRFFY 1998, 644–657). Az apácakolostor a 13. század utolsó negyedében virágkorát élte, és az apácák elhatározták, hogy bővítik és átépítik a kolostor egyes épületeit. Ebből az időszakból, év szerint 1285-ből, fennmaradt egy figyelemreméltó oklevél, amelyben az áll, hogy az apácák Szent István mártír tiszteletére kápolnát építettek a szigeti kolostor területén. A 13. század utolsó negyedében várható építkezésekre az 1276-os, Margit szentté avatási jegyzőkönyvében már találunk utalást, amikor az egyik tanú elmondta, hogy nappal a templomban imádkozott, az éjszakákat, pedig a „királyúr ma már lerombolt” házában töltötte.²⁴ Feltételezhető, hogy az árvizek pusztító hatása is hozzájárult az udvarház egyes részeinek a lebontásához. A 13. század második felében komoly károkat szenvedett épületek kijavítását összekapcsoljuk a Duna-parti udvarház újjáépítésével és a Szent István mártír tiszteletére szentelt kápolna felépítésével.

A keleti udvar déli épülete, a király háza

A Duna-parti udvarház újjáépítése az udvarház ÉK-i sarkán álló, patkóalakú torony és az udvarház előtti, északi folyosó teljes lebontásával kezdődött. Feltételezhető, hogy a torony rendkívül rossz minőségű építőanyaga, a márgás pala, gyakorlatilag szétázott a talajvizben és az árvizekben. Az udvarház keleti falát

a 2. építési periódusban emelt törtkőfal alsó kősoráig lebontották. A 2. faltető mindkét szélén 5–6 cm széles falkiszögellést hagyva felépítették a harmadik épület 120 cm széles keleti falát. A feltárás idején, mint korábban említettük, az egymás alatti falrétegeket 9 m hosszan követhettük, és az épület ÉK-i sarkától 27 méterre kiásott kutatóárokban, egy kisebb jelenkori homokbánya gödörben, már csak a 13. század végén épített, és 16. században is álló fal elbontott végét találtuk meg. Feuerné Tóth Rózsa 1959–1961 között az általa gazdasági udvarnak nevezett épületegyüttes keleti oldalán talált egy másik, K–Ny-i falszakaszt, de csak a faltetőig mélyítették. A geodéziai felmérések szerint az udvarház előtti várfallal esik egy irányba, de mivel ez a Duna-parti terület gyakorlatilag feltáratlan, egyelőre csak találgatni lehet a különböző falrészletek közötti összefüggéseket (FEUERNÉ 1971, 247). A Duna-parti udvarház földszinti falai, a neogótikus László kápolna területét kivéve, a 13. századi járószinttől számítva 180–220 cm magasan megmaradtak. A 16. század elejéig a királyi udvarhelyen még három alkalommal építkeztek, de a 13. század-végi udvarház földszinti falait a középkorban már nem bontották le.

A Margit-szigeti domonkos apácakolostor építkezéseivel, épületeivel kapcsolatos történeti források között rendkívül figyelemreméltó egy, az apácák által 1285-ben kiadott oklevél. Ebben leírták, hogy az apácák a szigeti kolostor területén Szent István mártír tiszteletére kápolnát építettek, és a káplánnak havonta meg kellett jelennie veszprémi káptalan ülésein (GYÖRFFY 1998, 648). Egyértelműen kiderül az oklevélből, hogy a Szent István kápolna új, önálló épület volt. Az ásatási eredmények alapján azt gondoljuk, hogy az 1285-ben említett kápolnát a kolostortemplom egyenes záródású szentélyének a keleti falához építették.²⁵ A kápolna északi falát meghosszabbították, és ez a fal lett az új Duna-parti udvarház É-i fala (1., 45. kép). A 17 m hosszú fal a korábbi épület ÉK-sarkán, a régebbi falak maradványain, mint alapon, dél felé fordult, és az udvarház új, keleti homlokzatát alkotta. Az új fal alapozása a szentély és az udvarház közötti, korábban beépítetlen területen 120–130 cm széles és 200–220 cm mély sávalap. A felmenőfal 110 cm széles. Az északi oldalon, az első, egyenes záródású szentély ÉK-sarkán álló, K–Ny-i támpillérhez építették. A két fal alja azonos mélységben volt. A külső, északi, oldalon az új fal járószintje egybeesett a 13. század közepén (1243–1255) épült egyenes záródású szentélyhez tartozó járószinttel, tehát szintemelés nem történt. A kelet felé haladó fal külső oldalán két támpillér helyezkedett el. A feltárás idejére az ÉNy-i támpillérből már csak a 200x200 cm kiterjedésű, 220 cm mély alapfal maradt meg. A 200 cm hosszú, 150 cm széles É-i támpillér 170 cm-re

45. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Kolostor templom. Szentély északi oldala. 1: déli udvarház északi fala; 2. nyugati udvarház 1. helyiség; 3: nyugati lépcső. 1280 körül

Abb. 45 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Klosterkirche. N-Seite des Chors. 1: N-Wand der südlichen Kurie; 2: westliche Kurie Raum 1; 3: W-Treppe. Um 1280

következett, amelynek a keleti oldalán az új fal tovább haladt az udvarház ÉK-i sarka felé (46. kép). A belső oldalon kiágazott belőle a poligonális szentélyzáródás ÉK-i fala. A fal belső oldalán az ÉK-i támpillér és a fal között keskeny, háromszög alaprajzú falszoros keletkezett. A feltárás után tisztán látszott hogy a két támpillér, a kápolna ÉK-i oldala, az É-i támpillérből kivezető, K–Ny-i fal, és a poligonális szentélyzáródás teljes egészében, megszakítás nélkül egyszerre épült. A nyolcszög öt oldalával záródó szentély és a további négy támpillér a továbbhaladó É-i fal belső oldalára kerültek, és megközelítették a Duna-parti udvarház Ny-i oldalát. A kápolna déli falát szintén az egyenes záródású szentély DK-i sarkán álló, K–Ny-i támpillérhez építették. A kutatóárkok rétegsoraiban megtaláltuk a járószintet mutató falkiugrásokhoz kapcsolódó kőburkolat, vagy téglapadló habarcsrétegeit.

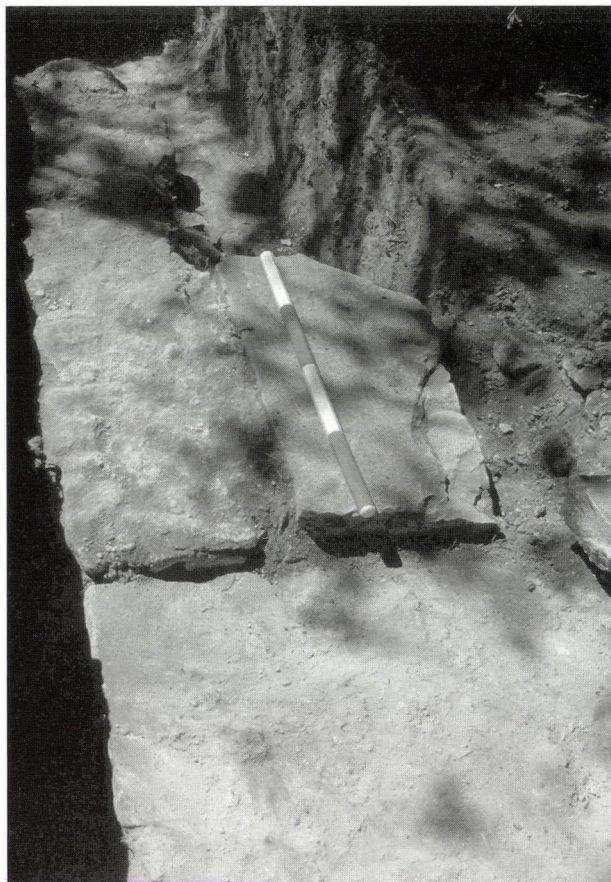
A keleti udvar nyugati épülete, a királyné háza

A kápolna és a Duna-parti udvarház felépítésével lényegesen megváltozott az udvarhely alaprajza (1., 45. kép). Az új fal kettévágta az udvarhelyet, és jól láthatóan különválasztotta a királyi és a királynéi udvarház területét. A Duna-parti kikötő azonban, mind a két udvarházból szabadon megközelíthető maradt. A kápolna felépítése után a nyugati udvarház (királyné háza) déli homlokzata előtt egy, 650 cm széles, keskeny udvar keletkezett, amelybe csak kelet felől lehetett belépni. A falszoros-szerű udvarba belenyúltak a kápolna északi oldalán álló támpillérek, és 450 cm lett a két fal közötti távolság. Lehetséges, hogy az udvarház déli homlokzata elé, amelynek a földszinti falában korábban sem volt ablak, vagy ajtó, ebben az időszakban építették az emeletre vezető lépcsőket.

46. Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Déli udvarház északi falának és a szentély északi támpillérének az alapfala. 1280 körül

Abb. 46 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Fundament der N-Wand der südlichen Kurie und des N-Stützpfilers des Chors. Um 1280

47. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, DK-i sarok. A lebontott, keleti lépcső egyik lépcsőfoka. 13. század.

Abb. 47 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, SW-Ecke. Eine Stufe der abgetragenen O-Treppe. 13. Jh.

Nem tudjuk, hogy mikor épült az udvarház emelete. Lehetséges, hogy az emelet építésével állhatott kapcsolatban az udvarház konyhájának a második átalakítása. Miután megszüntették a helyiség közepén kialakított téglatűzhelyeket, a helyiség DK-i sarkába felépítettek egy újabb tűzhelyet, és kéménylyukat vág-tak az udvarház keleti falába.

Az emelet építésével magyarázható lehetne az is, hogy az 1. helyiséget kivéve, az egész épületben átala-kították az ablakokat. A befalazás pontos mértékét nem ismerjük, mert a feltárás idejére csak az ab-laknyílások alsó keretkövei maradtak meg. Feltűnt, hogy az ablakok befalazása úgy nézett ki, mint az ab-lakok közötti fal, az azonos méretű, hasított kősorok a falakban lévő kősorokkal egy vonalban haladtak. A nyugati udvarház földszinti falai, az ÉK-i sarkon álló ajtó befalazása, az ablakok befalazása, az udvarház déli homlokzata előtti lépcsők, és nem utolsósorban,

az egyenes szentélyzáródáshoz épített kápolnát is ma-gában foglaló épületszárny teljesen egyforma építő-anyagból, márgás palából és nagy szemű kavicsos habarcsból, egyforma falazási technikával készültek. Ezt a jellegzetes, mint említettük, rendkívül gyenge megtartású márgás palát, a 14. század 2. felében már nem használták.

A lépcsők

Az udvarház déli oldalán álló lépcsők valószínűleg nem egy időben épültek, de feltételezhető, hogy a két lépcső építése között rövid idő telt el (1. kép). A lépcsők egyforma, 600 cm hosszú, 200 cm széles, 50 cm mély alapfalon álltak. A két lépcsőalap között, az udvarház déli falának a közepén 250 cm volt a távol-ság. A lépcsőalapok az udvarház falai előtt 250–270 cm hosszúak voltak. A keleti lépcsőszárnyat később lebontották. A 15. században, amikor a keleti díszud-

var DNy-i sarkába tornyot építettek, a lépcsőalapok nagy részét is kiszedték. A régészeti feltárás idején, az udvarház DK-i sarka mellett, a lebontott lépcsőfalban előbukkant a 10–11. lépcsőfokot fedő kőlap töredéke (47. kép). A nyugati lépcső az egész középkorban fennmaradt (48. kép). A feltárás megkezdése előtt a lépcső maradványait szintén a 19–20. századi feltöltés

lépcső alapozása 55 cm mély, a felmenőfalat ráépítették az udvarház járószintjét mutató falkiszögellésre. A lépcső járószintje azonos az udvarház járószintjével. Az udvarház DK-i sarkánál szintén jól látható volt, hogy a keleti lépcső felmenő falát szintén ráépítették az udvarház 13. századi járó szintjét mutató falkiugrásra. A falak teljesen egyformák. Ha nem lenne a

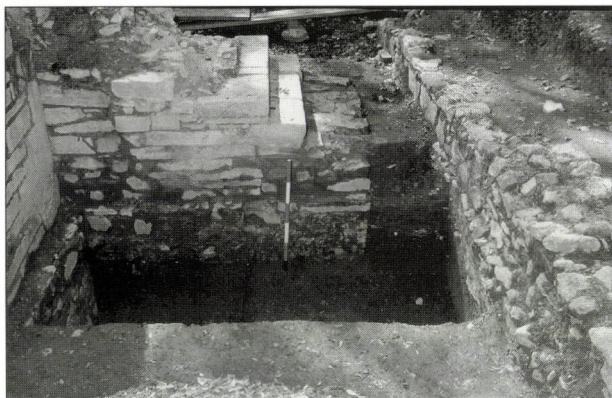

48. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, DNy-i sarok. A lépcső északi oldala. 1280 körül
Abb. 48 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, SW-Ecke. N-Seite der Treppe. Um 1280

borította, és egy nagy, öreg fa állt a faltetőn. A nyugati lépcső déli oldalán, az 1529-ben elhagyott épület járószintjén megmaradtak az utolsó, kőburkolat nyomai, ezeket nagyrészt meghagytuk. A nyugati lépcső és az udvarház közötti kapcsolatot a lépcső északi oldalán kiásott kutatóárokban vizsgáltuk (49. kép). Ebben a falsarokban is 16–17. századi török leletekkel és emberi csonttöredékekkel kevert földet találtunk, de a török beásás és a középkori falak között, 20–30 cm széles sávban megmaradtak a közép kori rétegek (IRÁSNÉ MELIS 2004, 111). Az udvarház 120 cm mély alapfala a bolygatatlan talajban áll. A 13. századi járószintet mutató falkiugrás felett magasodik az udvarház mészkőből armírozott sarka. Az udvarház és a lépcső falsíkja itt maradt meg a legjobb állapotban. A

kastély mindkét sarka olyan feltűnően jó minőségben armírozva, azt gondolhatnánk, hogy az udvarház déli oldalán álló kétkarú lépcső az udvarházzal egyszerre épült. Ha csak a lépcsők járószint feletti falmaradványait nézzük, azok is egyformák, viszont a lépcsők alapozása, és az alapfalakhoz futó rétegek között nagy különbségek voltak.

Különösen fontosak a lépcsők alatti rétegek. A keleti lépcsőalap olyan, mint az udvarház alapja. Az alaktalan kövekből álló alapfal keresztül vágja a középkori szempontból bolygatatlannak tekinthető, fekete, kelta cserepes öntéstalajt, a fal alja azonban már a sárga agyagos homokban áll. Ezzel szemben a nyugati lépcső alapozása nem a bolygatatlan sárga agyagos homokban, hanem ez fölött, az 1241 előtti te-

49. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, DNy-i sarok. A lépcső az udvarház Ny-i folyosójában. 13. század

Abb. 49 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, SW-Ecke. Die Treppe im W-Flur der Kurie. 13. Jh.

metkezésekkel kevert, barna, humuszos fölben áll (50. kép). Talán ezzel magyarázható, hogy a lépcső alatt víz záró, szigetelő rétegsort találtunk. Az alsó réteg 10 cm vastag, kötőmelékkel, kőporral kevert habarcs, felette tömör agyagos föld volt, amelynek a tetejébe egy sor lapos követ tapasztottak. Majd erre építették a lépcső függőleges, tömör, zsáuzott alapfalát. Ilyen szigetelő rétegek csak még egy helyen, az egyenes záródású szentélyhez épített kápolnában kerültek elő. Ebből arra következtettünk, hogy a két lépcső valószínűleg nem egy időben épült. Azt, hogy a nyugati lépcsőt később építették az udvarházhoz, talán az is mutatja, hogy szinte beleszorították az udvarház nyugati folyosójába. A lépcső és a folyosó alapozása között mindössze 60 cm a távolság, de a járószinten a folyosó az első lépcsőfok felületével együtt is, csak 90 cm széles volt. A lépcsőfal alja 20 cm-rel mélyebb, mint a folyosófal alja. A két fal között, a folyosófal aljával egy vonalban, keskeny, habarcsos, faltörmelekes réteg húzódik, kevert, barna földből álló feltöltés van felette. A feltöltésre a lépcsőalapozás alatti agyagos földből keskeny réteget tapasztottak, és ezen megmaradt a burkolat alatti habarcsréteg. A lépcsőt és a folyosófalat később átalakították, és a járószintet is felemelték.

A nagy fa gyökerei alatt a nyugati lépcső 200–220 cm magasan megmaradt. A 350 cm hosszú falszakaszban 11 lépcsőfok maradványait figyeltük meg. A feltárás idején a 2. és a 3. lépcsőfok épségben kerültek elő. Feltűnt, hogy a lépcsőfokok tetejét bontott kőanyagból, nagyrészt korábbi lépcsőkből származó, 8–12 cm vastag kölapokból alakították ki. A kölapok mögött a lépcsőfokok falmagja apró, törtkövekből állt.

50. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, DNy-i sarok. Lépcső alatti szigetelő rétegek. 1280 körül

Abb. 50 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, SW-Ecke. Isolierschichten unter der Treppe. Um 1280

A lépcsőfal keresztmetszete a keleti oldalon látható, miután a lépcsőt az udvarház homlokzatával nagyjából egy vonalban lebontották. A lépcsőfalat nagyméretű, alakatlan kövekből építették, azonban a falnak mind a két oldalán elnagyolt, hasított, vagy durván faragott kövekből alakították ki a falsíkot. Látható lett, hogy a lépcsőfokoknak csak a kölapok alatti, 12–15 cm vastag alsó részét építették apró kövekből. A lépcsőn valamilyen kapaszkodó, korlát, vagy karfa nyomait nem találtuk meg. Olyan adatokkal sem rendelkezünk, amelyekből következtetni lehetne arra, hogy a lépcsőkről miként lehetett az emeleti helyiségekbe bejutni.

Az 1–2. helyiség

Az 1. helyiség belső tere az egész középkorban változatlan maradt, az ablakokat sem falazták be. A feltárás idejére is megmaradtak a bejáratban a 13.

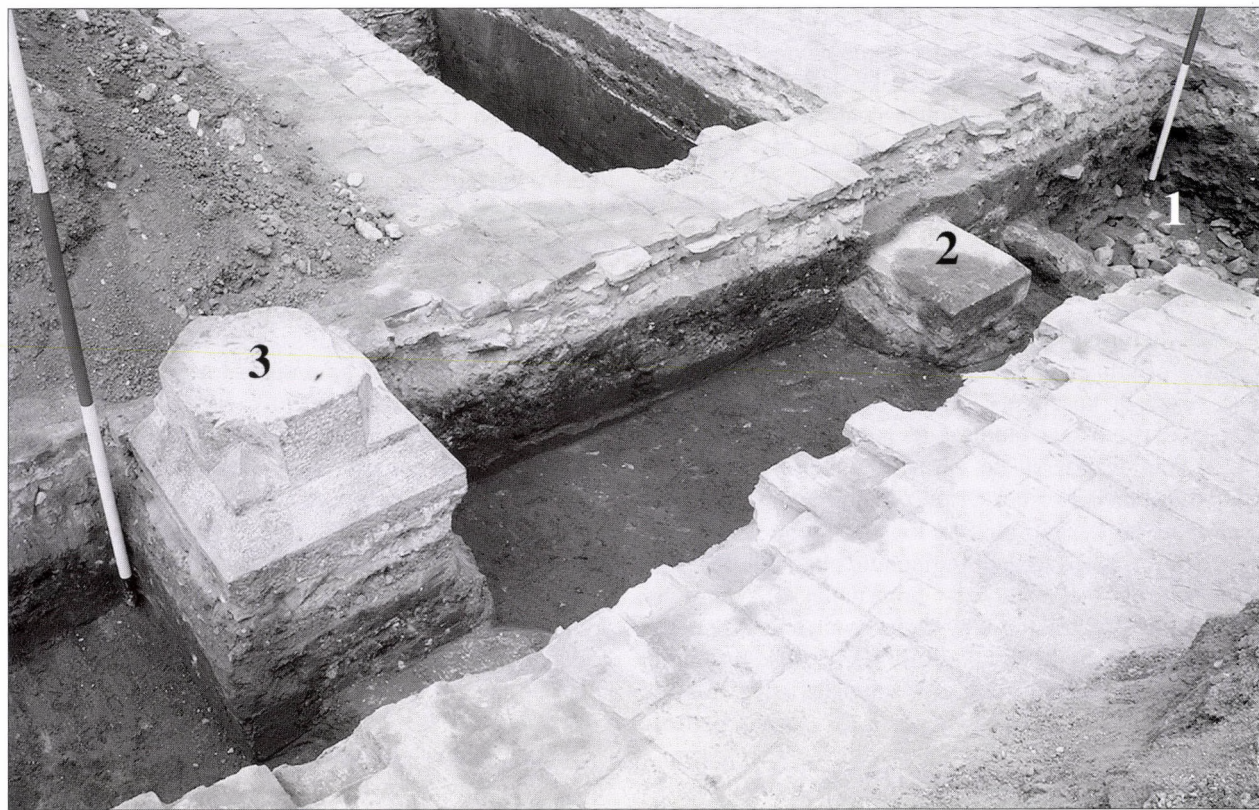
századi küszöb kőlapjai, és az armírozott ajtókeretek élszedett lábazatai. Mivel padló alatti fűtőberendezés nem épült ebben a helyiségben, a téglapadló jó állapotban lehetett, és nem került sor szintemelésre. Az átjáró, 2. helyiség szintén az eredeti állapotában maradt.

A 3. helyiség

A 3. helyiségben nagy változásokra került sor. A 2. padló alatti fűtőberendezés megszüntetése után leválasztották a 3 helyiség északi harmadát, és a 3. helyiség 820 cm-re rövidült (1., 40. kép). Az új válaszfal

kedő, 14. századi padló alatti fűtőberendezés előterét alkották. A válaszfal 250 cm hosszú, középső része faltörmelékre alapult, faltörmelékkel kevert, apró köves, törtkőfal volt. Mivel ez utóbbi falnak mind a két vége bontott falszélekhez csatlakozott, azt gondoljuk, hogy egy, későbbi sürgős javítás során keletkezett. Elképzelhető, hogy a 13. századi fűtőkamra betöltése felett statikai okok miatt megrepedt és talán ki is omlott az eredeti, 55 cm széles kőfal.

A 3. terem átépítése közben felszedték az 1. téglapadlót, amely körbefogta a 13. századi fűtőkamra déli részét, de láthatóan ügyeltek arra, hogy a téglapadló alatti

51. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 3. helyiség. 1: 2. fűtőkamra 1270 körül, 2: oszlop lábazat 14. század. 3: oszlop lábazat. 15–16. század

Abb. 51 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 3. 1: zweite Heizungskammer, um 1270; 2: Säulensockel, 14. Jh.; 3: Säulensockel, 15.–16. Jh.

áthaladt a 2. padló alatti fűtőberendezés fűtőkamrája felett. A feltárás idején a 3. helyiség északi fala különböző falszövetekből állt. Az ÉNy-i saroktól 150 cm-re volt a bejárati ajtó, megmaradt a Ny-i oldal, a küszöb és a keleti oldal lábazata (23. kép). A 3. helyiségben az ajtónyílás 130 cm széles, az ajtó 100 cm széles és a küszöb 25 cm széles volt. Az ajtó és a helyiség ÉNy-i sarka közötti falszakasz 55 cm széles volt. Az ÉK-i sarokban is lapos, hasított kövekből álló falrészletek voltak, de ezek a 3. terem ÉK-i sarkában elhelyez-

habarcsréteg megmaradjon. Erre a rétegre építették fel a terem boltozatát tartó oszlopokat, amelyek a terem középvonalában álltak (20. kép 1–2, 51. kép). A déli oszlop lábazatának a helye egy lekerekített sarkú, 60 cm széles, 23 cm mély, négyzetes gödör, amely a déli faltól 220 cm-re helyezkedett el. A gödört az utolsó, a 3. téglapadló alatti feltöltés töltötte be. Az északi faltól 160 cm-re, megmaradt az 1. téglapadló alatti habarcsrétegre épített északi oszlop kemény mészkő lábazata (40. kép). Alapterülete 45x39,5 cm, magassága 21 cm,

tetején 6 cm széles rézsű fut körben. A ráépített négyzet keresztmetszetű oszlop 34 cm széles volt. A lábazat in situ keleti oldalán, a rézsűs felületben hét, 3x1 cm és 5 cm mély lyuk volt, a közöttük lévő távolság 5 cm. A feltárás idején a lyukak barna földdel voltak betöltve. A lyukak rendeltetésüket nem ismerjük.

A 3. helyiség átépítése idején megemelték a járószintet (51. kép). A két rétegből álló, 20–22 cm vastag feltöltés a helyiség ÉK-i negyedét kivéve, az egész teremben egyenletes volt. Az 1. padló alatti habarcsréteg felszínére először fekete földet tömörítettek, ez körbevette a 13. századi fűtőkamra lebontott falait. A feltöltés nagyobb része apró épülettörmelék szemcsékkel kevert, barna, homokos föld volt, amely betakarta a 13. századi fűtőkamra maradványait, és a fűtőkamra nagy, kormos kavicsokból álló betöltését. A 2. téglapadló, és a hozzátartozó agyag és habarcsrétegek körbevették a két oszloplábazatot és a 3. terem ÉK-i sarkába épített, újabb, padló alatti fűtőberendezés falait.

A 3. helyiség 14. századi padló alatti fűtőberendezésének részletei

A 3. helyiség ÉK-i sarkában megmaradt a 16–17. század fordulóján használt cserépkályha, amelynek az alsó része, a középkori kályha maradványa volt. A cserépkályha északi oldala a 3. helyiséget kettéosztó, 14. századi válaszfal elé épült, és betöltötte a padló alatti fűtőberendezéshez vezető lejárati ajtónyílását. A cserépkályha nyugati oldalán kiásott kisebb szelvényben, az utolsó, 16. századi téglapadló alatti feltöltés kihordása után megjelent egy faltörmelékkel, vakolat-törmelékkel, feltöltött gödör széle, amelynek a nyugati oldalán 3 lépcsőfok mutatkozott (40. kép). A kiszedett lépcsőlejárati nyugati széle a 3. helyiség keleti falától 180 cm-re jelentkezett. A lépcsők a 14. századi, padló alatti fűtőberendezés előterébe vezettek. A fűtőberendezés részleteit csak 165 cm hosszán tártuk fel. A feltárt lépcsőhely 65 cm hosszú volt. A 3. lépcsőfok előtt a faltörmelékkel betöltött gödör negyed körívben 225 cm-re kiszélesedett, lehetséges, hogy itt volt a fűtőberendezés előterének az ÉNy-i sarka. Ezen a szinten, a 16. századi téglapadlótól 75 cm mélyen, a mélyítést abbahagytuk. Egyrészt, tartani lehetett attól, hogy leomlik a helyiség É-i fala, másrészt a 15–16. századi cserépkályha maradványai is összeomlottak volna, ha tovább szedjük a kályha alatti apró darabos vakolatport, mai szóval sített, amellyel a padló alatti fűtőberendezés helyét feltöltötték. Feltételeztük, hogy a 3. helyiség beleső terének utolsó, 15. századi átalakítása során a fűtőberendezést teljesen szétszedték, látható volt, hogy a 15–16. századi cserépkályha alapját és az északi falát a fűtőberendezés tégláiból építették.

A 4. helyiség

A 13. századi nagy teremből leválasztott helyiség belső mérete: 4 x 7,2 m. A déli fal a 3. helyiséget lerövidítő válaszfal. A DNy-i sarokban jól látszott a járószintet mutató falkiugrás, amely 26 cm-rel volt magasabb, mint a 13. századi járószint. Ezen a szinten látszott a 3. helyiségbe vezető, korábban ismertetett ajtó 116 cm hosszú és 20 cm széles küszöbkövének a helye. A helyiség DK-i sarkában két, különböző szélességű falpillér helyezkedett el (1., 52. kép). A feltárás idején a falpillérek között, a 14–15. századi járószint felett, 50 cm magas, sárga agyagba rakott téglákból, alaktalan kövekből álló befalazás volt, és a tetején vastag, kormos patics réteget találtunk. A patics felett épülettörmelék töltötte be a két falpillér közötti, 120 cm széles, 75 cm mély beugrót. A beugró, mint később kiderült, a 3. és a 4. helyiség 14–16. századi fűtőberendezéseinek volt a füstelvezető kürtője. A kürtőbe benyúlt a dél felől számított, 5. 13. századi ablakban kialakított kéménylyuk. A nyugati falpillérhez volt hozzáépítve a déli fal középső szakasza, amelyről korábban megállapítottuk, hogy egy sürgős javítás során keletkezett. A 4. helyiség nyugati fala a sávalapra épített, 13. századi udvarház fala, közepén helyezkedett el az eredeti formájában meg hagyott, korábban ismertetett, 13. századi ajtó. A 13. századi északi fal, ismét megemlíjtük, az egész épület legrosszabb állapotban megmaradt fala. Az ÉNy-i saroktól 75 cm-re, belevágták az 5. helyiségbe vezető, többször átépített ajtót (41. kép). Látszott, hogy az ajtó két oldalán, a bevágással keletkezett réseket, majd a kiomlásokat különböző, kisebb kövekkel és tégladarabokkal falazták be. A 100 cm széles ajtónyílás kőkerete két, nagy, 20 cm vastag kőlapon állt. Az ajtó keleti oldalán, a 4. helyiség É-i falában több kémény volt. Az ÉK-i sarokban szintén megroggyant a fal, mert az 5. helyiségbe vezető, 14. századi, padló alatti fűtőkamra építése, majd ennek megszüntetése után, a feltöltés megsüllyedt. A feltárás megkezdése idején (1998) látszott a javítás, de a befalazás nagy része már kiomlott. A keleti fal a korábbi fűtőberendezések átalakításai, majd ezek gondatlanul végzett javításai miatt, ugyanolyan rossz állapotban került elő, mint az északi fal, és a falsík nagy része a 2004-es feltárás idejére itt is leomlott.

A 14–16. században a 4. helyiségben különböző fűtőberendezéseket alakítottak ki. Miután a 14. század elején az északi, későközépkori 5. helyiségben megszüntették a konyhát, a későközépkori 4. helyiséget alakították konyhává, és egyben innen fűtötték a 3. és az 5. helyiségben felépített padlóalatti fűtőberendezéseket. Mindvégig azonban nagy problémát jelentettek a 13. századi padlóalatti fűtőberendezések maradványai, amelyekbe az átépítések idején állandóan

beleütköztek. Majd a középkor végén, a 14–15. századi fűtőberendezések maradványai felett ismét átalakították a konyhát. A 4. helyiség 5 m hosszú, 4 m széles keleti felében összesen 7 (hét) tüzelőberendezés maradványait tártuk fel, 6 berendezés maradványai a helyiség É-i falához voltak hozzáépítve, de az egyes tüzelő berendezésekhez tartozó kéményeket nem tudtuk szétválogatni.²⁶

4. helyiség DK-i sarok. A 3. helyiségben lévő fűtőberendezés bejárata. 14. század

A 4. helyiség DK-i sarkában a 3. helyiségben lévő, padló alatti fűtőberendezéshez vezető lejárát ajtónyílása helyezkedett el. Ez egyben, a fentebb említett 120x75 cm alapterületű kürtő volt, amelynek a déli oldalából lehetett lemenni a 3. helyiség fűtőberendezésének az előterébe (52. kép). Az ajtó K-i falát,

52. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház 4. helyiség, DK-i sarok. Tüzelő berendezés előtere, kürtő falai. 14. század

Abb. 52 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 4, SW-Ecke. Vorraum derHeizanlage, Wände des Rauchabzugs. 14. Jh.

amely a feltárás idején 135 cm magas volt, hozzáépítették az udvarház keleti falához, a Ny-i fal, pedig egybeépült a 4. helyiség déli falával. A keleti, 70 cm mély, alakatlan kövekből álló alapfal keleti oldalát 20 cm vastag csikban ráépítették az udvarház 13. századi járószintjét mutató falkiszögellésére. A 42 cm széles, keleti falpillér felmenő fala nagy méretű (40 x 30 x 30 cm) kváderekből állt, 4 egész és egy törött kváder maradt meg. Az armírozott falsarok él-szedett volt. Az ajtó Ny-i fala 70 cm széles volt, a fel-

menő falból csak az ÉK-i sarkon maradt meg egy él-szedett kváder, a fal többi része leomlott. A déli oldalon megmaradt a 2 sor hasított kövekből épített küszöb. A 15. században, a padló alatti fűtőberendezés megszüntetése után befalazták a lejárát ajtónyílását, és a Ny-i falpillér mellé helyezték az újabb tüzelőberendezés, a cserépkályha, 60 cm széles fűtőnyílását. A feltárás idején, a 120 cm széles ajtónyílás a 16. századi cserépkályha északi oldalával, abban egy ajtókeret 60 cm hosszú, 20 cm széles töredékével, és kályhás agyagba rakott téglákkal volt befalazva. Az ajtónyílás-kürtő 70 cm hosszú falainak a belső oldalán, több rétegű, rendkívül kormos vakolat foltok voltak, és meglehetősen égettek voltak a falak is. Különösen vastagon kormos volt a kürtő DK-i sarka, amelyben egy téglából épített, 15–16. századi füstelvezető nyílás részletei maradtak meg. A későközépkori átépítés ide-

53. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház 4. helyiség, ÉK-i sarok. Tüzelő berendezés előtere. 14. század

Abb. 53 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinen-garten. Westliche Kurie, Raum 4, NO-Ecke. Vorraum der Heizanlage. 14. Jh.

jén a 14. századi kürtő nagy részét törtekövekkel beépítették.

4. helyiség ÉK-i sarok. Az 5. helyiség fűtőkamrájának az előtere. 14. század

Az 5. helyiség fűtőkamrájának az előtere a 4. helyiség ÉK-i sarkában helyezkedett el (53. kép). Belső méretei: K–Ny-i irányban 140 cm széles, É–D-i irányban 200 cm hosszú. K-i oldala az udvarház K-i fala, É-i fala a 4. és az 5. helyiség közötti válaszfal. A falsarok

mellett, az északi falban volt a tüzelőnyíláshoz vezető folyosó. Az előtér Ny-i oldala a 4. helyiség É-i falához épített kőfal, megmaradt a DNy-i falsarok, amelyet ráépítettek a második, 13. századi padló alatti fűtőberendezés előterének a keleti téglafalára.

Az előtér K-i oldala az udvarház K-i alapfala, amelyben az első, 13. századi padló alatti fűtőberendezés befalazott bejárata helyezkedett el. A 14. századi fűtőberendezés építése idején kibontották a befalazás felső részét, és elbontották a 13. századi bejárat déli oldalát. Egy 150–160 cm széles, 60–70 cm magas nyílást alakítottak ki a falban. A fal külső oldalán megmaradtak a nyílás keretkövei. A 13. századi bejárat alsó részében meghagyták az épület-törmelék, főként tégladarabos, agyagos betöltést, és rárakták a 14. századi nyílás alját alkotó, nagy, hasított kőlapokat. A nyílás rendeltetését nem ismerjük, lehetséges, hogy szellőztetésre, vagy rakodásra szolgált. Az előtér É-i oldala a 4. és az 5. helyiség közötti válaszfal sávlapja. A sávalapban alakították ki az 5. helyiségben lévő fűtőkamra tüzelőnyílásához vezető, 70 cm hosszú, kis folyosót. A folyosó kibontásával a szükségesnél nagyobb lyuk keletkezett a sávalapban. A folyosó alja a szétszedett fal aljával egy szinten, a 13. századi járószintet mutató falkiugrás alatt 110 cm mélyen, a bolygatatlannak látszó, fekete földben volt. A folyosó oldalában keletkezett mélyebb réseket apró, kötőrmelékcs habarccsal tömték be, egy nagyobb habarcs csomóban egy, 14. század elejére jellemző fazék nagyobb darabja került elő. Ez rendkívül érdekes volt, mert egyrészt, nem találtunk több edénytöredéket a falban, másrészt, a fehér kerámia edény öblös alsó részét először sárga agyaggal körbe tapasztották, és csak ezután nyomták bele egy habarccsal kitöltött lyukba. A folyosófal kisebb egyenetlenségeit sárga, kályhás agyagba rakott kő és tégladarabokkal tömték be, végül az egész nyílást sárga agyagba rakott téglákkal kifalazták. A téglák nagy része szemlátomást, az elbontott 13. századi fűtőberendezésekből származik. A feltárás idején a téglák köpenyfal részletei már csak a Ny-i oldalon maradtak meg (54. kép). A K-i oldal a feltárás idejére teljesen leomlott, a kidőlt fal után maradt mélyedésekben látni lehetett sárga agyagba rakott téglák, vagy kődarabokat, de a jelenlegi helyzetből nem lehet a falsíkot rekonstruálni. Az omladék kihordása után előbukkant az 5. helyiségben lévő fűtőkamra DK-i sarkának a téglafala. A feltárás közben a folyosó feletti fal alsó része folyamatosan omlott, ezért a falüregben védőzsuluzatot készítettünk és abba hagytuk a fűtőnyílás K-i oldalán a kutatást. Az ÉK-i falsarok bolygatása és a „helyreállítás” rossz minősége már középkorban a fal repedéséhez vezetett. A fűtőkamra

tüzelőnyílása, miként az előtte húzódo folyosó, kövekkel, téglákkal, füstös, kavicsokkal volt teledobálva. A betöltés kihordása után megjelent a fűtőkamra vízszintes téglasorokból épített déli oldala. Ebben helyezkedett el a félkör alakú tüzelőnyílás (55. kép). A fűtőkamra déli falából 3 teljes és 2 hiányos, vízszintes téglasor megmaradt a tüzelőnyílás felett. A félkörös nyílásban egy kisebb, 64 cm magas és 55 cm széles, ugyancsak félkör alakú nyílást alakítottak ki, ez volt a fűtőkamra valódi tüzelőnyílása. A belső nyíláskeretet egy sor, hosszában élükre állított téglákból építették, a téglák kilátszó, rövidebb oldalainak a felső sarkát befelé rézsűsen lepatogtatták. A tüzelőnyílást betöltő paticcsal kevert, égett kő és tégladarabokat az omlásveszély miatt csak a belső téglakeret közepéig szedték ki. A betöltés alatt megmaradt a fűtőkamrába vezető, kormos, paticspadló, alatta a feketés barnás, bolygatatlannak látszó talaj is vastagon átégett.

Az előtér Ny-i oldala egy 50 cm széles, 144 cm hosszú fal volt, amely 117 cm magasan maradt meg (53. kép). Felső részét lapos, palás szerkezetű, hasított kövekből építették, az alsó része téglafal volt. Az É-i fal előtt 50 cm-re, tompaszögben meghajlott és még 20 cm hosszban bement a fűtőfolyosóba. Itt lapos tompaszögben nyugat felé hajlították és hozzáépítették a fűtőnyílás Ny-i oldalához. A kőfal alatt, 58 cm magas, 9 sorból álló, agyagba rakott téglafal volt, két sorban tetőcserepeket is beépítettek. A téglafal 2–4 cm sárga agyagrétegen állt, és ez alatt a fekete öntéstalaj következett (54. kép). Az előtér D-i falát, mint már említettük, ráépítették az 1. 13. századi, padló alatti fűtőberendezés déli téglafalának a maradványaira (24. kép). Az előtér DNy-i sarkában az 58 cm magas, 14. századi téglafal, az ugyanilyen magasan megmaradt 13. századi téglafalrészlethez volt hozzáépítve (56. kép). Az előtér déli falának a többi részét a padló alatti fűtőberendezések megszüntetése után beledöntötték az előtérbe. A falak a 14. századi magasságát nem ismerjük, mert a 15–16. századi átépítések idején lebontották.

Az előtér járószintjét több rétegű agyagtapasztás borította, amely a tüzelőnyílás előtti folyosóban és az előtér É-i felében teljesen átégett (54. kép). A többi részén az agyagpadló enyhén kormos és vastagon hamus volt. A 14. századi járószinttől számítva, a 140–145 cm mély előtérbe a 4. helyiségből lehetett lemenni. A 3. helyiség fűtőberendezéséhez vezető előtér-kürtő falpillérei és az 5. helyiség fűtőkamrájának az előtere között 100 cm volt a távolság. Lehetséges, hogy az 5. helyiség fűtőkamrájának az előtérbe csigalépcsőn lehetett lemenni. Erre mutatnak az épület-törmelékcs feltöltésben előkerült csigalépcső töredékek.

54. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház 4. helyiség, ÉK-i sarok. Tüzelő berendezés, előtér nyugati fala. 14. század

Abb. 54 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4, NO-Ecke. Heizanlage, W-Wand des Vorraumes. 14. Jh.

55. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség, ÉK-i sarok. Fűtőkamra tüzelőnyílása. 14. század

Abb. 55 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4, NO-Ecke. Feuerungsöffnung der Heizungskammer. 14. Jh.

56. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. 1: 1. fűtőberendezés előtere; 2: 2. fűtőberendezés 13. század; 3: előtér Ny-i fala, 4: szabad tűzhely, 14. század; 5: cserépkályha 15–16. század.

Abb. 56 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. 1: erste Heizanlage, Vorraum; 2: zweite Heizanlage, 13. Jh.; 3: W-Wand des Vorraumes; 4: freier Herd, 14. Jh.; 5: Kachelofen, 15.–16. Jh.

A 4. helyiség nyílt lángú konyhai tűzhelye. 14. század

Az udvarház É-i helyiségét, mint korábban említettük, a 14. század elején lakóhelyiséggé alakították, és a DK-i sarokban lévő, nyílt lángú, konyhai tűzhelyet megszüntették (57. kép). Az új tűzhelyet a 4. helyiségben, a kéményes északi fal előtt építették fel. A kutatás közben szét kellett szedni az itteni, 15–16 századi cserépkályha és a 14. századi nyílt lángú, konyhai tűzhely maradványait, de a tűzhely déli oldalán tanúfalat hagytunk. A 14. századi tűzhely építését a 13. századi fűtőberendezés maradványainak a feltöltésével kezdték. A feltöltés alsó része a 13. századi fűtőberendezés előtérét töltötte fel. Korábban leírtuk, hogy a 13. század-végi előtér lejárt, kormos, hamus agyagpadlóján, kormos, hamus földréteg volt, amely nekifutott az ajtó küszöbkövének, 13. századi cserepek és állatcsont töredékek voltak benne. Közvetlenül a 13. századi ajtó előtt épülettörmelékkel kevert, világos barna földhalom volt, amely betöltötte az ajtónyílás alsó felét. Az előtér nagyobb részét épülettörmelékes, fekete föld töltötte be, amely ráfolyt az ajtó előtti faltörmelékes földre. Ez a réteg átfolyt a 13. századi előtér nyugati falán, és vékony réteget alkotott a helyiség nyugati felében a 14. századi téglapadló alatt

57. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 4. helyiség. Szabad tűzhely Ny-i fala. 14. század
Abb. 57 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 4. W-Wand des freien Herdes. 14. Jh.

A kőkeretes nyílt lángú, szabad tűzhely K–Ny-i irányban 275 cm, É–D-i irányban 215 cm széles volt. Északi fala a 4. és az 5. helyiség közötti válaszfal volt, ebben a falban voltak a kémények, amelyek a tűzhely füstjét is elvezették. A keleti oldal alapjában véve, két falból állt (56. kép). Az alsó rész a 13. századi fűtőberendezés téglafala volt, amelyre cc. 32 x 26 x 26 cm kvádereket raktak. Különösen nagy méretű volt a

tűzhely DK-i sarokköve. Egy sor kváder maradt meg. A déli oldal 80 cm széles, 55–45 cm mély, hasított kövekből épített alapfala keresztelte a 13. századi fűtőberendezés maradványait, illetve beleépítették a 13. századi fűtőberendezések helyiségeibe és a lebontott falak helyére 25., 36., 39. kép). A fal déli oldala alatt 20 cm-re, megjelent a 13. századi fűtőkamra északi falának a belső oldala. A tűzhely déli keretét alkotó kvádersor előtt, 50–60 cm szélességben, gondosan illesztett kőlapokkal lefedték a 13. századi fűtőkamra betöltését. A kőlapokon megmaradtak a 14. századi téglapadló alatti habarcs foltjai. A tűzhely 50 cm széles Ny-i falát teljes egészében a 13. századi fűtőberendezés téglafala mellé építették. A 45 cm mély, törkövekből álló alapfal alja, átvágva a 13. századi feltöltés és padlórétegeket, a bolygatatlan talajban állt. A felmenő fal külső szélén, egy sorban, elnagyolt kváderek helyezkedtek el. A tűzhely falait sárga agyagba építették, a felmenő fal külső oldalát agyaggal betapasztották és bevakolták. A tűzhely átégett téglapadlója alatt 20 cm vastag agyagréteg volt, amely a tűzhely déli felében, félkör alakban teljesen szétégett. A 15. században a tűzhelyet a felmenő fal alsó kősoráig lebontották, és az átégett téglapadlóra cserépkályhát építettek (57. kép).

Az 5. helyiség

A 14. századi 5. helyiséget a konyha megszüntetése után lakóhelyiséggé alakították. Az átépítés első mozzanata a DK-i sarokban megmaradt tűzhely maradványainak az eltüntetése volt. A 20 cm vastag, homokos, agyagcsíkos feltöltés körbevette, de az új téglapadló habarcs alapozása már eltakarta a tűzhely téglakeretét. A habarcsréteg a tűzhely helyére épített padló alatti fűtőberendezés fűtőkamráját keretezte. A helyiség többi részén a 14. századi padló és az alatta lévő feltöltés 20–25 cm vastag lett. A helyiség első 13. századi járószintje fölé a 14. század elejére közel 50 cm vastag rétegsor került. Ebbe a rétegsorba ásták bele az 5. helyiség födémét tartó középoszlop talapzatát (30., 44., 57. kép). A téglalap alaprajzú kemény mészkő lábazat mérete: 47 x 40 x 21,5 cm volt. A lábazat felső részén 11 cm széles rézsű fut körben, tetején 25 cm széles, négyzet keresztmetszetű oszlop helye látszik. Az egyik oldalát, a rézsű felső szélétől 3–4 cm-re függőlegesen lemetsztették. Talpsíkján szerkesztő vonalak vannak, amelyekből arra lehet következtetni, hogy a talapzatot a faragás idején esetleg más helyre szánták. A talapzat alatt a szintemelés föld és habarcsrétegei helyett, falazó habarcsba rakott lapos kövek voltak, amelyek körben kilógtak a lábazat alól. A kőhalom tetejére egy nagyobb kőlaptöredéket fektettek, és erre, a vízszintes felületre falazták a lábazatot. A vízszintes kőlap alatti kövek között egy,

„Ewiger Pfennig” (Passau püspökség 1254–1451) került elő, amely a Magyarországon a 14. század közepéig volt nagyobb forgalomban.²⁷

Az 5. helyiségi padló alatti fűtőberendezése, fűtőkamra. 14. század

A 14. századi padló alatti fűtőberendezés fűtőkamrája az 5. helyiség DK-i sarkában helyezkedett el (1.,44. kép). Korábban leírtuk, hogy a 4. helyiségből fűtötték. A fűtőkamra méretei: 230 cm (É–D) hosszú, 230 cm (K–Ny) széles, mélysége a keleti oldalon, a bontott faltetőtől számítva, 150 cm volt. A lebontott fűtőkamra helyén a 15–16. században cserépkályha állt, amelynek a maradványait a dokumentálás után szétszedtük. A cserépkályha alatti feltöltés kihordása után megjelentek a fűtőkamra téglafalmaradványai. A fűtőkamra északi oldalán meghagyták a korábbi, konyhai tűzhely téglakeretét, in situ maradtak a tűzhely sarok kváderei. A nyugati oldalon a 13. századi lépcsőlejárát és a 80 cm széles tűzhelyfal között kisebb, lapos és törtkövekből álló, laza szerkezetű kőkeretet találtunk, amelyet már a fűtőkamrával együtt építettek. A feltárás közben leomlott. A 2. 13. századi fűtőberendezéshez vezető lépcsőlejárát kutatása közben feltártuk a 14. századi fűtőkamra Ny-i oldalát (59. kép). A téglafal déli végét hozzáépítették a

58. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 5. helyiség. Középoszlop lábazata. 14. század
Abb. 58 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 5. Sockel der Mittelsäule. 14. Jh.

13. századi lejárathoz. A fűtőkamra fala ezen az oldalon pusztult el a legjobban. A régészeti metszetben látszott, hogy az építkezés folyamán először a fűtőkamra méretével egyenlő nagyságú gödört ástak a kelta-cserepes fekete, öntéstalajba. A gödörben állva a fűtőkamra É-i és a Ny-i oldalát hozzáépítették a gödör földfalához. A K-i oldalt hozzáépítették az udvarház K-i falához, a D-i oldal, pedig az 5. helyiség D-i fala elé került. Ezért a fűtőfolyosót az udvarház sáv

alapjából kellett kibontani. hogy, amint korábban leírtuk, a 4. helyiség felől, az ott kialakított előtérből fűteni tudják a fűtőkamrát.

A fűtőkamra belső terét az omlásveszély miatt nem tudtuk teljes egészében feltárni, de az épület szilárdabb keleti fala előtt kisebb szondákban leástunk fűtőkamra téglapadlójáig. A keleti fal előtt 150 cm magasan megmaradt a téglafal. Hozzáépítették az udvarház 13. századi falához. A két sorból álló téglafal és az udvarház K-i fala között 25–30 cm széles rés volt, amelyet kisebb kődarabokból álló, habarcsos fallal töltöttek be. A bontott faltetőn látszott, hogy a törtkőfal teljesen betölti a falrést, ezt csak úgy lehetett elérni, hogy a törtkő- és a téglafal egyszerre épült. A téglafalat sárga, kályhásagyagba építették. A fűtőkamra belső terének a kialakítását ezen a falon végig megfigyelhettük. A fűtőkamra két részből állt. Felső részét a kettős dongaboltozat, alsó részét a keskenyebb tüzelőtér alkotta. Az 1999-es feltárás idején a tüzelőtér felső részéből 9 sor téglá maradt meg. A felső 4 sorban hosszában, lapjával fektetve építették a falat. Alatta 5 sorban félbetört téglákból állt a fal, középen dilatációs rés volt. A fal teljes hosszában látszott a fűtőkamra felső dongaboltozatának az ívindítása. A 9 téglasor alatt megjelent a tüzelőtér belső, 37 cm széles téglafalának a teteje. Erről indult a fűtőkamra alsó dongaboltozata. A D-i oldalon a 37 cm széles téglafalak tetején, mind a két oldalon megmaradtak az élére rakott téglákból álló, alsó dongaboltozat részletei. Itt a kiásás határa a faltetőtől számítva csak 45 cm volt (59. kép). Téglák mérete: 23x 12,5 x 4 cm. Az É-i oldalon szinte teljes egészében megmaradt az élére állított téglákból kialakított, alsó dongaboltozat első kősora. A kősor a függőleges északi téglafalhoz volt hozzáépítve (60. kép). A fűtőkamra DK-i sarkánál helyezkedett el a füstelvezető nyílás, más szóval, a kéménylyuk. Látszott, hogy a korábbi tűzhely számára kibontott, 35 cm széles füstelvezető nyílás kőkeretének az alsó, vízszintes lapja ráfeküdt a fűtőkamra alsó dongaboltozatának a szélére (61. kép). A nyílás déli oldalán is megmaradt a kőkeret. A füstelvezető nyílást később a cserépkályhák tüzelőnyílásává alakították. A füstelvezető nyílás magasságát nem ismerjük. A fűtőkamra kettős dongaboltozata közötti magasságot a keleti oldalon fennmaradt felső téglasorról induló ívindítás és az alsó rész belső téglafal tetejéről induló ívindítás közötti távolság alapján rekonstruáltuk. A két boltívindítás között 30–35 cm volt a távolság. A felső boltív magasságát nem lehet rekonstruálni. A fűtőkamra ÉNy-i sarkában kiásott, kis szondában elértük a fűtőkamra téglapadlójának a tetejét, a fűtőkamra mélysége az alsó dongaboltozat alatt cc. 135 cm lehetett. A kiásás határáig a belső téglafalakhoz semmi sem volt hozzáépítve. A helyiség téglapadlójának a geodéziai ma-

59. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 5. helyiség. Fűtőkamra nyugati fala. 14. század
Abb. 59 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 5. W-Wand der Heizungskammer. 14. Jh.

60. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház, 5. helyiség. Fűtőkamra északi oldala feltárás közben. 14. század

Abb. 60 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 5. N-Seite der Heizungskammer während der Freilegung. 14. Jh.

majd újabb földréteggel a faltetőig betöltötték a fűtőkamrát. Először a 4. helyiségben láttuk, hogy a fűtőfolyosóba dobált kövek mögött a fűtőkamra nyílását teljes egészében betöltötte az apró épülettörmelékkel kevert homokos föld (55. kép). A szilárdabbnak látszó, északi fal előtt, kiástunk egy szondát, amelyben a 30–35 cm vastag, kormos nagyméretű kavicsok alatt, a téglapadlóig épülettörmelékkel kevert homokos földet találtunk. A fűtőberendezés maradványainak a védelme érdekében a homokos feltöltést bennhagytuk a fűtőkamra alsó részében, és a feltárás után a kormos kavicsokat is visszaraktuk.

A fűtőkamra középkori betöltésére, és a falkoronákra 15–20 cm vastag, sötét-sárga, kályhaságyagot tapasztották, ez a réteg egyben, már az első cserépkályha alapozása volt. A fűtőberendezés lebontásának az idejét a 4. helyiségben lévő előtér feltárása közben előkerült régészeti leletek mutatták meg. Először itt is elbontottuk a 15–16. századi tűzhelyet, és a tűzhely alatti feltöltést. A fűtőkamra előterének a felső részét 60 cm vastag, darabos épülettörmelék töltötte be. Ez alatt egy, régészeti leletekben gazdag, apró épülettörmelékes, homokos föld következett, amely a padlóig

61. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház 5. helyiség. Fűtőkamra déli oldala feltárás közben. 14. század

Abb. 61 Budapest XIII. Bez., Margareteninsel, Ruinengarten. Westliche Kurie, Raum 5. S-Seite der Heizungskammer während der Freilegung. 14. Jh.

gasságát ismerve, úgy tűnik, hogy a fűtőberendezés teteje valamennyire kimagasodott a körülötte lévő téglapadlóból.

A fűtőkamrát a 15. század első felében lebontották, a kormos fűtőkavicsokat félre rakták. A fűtőkamra alsó részét apró épülettörmelékkel kevert homokos földdel feltöltötték és a feltöltés tetejére, egyenletes réteget alkotva, visszahordták a kormos kavicsokat,

betöltötte az előteret. A homokos betöltés tetején két, 1408-ból és 1410-ből származó Zsigmond pénzérmét találtunk. A többi régészeti lelet is a 15. század első felére jellemző, cserépedényekből, kályhaszemekből származik.

A kolostor területén, az ebédlőben (refektoriumban) és a kórházban is megszüntették a padló alatti fűtőberendezéseket. A 15. század első felében, az

egész épületegyüttesben nagy felújításokra és átalakításokra került sor, ennek nyomai a földszinti helyiségekben a cserépkályhák állításában és a konyhák átépítésében, illetve újabb konyhák építésében is megmutatkozott. Ebben az időszakban megkezdődött a két királyi udvarház és a kolostor templom szentélyének az összeépítése. Átépítették a kórházat, a vallási

fogadalmat tett asszonyok (beginák), a kolostorba költözött világi asszonyok – lányok és a domonkos szerzetesek házát, a várfalszerű kerítéseket és a kapukat. A 15. század első felében kialakult az udvarokkal körülvelt központi épületegyüttes végleges alaprajza, a 16. elejéig már csak az egyes épületek belső terében voltak átalakítások (62. kép).²⁸

62. kép Budapest XIII. Margit-sziget, romkert. Nyugati udvarház feltárt falai, észak felől. Ásatás 2004
Abb. 62 Budapest XIII. Bez., Margaretensinsel, Ruinengarten. Die freigelegten Wände der westlichen Kurie, von Norden. Grabung 2004

Jegyzetek

- 1 Az első óbudai királyi épület maradványait még nem ismerjük. Az állandó királyi központtá fejlődött Óbuda második királyi vára a III. Kálvin utcai református templom helyén és a templom körül helyezkedett el (GEREVICH 1973, 264, 273, 280–281).
- 2 D. PAIS, *Magyar Anonymus*. Budapest, 1926.
- 3 Feuerné Tóth Rózsa, Kovács Eszter és a szerző ásatásain előkerült falurészlet feldolgozása folyamatban van.
- 4 A Szent Mihály egyházat a legtöbb kutató a későbbi premontrei kolostor elődjének tekinti, és a kolostor területén rekonstruált templom belsejében előkerült, kisebb épület (kripta?) maradványaival azonosítják (RUPP 1868, 58–62. GYÖRFFY 1973, 281).

- 5 A fal belső oldala egybeesett az árvízi töltés előtt engedélyezett feltárási terület keleti határával. A feltető borító törmelékben annyit lehetett megállapítani, hogy a feltető 100 cm-nél szélesebb volt.
- 6 Az 1686-os, török alóli felszabadító háború idején a domonkos apácakolostorban rendezték be Lotharingiai Károly seregének a táborigyűlést. A templomban és a templom körül nagy katonai tömegsírokba temették a halottakat. A templomhajó K-i felében kiásott, 1686-os sírgödört 1838-ban, József nádor utasítására feltárták, az emberi csontok egy részét közszemlére bocsátották, más részét visszatemették (KUBINYI 1862, 21). Az 1938-as műemléki kutatás során ismételtelen kutattak a templom-

- ban, majd 1945-ben, a szentélyhez épített 19. századi, neogótikus kápolna szétlövésével egy időben, az egész romkert tönkrement. A helyreállítással járó utolsó szint-süllyesztésre az 1960-as években került sor (IRÁSNÉ MELIS 2004, 110–112).
- 7 A 20. század első felében Lux Kálmán és Lux Géza kutatásairól nem készült geodéziai felmérés, nincsenek részletrajzok, fényképek, és hiányzanak az egyes épületekre vonatkozó régészeti megfigyelésekre alapozott építéstörténeti megfigyelések is. A feltárás azt jelentette, hogy az épülettörmelékét és a 19. századi feltöltés földrétegeit lehordták a középkori falmaradványokról. Ezután a műemléki helyreállítás tervezett járószintjéig a feltöltéssel együtt a későközépkori rétegeket is kihordták a templomból és a konventépületből. 1959–1961 között Feuerné Tóth Rózsa például, a kolostor ÉNy-i helyiségeiben már nem talált középkori rétegeket és mivel nem végzett falkutatást, nem is találta meg a középkori járószinteket (FEUERNÉ 1971, 264).
- 8 Egyes kolostorokban a kerengő É-i mellvéd falával egybeépült, kis négyszögletes helyiséget könyvtárként használták. A Margit-szigeti kolostorban ugyanilyen helyiség maradványai kerültek elő (FEUERNÉ, 1971, 260).
- 9 Rogerius mester siralmas éneke. Horváth János fordítása (GYÖRFFY 1981, 111–148). *Rogerii Carmen miserabile*. Scriptorum rerum Hungaricarum tempore dum regumque stirpis Arpadianae gestarum. Edendo operi praefuit Emericus Szentpétery. I–II. Budapestini 1937–1938.
- 10 A latin Margit-legenda: K. BŐLE, Árpád-házi Boldog Margit szentté avatási ügye és a legősibb latin Margit legenda. Szent István Akadémia Hittudomány-Bölcséleti Osztályának Felolvasásai III/I. Budapest 1937. 17–43. A magyar Margit-legenda: Régi magyar kódexek. Nyelvelmélet VIII. szerk. GY: WOLF. Budapest 1879. 1–86.
- 11 XXVII. Domina Anna, filia quondam domini Meloan de Nitra, soror et monialis eiusdem monasterii, iuravit ut supra. Item dixit: ... „quadam die vocavit me, et feci cum ea unam cordam de caneva, et rogavit me, quod ego ligarem sibi utrumque brachium super carnem cum ipsa corda, et quod multum stringerem, et tunc ego ligavi sibi primo unum brachium cum ipsa corda, et fecit me stringere tantum brachium suum cum ipsa corda, quod ipsa corda videbatur intrare carnem suam, et postea statim fecit me ligare aliud brachium de alia parte corde eodem modo.” Interrogata, ubi erant tunc, respondit: „In quadam domo claustrum, in qua moratur domina regina, quando venit ad monasterium illud” (FRAKNÓI 1896, 251).
- 12 XXXII. Domina Elisabeth, filia quondam comitis Adriani, soror et monialis eiusdem monasterii, iuravit, ut supra. Item dixit, quod in vigilia pentecostes dixit mille ‘Veni sancte Spiritus’, et si mater sua erat tunc in monasterio (et) non poterat illa die facere illud, faciebat in alia die, quando poterat (FRAKNÓI 1896, 266).
- 13 LXII. Domina Agnes, filia quondam Herlip, neptis domini Caroli iudicis de Buda, iuravit, ut supra. Interrogata, ... respondit: „Ego stabam iuxta sepulcrum, et predictae sorores tenebant me, quia non poteram sustinere me, ro- gabam istam sanctam Margaretham, quod sanaret me”. ... Interrogata, si de die et de nocte stabat ad dictum sepulcrum per illas quatuor dies, sanaretur, respondit? „De nocte stabam in domo domini regis, que modo destructa est, et de die apud sepulcrum predictum” (FRAKNÓI 1896, 316–317).
- 14 A Duna-parti udvarház összeépült a kolostortemplom szentélyéhez épített kápolnával, amelyet az ásatási eredmények alapján az 1285-ben említett Szent István kápolnával azonosítottunk.
- 15 Az udvarház eddig feltárt részletei még nem teszik lehetővé, hogy pontosan besorolhassuk a 13. századi erődített udvarházakat, vagy a kisebb várak sorába.
- 16 2005-ben a templom szentélyének műemléki felújítása érdekében elbontották a középkori szentélyhez épített neogótikus kápolna maradványainak egy részét, és alatta előkerült a 4. nagy, 17–18. századi temetőrészlet. A négy sírréteg alatt korábbi épületmaradványokat már nem lehetett megfigyelni (KOVÁCS 2005, 208). Lehetséges, hogy a temetőrészlet K-i, feltáratlan oldala már a Duna-parti udvarház területére esett.
- 17 A falfestmény töredékek konzerválását, szétválogatását és az összeillő darabok alapján lehetséges rekonstrukciót Harsányi Eszter készítette el. E. HARSÁNYI, *Középkori falfestmény töredékei a Margit-szigeti királyi kastélyból*. Kézirat, 2005.
- 18 2004-ben szétszedték a középkori kövekből, főként építészeti elemekből álló, 17. századi oltárt.
- 19 Az ásatások során a kolostor ebédlőjében (refektorium), és a kórházban (infirmaria), is előkerültek a 13–14. századi, padlóalatti fűtőberendezések maradványai. Három helyiségben 14–15. századi, sarokba épített kisebb kandallót találtunk, majd a 15. század elejétől cserépkályhakkal fűtöttek. A fűtőberendezések és a fűtéstechika rekonstrukcióját, valamint az ezekkel kapcsolatos kutatási eredményeket külön tanulmányban ismertetjük. A refektoriumban előkerült fűtőberendezést Lux Kálmán tárta fel az 1920-as években. A visszatemetett falrészleteket Feuerné Tóth Rózsa 1961-ben ismét feltárta (FEUERNÉ 1963, 427–446).
- 20 Mindegyik épületszárnyban építettek konyhát, kemencét. A kolostornégyszög DK-i sarkán, a kolostornégyszög DK-i sarkához épített, Duna-parti beginaház DK-i sarkán, a déli udvar DNy-i negyedében a kórház DK-i oldalán találtuk meg a konyhák, sütőházak maradványait. A konyhák, tűzhelyek, kemencék rekonstrukcióját, analógiáit külön tanulmányban ismertetjük.
- 21 XXXVIII. Frater Marcellus: Item dixit: „Veneram de Strigomio ad istud monasterium, et ista beata Margaretha dixit mihi: ‘Nos fuimus in periculo submersionis propter inundationem Danubii, si pervenissemus, ubi pervenissemus ossa mea (?) aqua usque huc venit mihi’; certum locum demonstrando, et ego respondi: ‘Vadas, vadas, hoc ego non credo’; et tunc illa dixit: ‘Domine Jesu Christe, ostendas veritatem istius istius facti priori, qui hic est, ut ipse credat verbis meis’; et cum tanta velocitate statim aqua reversa fuit, quod oportuit me ascendere, fugiendo ante aquam, super assidem positum super murum, in quo sunt columnae, que sustinent porticum ipsius claustrum, et satis maior fuit aqua, quam prius fuerat, et usque ad matutinum aqua ita se retraxit, quod

- vix vestigia ipius apparebant” (FRAKNÓI 1896, 280–281. BELLUS–SZABÓ 199, 194–195).
- 22 A 22. tanú, Alexandria vallomása (BELLUS–SZABÓ 1999, 150).
- 23 A falfestmény darabokat Kurovszky Zsófia szedte le, a restaurálásra nem volt lehetőség.
- 24 LXII. Domina Agnes, filia quondam Herlip, neptis domini Caroli iudicis de Buda, iuravit, ut supra. Interrogata, ... respondit: „Ego stabam iuxta sepulcrum, et predictae sorores tenebant me, quia non poteram sustinere me, rogabam istam sanctam Margaretham, quod sanaret me”. ... Interrogata, si de die et de nocte stabat ad dictum sepulcrum per illas quatuor dies, antequam sanaretur, respondit? „De nocte stabam in domo domini regis, que modo destructa est, et de die apud sepulcrum predictum” (FRAKNÓI 1896, 316–317. BELLUS–SZABÓ 1999, 234–235).
- 25 A templom és a konventépület ásatási eredményeinek feldolgozása folyamatban van.
- 26 A kibontott kémények átmérője cc. 25 cm volt. A falazó kövek kiálló sarkai miatt a kémények falsíkja egyenetlen volt. Az udvarház keleti falában megmaradt kéménylyuk oldalait sima felületű kőlapokból alakították ki, és ezeken is csak a befalazásból maradt meg a habarcs.
- 27 Az ásatáson előkerült pénzeket Tóth Csaba, a Nemzeti Múzeum tudományos munkatársa határozta meg, baráti segítségét köszönöm.
- 28 A geodéziai felmérést dr. Vándor Andrásné, a rajzokat és a metszetek felmérését Kuczogi Zsuzsanna, a fotókat Bakos Margit, Kovács Eszter, Hack Róbert és Tihanyi Bence készítették. A régészeti leleteket Hunyady Ágnes, és Tóth Attila restaurálták. Minden munkatársam közreműködését köszönöm.

IRODALOM

- BELLUS–SZABÓ 1999 I. BELLUS–ZS. SZABÓ, *Árpád-házi Szent Margit legrégebb legendája és szentté avatási pere*. Budapest 1999.
- ÉRSZEGI 1983 *Árpád-kori legendák és intelmek*. – A válogatás, a bevezető tanulmány, a jegyzetek és a szöveggondozás Érszegi Géza munkája. Budapest 1983.
- FEUERNÉ 1963 R. FEUERNÉ TÓTH, *Középkori hypocaustum a Margitszigeten*. BudRég 20 (1973) 427–446.
- FEUERNÉ 1971 R. FEUERNÉ TÓTH, *A margitszigeti domonkos kolostor*. BudRég 22 (1971) 245–268.
- FRAKNÓI 1896 V. FRAKNÓI, *Inquisitio super vita, conversatione et miraculis beatae Margarethae virginis, Belae IV. Hungarorum regis filiae, sanctimonialis monasterii virginis gloriosae de insula Danubii, Ordinis Praedicatorum. Vesprimis diocesis in Monumenta Romana episcopatus Vesprimiensis*. I. Budapest 1896–1897, 162–383.
- GEREVICH 1962 L. GEREVICH, *Az óbudai királyneői vár maradványai*. Budapest Műemlékei II. Budapest 1962, 372–382.
- GEREVICH 1973. L. GEREVICH, *Az első települések építészete*. In: Budapest Története II. Budapest 1973, 353–401.
- GYÖRFFY 1981 GY. GYÖRFFY, *A tatárjárás emlékezete*. Budapest 1981.
- GYÖRFFY 1973 GY. GYÖRFFY, *Budapest története az Árpád-korban*. In: Budapest Története 1. Budapest 1973, 217–349.
- GYÖRFFY 1998 GY. GYÖRFFY, *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza IV*. Budapest 1998.
- IRÁSNÉ MELIS 1999 K. IRÁSNÉ MELIS, *Régészeti adatok a budapesti 11–13. századi királyi udvarhelyek kutatásához*. BudRég 33 (1999) 291–311.
- IRÁSNÉ MELIS 2004a K. IRÁSNÉ MELIS, *A 13. századi kisvárok régészeti kutatása Budapest területén*. Monumenta Historica Budapestinensia 14. év nélkül. 65–71.
- IRÁSNÉ MELIS 2004 K. IRÁSNÉ MELIS, *A Budapest Margit-szigeti domonkos apácakolostor pusztulása a 16–17. században*. BudRég 38 (2004) 107–120.
- KOVÁCS 2005 E. KOVÁCS, *Budapest, XII. Margitsziget, domonkos apácakolostor. Régészeti kutatások Magyarországon 2005*. Budapest 2006, 208.
- KUBINYI 1861 F. KUBINYI, *Margitsziget műemlékei*. ArchKözl 2 (1861) 1–25.
- LUX 1938 G. LUX, *Újabb ásatások a Margitszigeten*. Technika, 1938. június, 204–213.
- RUPP 1868 J. RUPP, *Buda-Pest és környékének helyrajzi története*. Pest 1868.
- SZÚCS 1993 J. SZÚCS, *Az utolsó Árpádok*. Budapest 1993.
- TÖRÖK 2002 J. TÖRÖK, *A tizenkettedik század magyar egyháztörténete*. Budapest 2002.

TÖRÖK 2003
WERTNER 1892

J. TÖRÖK, *A tizenharmadik század magyar egyháztörténete*. Budapest 2003.
M. WERTNER, *Az Árpádok családi története Nagy-Becskereken*. (Történeti nép- és földrajzi könyvtár LI.) 1892.

DIE ARCHÄOLOGISCHE ERFORSCHUNG DES MITTELALTERLICHEN KÖNIGLICHEN HOFES AUF DER MARGARETENINSEL VON BUDAPEST I

Auszug

Die Entstehung des königlichen Hofes auf der Margareteninsel in der ersten Hälfte des 13. Jahrhunderts

Im Laufe des 11.–13. Jahrhunderts entstanden in den Wirtschaftszentren der königlichen Privatbesitze königliche Höfe zur Versorgung der königlichen Familie. An den häufig besuchten Orten wurden Wirtschaftsgebäude, Kurien und Kapellen erbaut und das Gelände mit Mauern und Gräben umgeben. Auf Budapester Boden wurden bis 1241 fünf königliche Höfe geschaffen. Die bedeutendsten von ihnen waren die von Óbuda/Altöfen und der Insel Csepel, deren Stelle wir aber nicht kennen, und auch die der Pester Kurie ist unsicher. Als erste wurden die Reste der zwischen 1226 und 1235 erbauten Óbudaer/Altöfner Königsburg (Budapest III. Bez., Kálvin utca) gefunden. Mit archäologischen Grabungen wurde der königlichen Hofes des 11.–13. Jahrhunderts von Cinkota identifiziert, und in der Periode 1995–2004 fanden wir auch die Gebäudereste des königlichen Hofes des 13. Jahrhunderts beim Dominikanernonnenkloster auf der Margareteninsel. Der historischen Tradition nach ist der Beginn der Hofhaltung auf der Margareteninsel mit König Emmerich (1196–1205) zu verbinden. Zum Ausbau kam es aber unter der Herrschaft von König Andreas II. (1205–1235), nachdem Emmerich als erster und dann Andreas II. 1212 endgültig Óbuda/Altöfen der Propstei schenkte. Das Gebiet des Óbudaer/Altöfner königlichen Hofes kam also 1212 in den Besitz der Propstei. Die Kurie kann man aber nicht lange genutzt haben, da sie wahrscheinlich in der Feuersbrunst von 1223 zerstört wurde. Nach dem Feuer hätte Andreas II. Óbuda/Altöfen gerne wieder zurückerworben, aber Herzog Béla konnte 1227 nur erreichen, daß das Kapitel dem König das für die Königsburg geeignete Gebiet wieder in Pacht gab. Die Bauarbeiten wurden in den 1230er Jahren beendet. Die Kapelle der Burg wurde der 1235 heilig gesprochenen Elisabeth geweiht. Die Margareteninsel taucht nach der Feuersbrunst von 1223 in den historischen Quellen auf. Andreas II. mußte die Kurie auf der Insel so ausbauen, daß er sich bis zur Fertigstellung der neuen Königsburg zur Aufnahme der Hofes

und der Königsfamilie eigne. Den Beginn der Bauarbeiten auf der Margareteninsel zeigt die Gründung der St. Michaeliskirche. In der Gründungsurkunde von 1225 erscheint erstmals die Margareteninsel, damals Budaer Insel (Insula Budensi) genannt. Der allgemein bekannte Name Haseninsel (Insula Leporum) tauchte 1243 auf, und der Ausdruck Insel der Seligen Margarete in Erinnerung an die hl. Margarete war 1319 in der Urkunde von Königin Beatrix enthalten.

Die erste Kurie

Die Überreste des großen Steingebäudes östlich vom Chor der späteren Klosterkirche wurden als Reste der ersten Kurie identifiziert. Vor dem Gebäudeteil zog sich ein 120 cm breiter Flur hin, die Flurwände, etwas breiter als 100 cm, umgaben die Kurie als Burgmauer. Die archäologischen Schnitte des Forschungsgrabens durch den O-Flur demonstrieren die gesamte mittelalterliche Geschichte des Gebäudes. Es zeigten sich sieben mittelalterliche Fußbodenschichten, von denen die siebente das Laufniveau des 1529 verlassenen Gebäudes war. Unter der vierten Fußbodenschicht von unten fand sich die charakteristische Schichtenreihe der 1243 begonnenen Bautätigkeiten zur Zeit Bélas IV. Die drei unteren Fußbodenschichten gehörten zur vor 1241 gebauten Kurie. In der ersten Bauperiode (um 1200) wurde das Laufniveau der Kurie durch einen Wandvorsprung aus 11–14 cm breiten, flachen Steinen gezeigt. In der zweiten Bauperiode (1243–1255) wurden die abgetragenen Wände zum Fundament des neuen Bruchsteingebäudes. In der NO-Ecke der Kurie war unter dem Ziegelfußboden des zweiten Gebäudes der Schutt der früheren Feuerungseinrichtung verteilt worden. Bei der Abschätzung der O-W-Ausdehnung des Gebäudes am Donauufer boten die Stützpfähle des Chorabschlusses aus dem 14.–16. Jahrhundert der Klosterkirche eine Hilfe. Die O-W-Ausdehnung der ersten Kurie betrug höchstens 11 m, und der Innenraum wird maximal 9 m breit gewesen sein. Die Kurie mit zur Donau paralleler Achse und rechteckigem Grundriß war ein größeres Gebäude, aufgrund der Mauerdicke möglicherweise

mit Obergeschoß. Zur Feststellung des vollständigen Grundrisses der ersten Kurie müssen die Freilegungen fortgesetzt werden.

Von den Gebäuden des königlichen Hofes vor 1241 gehörten die größten zusammenhängenden Teile zu den Überresten der Kirche. Erhalten blieben das charakteristische, in gelben Lehm eingebettete Fundament der N- und S-Wand des Schiffes und die unteren Steine der Wände. Der W-Rand des späteren Wandpfeilers im nördlichen Kreuzgangflur stand auf dem gelblehmigen Fundament, neben seiner O-Seite befand sich ein steinummauertes Kindergrab. Die innere Länge des Schiffes mag 22 m gewesen sein. Am W-Ende des Schiffes fanden sich vier Tragepfeiler der Empore, die später, vergrößert die W-Seite des zweitagigen U-förmigen Nonnenchors aus dem 13. Jahrhundert der Klosterkirche trugen. Die für die Kirchenwände typische Fundamentierung fand sich noch unter zwei Gebäudeteilen. Das eine Gebäude hatte man an das Kirchenschiff angebaut, das dritte war der Glockenstuhl. Im spätmittelalterlichen Kloster wurde an derselben Stelle der neue Glockenstuhl errichtet.

Um die Kirche lag ein Friedhof, und auch im Kircheninneren wurde bestattet. Im Kreuzgang des Klosters fanden sich in der NW-Ecke und im W-Flur 60–70 cm tief unter dem Kreuzgangfundament des 13. Jahrhunderts ungestörte Gräber. An den übrigen Stellen wurde vor Beginn der Erdarbeiten des Klosterbaus der Friedhof aufgelassen und die aufgenommenen Menschenknochen später um die Klosterkirche in acht Wandecken wieder bestattet.

Die Gebäudegruppe an der SO-Ecke des Klostergevierts entstand in mehreren Bauperioden. An der SO-Ecke des größten spätmittelalterlichen Gebäudes blieb eine vorspringende Wandecke aus der Periode vor dem Klosterbau erhalten, wahrscheinlich das Detail eines Torturms.

Von der Kurie an der Donau nach Westen, im späteren westlichen Klostergarten, wurden 40–60 cm breite Steinmauerreste gefunden, die von den Wohnhäusern der Dienstfamilien stammen.

Der Mongolensturm und der Ausbau der militärischen Verteidigungslinie gegen einen wiederholten Angriff, 1241–1250

In den ersten Märztagen 1241 brach die Vorhut der Mongolen in die Karpaten ein und schlug die Grenzschutztruppe von Palatin Dénes. Auf die Nachricht von der Kriegsgefahr hin beauftragte der König Bischof István Báncsa von Vác/Waitzen, die Pröpste von Arad und Csanád damit, die Königin mit den Kindern an die österreichische Grenze zu geleiten. Am 12. April 1241 vernichteten die Mongolen auf dem Schlachtfeld von Muhi das Heer des ungarischen

Königs, und Béla IV. floh über Oberungarn zur österreichischen Grenze. Damals weilten Königin Maria und die Kinder bereits in der Burg Clissa bei Spalato. Die königliche Familie litt bei ihrer Flucht sehr, zwei Mädchen starben und sind im unverzierten Steinsarg über dem Hauptportal des Domes von Spalato (Split) beigesetzt. Béla IV. und die schwangere Königin Maria legten das Gelübde ab, falls ihnen eine Tochter geboren werde, diese für die Rettung des Landes Nonne werden zu lassen. Am 27. Januar 1242 wurde in der Burg Clissa Herzogin Margarete geboren, das gottgeweihte Kind des Königspaars.

Im Frühjahr 1242 verließen die Mongolen nach Verwüstung des rechten Donauufers das Land. Béla IV. und sein Gefolge traf am 16. April 1243 in Obuda/Altöfen ein und nahm Wohnung in der Kurie auf der Haseninsel. Es folgten zwei Monate dauernde Beratungen. Zehn Tage vor seiner Abreise (am 5. Juni 1243) verfügte Béla IV., daß auf dem Budaer/Ofner Burgberg eine befestigte Stadt gegen einen erneuten Mongolenangriff errichtet werden solle. Der König dachte der Donau bei der Verteidigung gegen einen erneuten Angriff aus dem Osten eine wichtige Rolle zu und begann deshalb, ähnlich dem römischen Limes, am rechten Donauufer Burgen bauen zu lassen. In die Bauarbeiten bezog er die Kreuzritter mit ein, die den Zeitgenossen gemäß über die meiste Praxis beim modernen Burgenbau verfügten. 1250 schrieb Béla IV. an den Papst einen Brief, dem zu entnehmen ist, daß die ersten Burgen an der Donau im Raum der Hauptstadt errichtet wurden. Ein kleinerer Abschnitt der Verteidigungslinie verlief über die Margareteninsel. Am S-Ende der Insel befand sich die viereckige Burg der Kreuzritter mit vier Ecktürmen, und die Burg am N-Ende der Insel wurde in den historischen Quellen Burg des Erzbischofs von Estergom/Gran genannt. Die königliche Kurie auf der Margareteninsel war 1241 bereits befestigt, aber Béla IV. befand sie für ungenügend und ließ den ganzen königlichen Hof umbauen.

Der Umbau des königlichen Hofes. Die Kurie des Königs und Königin (1243–1255)

Der königliche Hof war eine vom Kloster gesonderte befestigte Gebäudegruppe. In dem von starken Mauern umgebenen Gebiet standen zwei Kurien. Den historischen Angaben gemäß besuchten Béla IV. und seine Nachfolger – Stephan V. und Ladislaus IV. – sowie auch die Königinnen gesondert regelmäßig die Haseninsel. Einige Zeitpunkte der mit der Erledigung von Amtsangelegenheiten verbundenen Aufenthalte auf der Insel kennen wir durch die Datierung der dort ausgestellten Urkunden. So blieben z. B. aus der kurzen Zeit Elisabeths als Königin (1270–1272) fünf

Urkunden erhalten, von denen vier auf der Haseninsel datiert wurden. 1276, zur Zeit der Untersuchung in Angelegenheit von Margaretes Heiligsprechung, sprechen zwei Nonnen der Insel in ihrer Zeugenaussage mit Bestimmtheit vom Haus der Königin, und aus ihren Worten kann man auf regelmäßige Besuche von Königin Maria schließen. Die Königsfamilie besuchte häufig die vier im Kloster lebenden Herzoginnen, Margarete, die Tochter Bélas IV., seine Enkelin Margarete, seine Urenkelin Margarete und Stephans V. Tochter Elisabeth. In der Kurie fanden auch bedeutende politische Ereignisse statt. 1266 schlossen Béla IV. und der jüngere König Stephan Frieden, und im Herbst 1270 wurde hier das einzige erwachsene männliche Familienmitglied des Arpadenhauses Herzog Béla von Macso ermordet. Béla IV. starb 1270 in der Kurie auf der Insel, und 1272 wurde Stephan V. in der Kirche des Dominikanerinnenklosters bestattet. 1286 wurde bis in die 1290er Jahre im königlichen Hof auf der Insel die Ehefrau Ladislaus IV. Königin Isabella, in Gewahrsam gehalten. 1292, nach dem Tode Ladislaus IV. zog sich Erzsébet Kun (1240?–1295?), die verwitwete Königinmutter, aus dem politischen Leben zurück und ließ sich auf der Haseninsel nieder. Anlässlich der 1276er Untersuchung in Sachen der Heiligsprechung Margaretes erzählte die Nichte des früheren Hofkommandanten, Ágnes, daß an den vier Tagen, an denen sie krank an Margaretes Grab gebetet habe, „jede Nacht der Herr König in seinem heute schon zerstörten Haus“ weilte. Keiner der Anwesenden hat Ágnes verbessert. 1276 waren also das Haus des Herrn König und das der Königin zwei gesonderte Gebäude, und das Haus des Herrn König war in zerstörtem Zustand.

Bei den archäologischen Forschungen stellte sich heraus, das die Wände zweier zentraler Gebäude des 1541 den Türken in die Hände gefallenen königlichen Schlosses in den Wänden der ebenerdigen Räume der Kurien des 13. Jahrhunderts standen. Die beiden Gebäudeflügel befanden sich nördlich vom Chor der Klosterkirche an beiden Seiten eines 38 m langen und 12 m breiten, schmal rechteckigen Hofes parallel mit der Donau.

Das S-Gebäude des östlichen Hofes, das Haus des Königs, stand auf den Fundamenten der etwa an der Wende des 12.-13. Jahrhunderts erbauten Kurie. In die östliche Burgmauer wurde ein Tor eingelassen und auf der NO-Ecke der Kurie ein hufeisenförmiger Turm erbaut. In 56 cm Tiefe unter der Laufebene des 16. Jahrhunderts legten wir die Fundamente eines am Ende des 13. Jahrhunderts abgetragenen Turmes frei. Die 110–115 cm breiten Wände der zweiten Kurie und der Eckturm zeigten, daß auch das zweite Gebäude von vornherein als Burg gebaut worden war.

Das W-Gebäude des östlichen Hofes, das Haus der Königin, war in N-S-Richtung 35 m lang, in O-W-Richtung 9 m breit und bestand aus vier Räumen. Die Teile des 130 cm breiten Streifenfundaments waren die Grundmauern von Trennwänden, Unterboden-Heizeinrichtungen und Küchenherd. Die stehenden Wände waren aus schichtenweise gelagertem Mergelschiefer, Tür- und Fensterrahmen aus Kalk- und Sandstein und die Eckenarmierung des Gebäudes aus Kalkstein. Die Türrahmen und die armierten Ecken der Türöffnungen waren abgekant. Die Fenster befanden sich 125–130 cm über dem Ziegelfußboden des 13. Jahrhunderts.

Die Innenmaße von *Raum 1*: 8,6 × 7,2 m. Die 210–240 cm hoch erhaltene S-Wand war das höchste Detail des ganzen Gebäudes. Der 170 cm breite Haupteingang befand sich im W-Flur. In der O-Wand zur Donau hin saßen zwei Fenster mit Rahmen von 130–140 cm und 90 cm breiten schießschartenartigen Fenstervertiefungen. Raum 1 hatte man wahrscheinlich zur Erinnerung des Gründers Béla IV. und der Königin Maria im ursprünglichen Zustand des 13. Jahrhunderts belassen, er wird der die alten Kurien-Schloß-Traditionen bewahrende, repräsentativen Zielen dienende Raum, der königliche Audienzsaal gewesen sein. Den Raum 1 füllte das eine Soldatenmassengrab von 1686, zwischen den beiden Fenstern befand sich der Altar der Lagerkapelle des 17. Jahrhunderts, errichtet aus mittelalterlichen Ziersteinen.

Die Innenmaße von *Raum 2*: 3 × 7,2 m. Er war ein schmaler Durchgang zwischen östlichem und westlichem Hof. In seiner O- und W-Wand waren Türen.

Die Innenmaße von *Raum 3*: 12,8 × 7,2 m. In der W-Wand fand sich ein Fenstergesims und in der O-Wand fünf. Die Eingangstür lag in der NW-Ecke des Saales. Die N-Wand war im schlechtesten Zustand innerhalb des ganzen Gebäudes, weil sie voll von Kaminen und zerfallen war.

Die erste Unterboden-Heizanlage (hypocaustum) wurde in der NO-Ecke des großen Saales des 13. Jahrhunderts geschaffen und zog sich parallel mit der N-Wand hin. Die W-Wand sowie die Heizungskammer (praefurnium) und die Trennwand zum Vorraum waren mit dem Streifenfundament zusammengebaut. Die Heizanlage war 550 cm lang und 225 cm breit und bestand aus zwei Räumen. Der östliche war der Vorraum der Heizungskammer in den man wahrscheinlich über eine Treppe aus dem östlichen Hof gelangte. Der westliche war die Heizungskammer. In der Trennwand beider befand sich die Feuerungsöffnung der Heizungskammer. Die S-Wand des Vorraums der ersten Heizanlage verwendete man auch beim Bau der Heizanlage des 14. Jahrhunderts. Der Innenraum der Heizungskammer war 215 × 160 cm groß, ihre W-

Wand bestand im oberen Teil aus Ziegeln, der 78 cm tiefe untere Teil war eine Steinwand, ein Teil des Streifenfundamentes. Unter der Fußbodenschicht der ersten Heizungskammer befand sich gegenüber der Feuerungsöffnung eine 114 cm lange und 36 cm tiefe Eintiefung mit senkrechten Wänden, ein eingetiefter Heizungskanal. Er war gefüllt mit rußiger Erde, rußigen Gebädetrümmern, verbrannten Knochenstücken und rußigem Material, vermischt mit einigen rußigen, für die Mitte des 13. Jahrhunderts typischen Gefäßfragmenten.

Die Innenmaße von *Raum 4* (im 14–16. Jh. Raum 5): $7,3 \times 6,2$ m. Er war im 13.–14. Jahrhundert Küche und dann seit der Mitte des 14. Jahrhunderts Wohnraum. Im südwestlichen, dem Durchreichfenster wird sich eine kippbare Bretterplatte befunden haben. In der N-Wand waren die Stellen dreier Fenster zu erkennen. Die Außenseite der Wandecken war armiert. An die NO-Ecke des Gebäudes wurde die zur Donau führende Burgmauer angebaut, die die N-Seite des Hofes abschloß. In der O-Wand befanden sich eine vermauerte Tür und zwei Fenstergesimse.

Der erste Bau vor der S-Wand war ein 380 cm großer quadratischer Küchenherd mit offenem Abzug. Das Fundament seiner N-Seite lag in 230 cm Entfernung parallel mit der S-Wand des Raumes. Die Herdwand war eine 80 cm breite, 380 cm lange und 140 cm tiefe, mit den Streifenfundamenten des 13. Jahrhunderts identische massive Steinwand, deren Höhe wir nicht kennen. An beiden Enden der abgetragenen Wand waren die ganze Wand kreuzende 48–50 cm breite Wandpfeiler zu sehen. Ihnen gegenüber erhoben sich aus der S-Wand des Raumes 50 cm breite und 65 cm lange Wandpfeiler, die bis zum Fußbodenniveau des 14. Jahrhunderts abgetragen worden war. Die direkte Verbindung der Schichten des Feuerungsraumes und der S-Wand des Raumes konnte nicht untersucht werden, weil sich vor der Wand in einem 100 cm breiten Streifen der Treppenniedergang zur zweiten Unterboden-Heizeinrichtung des 13. Jahrhunderts befand. Von den ersten Herden waren wegen der späteren Umbauten nur Flecken übriggeblieben.

Der Umbau der Heizanlage und der Küchenherde in der zweiten Hälfte des 13. Jahrhunderts

Die Donau hat auch im 13. Jahrhundert die Margareteninsel häufig überflutet. Um 1267 muß es ein besonders starkes Hochwasser gegeben haben, weil die Details vom Rückgang des Hochwassers als Wunder des Margaretenhochwassers den Nonnen in Erinnerung blieben. Größere Schäden gab es in der Heizanlage, weil aus den Räumen unter dem Laufniveau das Wasser nicht abfloß und die durchtränkten Wände langsam trockneten. Die Mittellinie der zweiten Un-

terboden-Heizeinrichtung lag quer zur N-Wand von Raum 3. Ihre Fläche war 750×240 cm. Bei der Freilegung wurden die Details der Heizanlage in drei spätmittelalterlichen Räumen gefunden. In Raum 4 aus dem 13. Jahrhundert befand sich der Treppenniedergang, der vor den in das Streifenfundament geschnittenen Durchgang führte. Durch diesen kam man in den Vorraum im Saal 3, den man aus der Heizungskammer der ersten Heizanlage gestaltet hatte. Als im 14. Jahrhundert der N-Teil von Raum 3 abgeteilt und damit der spätmittelalterliche Raum 4 geschaffen wurde, verlief die 60 cm breite Trennwand des 14. Jahrhunderts über der Heizungskammer und kam der 150 cm lange S-Abschnitt der Heizungskammer in den verkürzten Raum 3.

Der 3 m lange, sechsstufige Treppenniedergang verlief parallel mit der S-Wand von Raum 4. Die erste Treppenstufe war nicht zu sehen, weil auf ihr die SW-Ecksteine der späteren Heizanlage lagen. Der Treppenniedergang war von der zweiten Stufe an 126 cm tief. Die Türöffnung war 145 cm breit und 142 cm hoch, auf der anderen Seite des Streifenfundaments 80 cm breit. Der Vorraum der zweiten Heizanlage aus dem 13. Jahrhundert war in N-S-Richtung 200 cm lang und in O-W-Richtung 175 cm breit. Bei der Freilegung fand sich ein 55 cm hohes Stück des steinernen Rahmens an der W-Seite der Türöffnung. Der Schwellenstein war bereits gerissen, der Raum lag 130 cm tiefer als das Laufniveau des 13. Jahrhunderts. Die W-Seite, die westliche, Abschlußwand der ersten Heizungskammer des 13. Jahrhunderts, war unverändert geblieben. Die O-Seite war 178 cm hoch erhalten. Oben auf der sechsreihigen Steinwand befand sich ein 6 cm breiter Wandvorsprung. In der Steinwand blieben sieben Ziegelreihen erhalten, der Deckenansatz begann an der fünften Ziegelreihe. In der Mitte des Vorraumes waren beide durchbrannte Lehmfußböden in den 36 cm tiefen Feuerungskanal der ersten Heizungskammer eingesunken. Zur Wand der Heizungskammer hin zeigte sich Abnutzung des Lehmfußbodens, in dem sich viele Gefäß- und Tierknochenfragmente des 13. Jahrhunderts fanden.

Etwa in der Mitte der 360 cm langen Heizungskammer verläuft die Trennwand des 14. Jahrhunderts. Im Raum 3 haben wir wegen der Einsturzgefahr die Heizungskammer bis zur abgetragenen Mauerkrone vertieft. Die Feuerungsöffnung war nur 42–43 cm breit. Der Innenraum der Heizungskammer besteht aus zwei Teilen. Der untere Teil ist 65 cm tief und 95 cm breit, die Wände bestanden aus drei Schichten. Der W-Wandkern war eine 60 cm hohe, 50–55 cm breite, in Mörtel aufgesetzte massive Steinwand aus gespaltenen Steinen, deren Außenseite ein Mörtel-Ziegelmantel bedeckte. An die Innenseite war eine 24 cm

breite Ziegelwand – untere Ziegelwand – angebaut. Die Ziegelmaße: $23 \times 12 \times 5$ cm. Den 175 cm breiten Oberteil der Heizungskammer bildete die auf die gespaltene Steinwand gebaute obere Ziegelwand, deren Außenseite die Außenseite der Heizungskammer bis zum Boden der Steinwand bedeckte. Auch der gewölbte Deckenansatz der Heizungskammer bestand aus Ziegeln.

Die Auffüllungsschichten der abgetragenen Heizungskammer: – Unter dem Fundament der Trennwand des 14. Jahrhunderts eine 25 cm dicke, lockere, sandige Erdschicht mit Gebäudeschutt, ihr Grund bedeckte die Wandreste der Heizungskammer. – Darunter erschien im Inneren der Heizungskammer eine rußige Heizkieselschicht aus Bruchstücken großer Flußkiesel mit $10\text{--}20 \times 15\text{--}25$ cm oder größerem Dm. – Es folgte eine dichte braune, sandige Auffüllung, in der sich ebenfalls rußige Heizkiesel befanden. – Die folgende 36 cm dicke Schicht bestand wieder aus nur aufeinandergeworfenen, rußigen Heizkieseln mit ziemlich vielen archäologischen Fundstücken des 13. Jahrhunderts, vor allem rußigen, aber nicht durchbrannten Gefäßfragmenten und Tierknochen. Möglicherweise waren diese rußigen Kiesel in ihrer ursprünglichen Lage verblieben.

In Raum 4 wurde wegen der Treppe der zweiten Heizanlage des 13. Jahrhunderts auch der große Küchenherd umgebaut. Man trug die 80 cm breite Herdwand ab und errichtete auf den Wandenden rechteckige Säulen, genau gegenüber den Wandpfeilern an der S-Wand des Raumes. Auf beiden Seiten der Steinwand fanden wir mit einer Ziegelwand umgebene, gebrannte Fußbodenteile, durchbrannte Ziegelwandreste und aus großen Stücken bestehende Strohhalmhaufen. Die Fundamentierung der Ziegelherde umgab ein regelmäßiger viereckiger Ziegelrahmen.

Am Ende des 13. Jahrhunderts wurde die zweite Unterboden-Heizungseinrichtung aufgelassen und der Ziegelherd in der Mitte des Raumes abgerissen. In der SO-Ecke wurde eine neue Feuerstelle mit offener Flamme gebaut, für die man Kaminlöcher in die O-Wand schnitt.

Auf der W-Seite der Kurie zog sich das ganze Mittelalter hindurch ein 320 cm breiter Flur hin (in einem großen Teil von ihm lagen Soldatengräber vom Ende des 17. Jahrhunderts). Die spätmittelalterliche Flurwand stand auf der abgetragenen, 65–70 cm breiten Wand des 13. Jahrhunderts. Die Wand aus dem 13. Jahrhundert entstand gleichzeitig mit der Kurie, ihr S-Ende hatte man an die N-Seite des N-S-Stützpfeilers in der NO-Ecke des geraden Chorabschlusses angebaut. Das N-Ende des Flures kennen wir nicht, weil es 1945 mit den Schützengräben abgerissen wurde. Der das Laufniveau des 13. Jahrhunderts zeigende 5–7 cm

breite Wandvorsprung befand sich in einer Ebene mit dem Wandvorsprung, der das Laufniveau der Kurie anzeigte. Die Flurwand war zugleich die westliche Burgmauer des königlichen Hofes des 13.–14. Jahrhunderts.

Die N-Seite des östlichen Hofes schloß eine an die NO-Ecke der Kurie angebaute, 65 cm breite Mauer ab. Der in 8 m Länge freigelegte Mauerteil zieht sich unter dem heutigen Hochwasserdamm weiter zur Donau hin. Ein großer Teil des östlichen Hofes ist nicht freigelegt, er ist mit geschützten Bäumen und Sträuchern bepflanzt und von der heutigen 3 m hohen Auffüllung bedeckt.

Der Umbau der Kurien, Wende des 13.–14. Jahrhunderts

Das Nonnenkloster hatte in der Periode 1255–1259 mit bedeutendem materiellen Nutzen verbundene Rechte und Privilegien von seinem Gründer König Béla IV. und dem Heiligen Stuhl erhalten. Bis zu den 1270er Jahren waren die Nonnen zu den reichsten Grundbesitzern des Landes aufgestiegen, sie besaßen im ganzen Land 80 Dörfer. Das Vermögen des Nonnenklosters hatte sich 1276 auch um die Haseninsel vermehrt, als Ladislaus IV. (1271–1290) die im Privatbesitz der Königsfamilie befindliche Insel den Nonnen überschrieb. Die Nonnen begannen mit der Erweiterung des Klosters. 1285 wurde die St. Stephanus dem Märtyrer geweihte Kapelle fertiggestellt. Sie bauten die Kurie am Donauufer wieder auf, Zuerst trugen sie den hufeisenförmigen Turm und den N-Flur ab. Die Wanddetails des zweiten Gebäudes wurden die Fundamente des dritten Gebäudes. Bis zum Beginn des 16. Jahrhunderts bauten sie im königlichen Hof noch dreimal, aber die ebenerdigen Mauern der Kurie aus dem 13. Jahrhundert wurden im Mittelalter nicht mehr abgerissen.

Die in der Urkunde von 1285 genannte Kapelle wurde an die O-Wand des gerade abschließenden Chores angebaut. Die Nordwand der Kapelle wurde verlängert und wurde damit zur N-Wand der neuen Kurie am Donauufer. Das W-Ende der 17 m langen Wand befand sich am O-W-Stützpfeiler an der NO-Ecke des ersten, gerade geschlossenen Chors. Auf ihrer Außenseite standen zwei Stützpfeiler. An der O-Seite des nördlichen Stützpfeilers lief die neue Wand weiter auf die NO-Ecke der Kurie zu, auf ihrer Innenseite zweigte die NO-Wand des polygonalen Chorabschlusses ab. An der Innenseite der Wand entstand zwischen dem NO-Stützpfeiler und der Wand eine schmale, im Grundriß dreieckige Wandenge. Der mit fünf Seiten eines Achtecks schließende Chor und die weiteren vier Stützpfeiler satanden an der Innenseite der weiterverlaufenden N-Wand. Die S-Wand der

Kapelle wurde an den O-W-Stützpfeiler an der SO-Ecke des gerade geschlossenen Chors angebaut.

Die neue Wand zerschnitt den königlichen Hof und trennte gut sichtbar den Bereich der Kurien von König und Königin. Vor der S-Fassade der westlichen Kurie (Haus der Königin) entstand ein 650 cm breiter mauerengenartiger Hof, in den die Stützpfeiler an der N-Seite der Kapelle hineinragten. Möglicherweise wurden in dieser Periode vor die S-Fassade der Kurie, in der im Erdgeschoß früher weder Fenster noch Tür waren, die 600 cm langen und 200 cm breiten Treppen ins Obergeschoß auf einem 50 cm tiefen Fundament gebaut, von denen die westliche das gesamte Mittelalter hindurch erhalten blieb.

Mit Ausnahme von *Raum 1* wurden im ganzen Gebäude die Fenster umgebaut. Das genaue Maß der Vermauerungen ist unbekannt, weil bis zum Zeitpunkt der Freilegung nur die unteren Rahmensteine der Fensteröffnungen erhalten geblieben waren. Der Innenraum der Räume 1–2 blieb im ganzen Mittelalter unverändert, auch die Fenster wurden nicht vermauert. Raum 3 wurde auf 820 cm verkürzt. In der neuen N-Wand lag die Eingangstür. Auf die erste Fußbodenschicht wurden die Gewölbesäulen in der Mittellinie des Saales gestellt. Den Platz des Sockels der S-Säule füllte die Auffüllung unter dem letzten, dritten Fußboden aus. Der harte Kalksteinsockel der N-Säule blieb in situ. Die daraufstehende Säule mit quadratischem Querschnitt war 34 cm breit.

In der NO-Ecke von *Raum 3* blieb der Unterteil des Kachelofens aus dem 15.–16. Jahrhundert erhalten. In einem kleineren Freilegungssegment an seiner W-Seite erschienen die Treppe zur Heizanlage unter dem Fußboden des 14. Jahrhunderts und die mit Wand- und Putzschutt aufgefüllte Grube der Heizungskammer. Im 15. Jahrhundert wurde die gesamte Heizanlage auseinandergenommen, die Unterlage des Kachelofens des 14.–16. Jahrhunderts und die N-Wand wurden aus den Ziegeln der Heizungseinrichtung gebaut.

Die Innenmaße von *Raum 4* des 14.–16. Jahrhunderts: $4 \times 7,2$ m. Zwischen den Wandpfeilern in der SO-Ecke befand sich eine 120 cm breite und 75 cm tiefe Vertiefung, der Rauchabzug der Heizanlage des 14.–16. Jahrhunderts. Der Vorraum der Heizungskammer von *Raum 5* befand sich in der NO-Ecke von *Raum 4*. Seine Innenmaße: in O-W-Richtung 140 cm breit und in N-S-Richtung 200 cm lang. Neben der Wandecke lag in dem Streifenfundament der zur Feuerungsöffnung führende Gang. Die O-Seite des Vorraumes war das O-Fundament der Kurie, in dem man eine 150–160 cm breite und 60–70 cm hohe Öffnung geschaffen hatte, die vielleicht der Belüftung oder dem Transport diente. Die halbkreisförmige Feuerungsöffnung der Heizungskammer war 64 cm

hoch und 55 cm breit. In den unter dem Laufniveau des 14. Jahrhunderts 140–145 cm tiefen Vorraum konnte man aus *Raum 4* hinabgelangen.

In *Raum 4* baute man vor die N-Wand mit Kamin ein offener Küchenherd mit 275×215 cm Grundfläche und Steinrahmung. Das 80 cm breite und 55–45 cm tiefe Fundament aus gespaltenen Steinen der S-Seite kreuzte die Reste der Heizanlage des 13. Jahrhunderts.

Raum 5 wurde nach der Auflassung der Küche zum Wohnraum umgebaut. Die Basis der die Decke tragenden Mittelsäule wurde in die Schicht der Niveauanhebung eingebaut. Auf der Basis ist die Stelle der Säule mit 25 breitem quadratischen Querschnitt zu erkennen. Unter der Säulenbasis lagen flache Steine, zwischen denen ein "Ewiger Pfennig" (Bistum Passau 1254–1451) zum Vorschein kam, der in Ungarn bis zur Mitte des 14. Jahrhunderts reichlich im Verkehr war.

Die 230 cm im Geviert große Heizungskammer der Unterboden-Heizanlage des 14. Jahrhunderts lag in der SO-Ecke von *Raum 5* in 150 cm Tiefe. Der Innenraum der Heizungskammer konnte wegen der Einsturzgefahr nicht völlig freigelegt werden. Vor der N-Wand sondierten wir 80 cm tief und fanden unter 30–35 cm dicken, rußigen großen Kieseln sandige, mit Bauschutt gemischete Erde. Die östliche Ziegelwand war an die Kurienwand aus dem 13. Jahrhundert angebaut. Vom oberen Teil des Feuerungsraums blieben acht Ziegelreihen erhalten. Unter den Ziegeln erschien der 15 cm breite Oberrand der inneren Ziegelwand. Dort setzte das untere Tonnengewölbe der Heizungskammer an. Auch auf der S-Seite war der Bogenansatz des unteren Tonnengewölbes erhalten. Die untere Platte des Steinrahmens des in die O-Wand der Kurie eingeschnittenen Rauchabzugs stützte sich auf den Rand des unteren Tonnengewölbes der Heizungskammer. Der Bogenansatz des oberen Tonnengewölbes der Heizungskammer in der O-Wand war erhalten. Die Entfernung zwischen beiden Gewölbebogenansätzen betrug 30–35 cm. In der NW-Ecke der Heizungskammer betrug die Tiefe der Heizungskammer unter dem unteren Tonnengewölbe 135 cm.

Die Zeit des Abrisses der Heizanlage zeigten die archäologischen Funde, die bei der Freilegung des Vorraums in *Raum 4* entdeckt wurden. In den archäologischen Funden unter der Fundamentierung der späteren Feuerstelle lagen oben auf der Auffüllung zwei Sigismundmünzen von 1408 und 1410. Auch die übrigen archäologischen Funde stammen von für die erste Hälfte des 15. Jahrhunderts typischen Tongefäßen und Ofenkacheln. Im Klosterbereich hatte man die Unterboden-Heizungseinrichtungen beseitigt und Kachelöfen gesetzt. In der ersten Hälfte des 15.

Jahrhunderts wurden im gesamten Gebäudekomplex große Renovierungen und Umbauten vorgenommen, und es begann der Zusammenbau der beiden königlichen Kurien mit dem Chor der Klosterkirche. Es ent-

stand der endgültige Grundriß des mit Höfen umgebenen zentralen Gebäudekomplexes. Die ebenerdigen Räume blieben bis zum Verlassen der Gebäude (1529–1541) in unveränderter Form erhalten.

K. Irásné-Melis
1093 Budapest
Lónyay u. 36.